

Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Industrija grada Rijeke od 1945.-1955. godine

DIPLOMSKI RAD

Student: Mateja Grbeš

Mentor: dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, rujan 2018.

Faculty of Humanities and Social Sciences

History Department

The Industry of Rijeka from 1945. to 1955.

MASTER THESIS

Student: Mateja Grbeš

Mentor: dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, September 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Pregled povijesti Jugoslavije.....	1
3. Pregled povijesti Rijeke.....	2
3.1. Uspostava vlasti nakon oslobođenja.....	2
3.2. Stanje u gradu nakon oslobođenja.....	4
3.3. Postupak s tvornicama nakon oslobođenja.....	7
4. Riječka industrija 1945.-1955. godine.....	9
4.1. Brodogradilišna industrija.....	9
4.1.1. Brodogradilište „Viktor Lenac“.....	12
4.1.2. Brodogradilište "3.Maj".....	14
4.1.3. Tvornica „Vulkan“.....	19
4.1.4. Poduzeće „Aleksandar Ranković“.....	22
4.2. Riječka luka.....	25
4.3. Riječka rafinerija.....	28
4.4. Tvornica papira.....	33
4.5. Prehrambena industrija.....	38
4.5.1. Tvornica tjestenine „La Marittima“.....	39
4.5.2. „Učka“- destilacija i tvornica likera.....	39
4.6. Ribarska, mesna i pekarska industrija.....	40
4.6.1. Tvornica ambalaže „Milan Smokvina Tvrdi“.....	41
4.7. „Cementizia Fiuamana“- tvornica bitumenske emulzije, svijeća, vazelina i lakih limenih bačava.....	42
4.8. Riječka sapunara.....	43
5. Radništvo u Rijeci.....	44
5.1. Sindikati.....	44

5.2.	Natjecanja.....	49
5.3.	Obrazovanje radništva.....	52
5.3.1.	Radničko sveučilište.....	58
5.4.	Žene u industriji.....	60
6.	Zaključak.....	65
7.	Summary.....	65
8.	Izvori i literatura.....	66

1. Uvod

Završetkom Drugog svjetskog rata nova jugoslavenska vlast započela je intenzivnu obnovu na teritoriju Jugoslavije. Unatoč neriješenim teritorijalnim pitanjima i političkim tenzijama na prostoru Rijeke i njezinog kotara, ubrzo po oslobođenju grada od njemačke vojske, započinje ubrzana obnova gradske infrastrukture koja je bila razorena intenzivnim bombardiranjem za vrijeme rata.

Glavni cilj ovoga rada bilo je prikazati na koji način je politička vlast organizirala obnovu postojećih razrušenih industrijskih postrojenja i započela izgradnju novih tvorničkih pogona u Rijeci u svrhu ekonomskog razvoja po socijalističkom modelu u razdoblju od 1945.- 1955. godine.

Analizom različitih izvora napravljen je pregled razvoja najvećih grana industrije grada Rijeke: brodogradilišna industrija (brodogradilišta „3.Maj“, „Viktor Lenac“, „Martinščica“, „Žurkovo“ te tvornice „Vulkan“, „Aleksandar Ranković“, „Rikard Benčić“, „Svjetlost“), riječka luka i rafinerija, tvornica papira i riječka cementara, prehrambena industrija (tvornica tjestenine, ambalaže, likera) i ostale tvornice (riječka sapunara i riječka cementara).

Pritom je velika pažnja posvećena ulozi koju je radništvo imalo u provedbi planova obnove, industrijalizacije i Petogodišnjeg plana. Također je prikazan pozitivan i negativan utjecaj sindikata na radništvo, ne samo u sklopu proizvodnje, već i podizanju kvalitete života. Pritom je prikazan način na koji su riješili glavne probleme radništva, poput obrazovanja, stručnog osposobljavanja, prehrane i stambenog pitanja.

U ovom radu ukratko je objašnjena je problematika uključivanja žena u proizvodnju te promjena njihove uloge u novom socijalističkom društvu.

Pri pisanju ovog rada kao glavni izvor korišteni su arhivski zapisi iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Rijeci za prikazivanje ustroja državnih institucija za razdoblje od 1945.- 1947. godine. Uz njih kao povijesni izvor korišteni su članci iz *Riječkog lista* koji je 1954. godine promijenio naziv u *Novi list*. Važno je naglasiti kako su spomenute novine bile službeno glasilo lokalne partijske organizacije u Rijeci te u su kao takve služile za širenje propagande i agitacije.

U ovom radu za pregled povijesnih događaja nakon oslobođenja 1945.godine korišteni su pregledi povijesti Ive Goldsteina „*Hrvatska 1918.-2008*“ i Dušana Bilandžića „*Moderna povijest Hrvatske*“. Također je korišten zbornik radova pod uredništvom Igora Duda „*Stvaranje socijalističkog čovjeka*“ koji prikazuje problematiku radništva u novom socijalističkom društvu. Prilikom pisanja problem je predstavljao nedostatak literature koja se detaljnije bavi razvojem riječke industrije i nedostupnost opširnije arhivske građe.

2. Pregled povijesti Jugoslavije

U ožujku 1945. stvorena je vlada Federativne Narodne Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom Titom. Sve do izbora u studenom 1945. godine komunisti su morali prikrivati svoje planove za stvaranje socijalistički uređene Jugoslavije. Nakon pobjede na izborima 29. studenog 1945 i proglašenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) federalna vlada započela je intenzivnu obnovu i izgradnju na sovjetskom modelu.¹

Dušan Bilandžić smatra da se u takvim uvjetima industrijalizacija smatrala bitnim uvjetom održavanja političke vlasti.² Smatralo se da su državno vlasništvo i centralizam u upravljanju društvenim poslovima uspješan put i metoda kako bi se u prvim poslijeratnim godinama izbjegao privredni slom koji bi mogao nastupiti zbog golemih ratnih razaranja i općeneštašice sredstava potrebnih za život. Pri navedenim općim okolnostima, svemoćna i svenazočna KPJ sa svojim transmisijama, cijelu je zemlju pretvorila u radni logor. Obnova je proglašena svetom i patriotskom obvezom svakoga građanina i tretirana kao i sudjelovanje ili neprijateljstvo u partizanskom ratu.³

Prema sovjetskom modelu provodila se intenzivna industrijalizacija, nacionalizacija te kolektivizacija te je do kraja 1945. u državne je ruke prešlo 55% industrije, 70% rudarstva, 90% crne metalurgije, 100% naftne industrije itd.⁴ Industrijalizacija se pokazala kao veliki izazov za novi poredak pošto je naslijedio veoma zaostalu agrarnu strukturu koja je još i ratom razorena.⁵ Zbog nacionalizacije stranoga kapitala, prekida ekonomskih veza sa Zapadom i totalne zabrane ulaganja stranog kapitala, Hrvatska se, kao i ostala Jugoslavija, našla pred problemom izvora financiranja industrijalizacije.⁶

Cjelokupna obnova bila je u rukama Andrije Hebranga koji je kao predsjednik Privrednog savjeta i predsjednik Savezne planske komisije bio nadređen svim resornim ministrima u gospodarstvu. Upravo je on započeo provedbu Petogodišnjeg plana u zimi 1946. godine koji se

---

¹ Goldstein, Ivo. *Moderna vremena: Hrvatska povijest 1918.-2008.*, Zagreb: Novi Liber, 2008., 337, (dalje: Goldstein).

² Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing, 1999., 211, (dalje: Bilandžić).

³ Isto, 224.

⁴ Isto, 212.

⁵ Isto, 223.

⁶ Isto, 252.

bazirao na velikim investicijama u gospodarstvu, posebno u tešku i vojnu industriju, crnu i obojenu metalurgiju i proizvodnju teških strojeva.⁷

Bilandžić navodi da se u razdoblju od 1947-1949. godine 32 posto nacionalnog dohotka investiralo u obnovu. Već 1947. godine fizički opseg industrijske proizvodnje dostigao je 121 posto, a 1948. godine 150 posto u usporedbi s 1939. godinom, pri čemu sredstva rada 1947. godine 241 posto, a 1948. godine posto.⁸ Zbog zabrane stranih ulaganja i zajmova, financiranje investicija palo je na teret narodu, najviše seljaštvu i radništvu. Unatoč tome KPJ imala je snažnu potporu naroda zbog svog doprinosa u borbi nad fašizmom.⁹

U početku rezultati industrijalizacije bili su u skladu s planom, ali je do promjene došlo 1948. zbog sukoba sa SSSR-om i ekonomske blokade od strane Istočnog bloka.¹⁰ Time je uzdrmana čitava državna i ideološka osnovica jugoslavenske države te se javila potreba za stvaranjem vlastitog socijalističkog razvoja. Bilandžić navodi da su „uz Tita Edvard Kardelj i Boris Kidrič dali najveći doprinos u projektiranju i realizaciji antistaljinističkog razvoja na osnovama koncepcije samoupravljanja“.¹¹ Taj sustav bio je temeljen na osnivanju radničkih savjetama u svim granama gospodarstva preko kojih su radnici upravljali. Zakon o radničkom samoupravljanju donesen je 27. lipnja 1950. i njime je znatno proširena lokalna autonomija i smanjena je centralizacija.¹²

3. Pregled povijesti Rijeke

3.1. Uspostava vlasti nakon oslobođenja

Trećeg svibnja 1945. godine jedinice Jugoslavenske armije (JA), točnije - njezine IV. armije ušle su u tadašnju Rijeku. No, za područje Julijske Krajine - Istre i Slovenskog primorja s gradovima Rijekom, Pulom, Trstom i Goricom nastavila se nakon svibnja 1945. i završetka ratnih zbivanja diplomatska borba. Upravo je jedno od ključnih i najosjetljivijih međunarodnih poslijeratnih pitanja bilo pitanje teritorijalnog razgraničenja između novonastale Demokratske Federativne Jugoslavije i Republike Italije. Prvo je došlo do potpisivanja i provedbe vojnog sporazuma u Beogradu 9. lipnja 1945., a uslijedilo je nekoliko dana kasnije i potpisivanje drugog sporazuma, Devinskog sporazuma, sklopljenog 20. lipnja

⁷ Bilandžić, 224.

⁸ Isto, 226.

⁹ Isto, 226.

¹⁰ Isto, 254.

¹¹ Isto, 302.

¹² Isto, 314.

1945. u talijanskom gradu Duino (Devin) nedaleko Trsta.¹³ Na osnovu njega su se detaljizirani i konkretizirani zaključci Beogradskog sporazuma, sklopljeni između Demokratske Federativne Jugoslavije i njezinih tadašnjih antifašističkih saveznika - zapadnih sila, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Odlukama potpisanih sporazuma na teritoriju Istre te Slovenskog primorja formirane su dvije okupacijske zone, zona A i B Julijske Krajine.¹⁴

Zona A (Trst s okolicom i Pula s okolicom) došla je pod savezničku vojnu i civilnu upravu, a zona B (ostali dio Istre s tadašnjom Rijekom) bila je pod jugoslavenskom vojnom upravom. Takvo privremeno stanje trebalo je potrajati dok Mirovna konferencija u Parizu ne odluči o međudržavnim granicama. Tako je Rijeka ušla u sastav zone B, kojom je upravljala Vojna uprava Jugoslavenske armije (VUJA) za Julijsku Krajinu, Istru, Rijeku i Slovensko primorje na čelu sa generalom-lajtnantom Pekom Dačevićem.¹⁵

Uspostavom VUJA-e, kao najvišeg upravnog organa za cijeli teritorij zone B, zapravo se u ime jugoslavenske vlade vršio nadzor na području zone B, odnosno provođenje Beogradskog i Devinskog sporazuma. Pored toga VUJA je bila zadužena za donošenje odluka i naredbi koje su se odnosile na gospodarski i društveni život na cijelom području zone B.¹⁶ Tako je gradom od svibnja 1945. upravljao vojni zapovjednik, odnosno Komanda grada Rijeke, koja je preuzela ključne gradske objekte, te je vršila funkciju vojno-pozadinske vlasti.¹⁷

Gradski NOO Rijeka je bio zapravo najviši predstavnički organ narodne vlasti, a njegova se nadležnost prostirala na povijesnom prostoru tadašnjega grada Rijeke s naseljima Kozala, Drenova i Plase, sve do Preluke¹⁸. Stoga možemo zaključiti kako je rad Gradskog NOO-a Rijeka već u prvim poslijeratnim mjesecima bitno bio određen novim socijalističkim modelom u nastojanju da se što brže i vjerodostojnije približi novom jugoslavenskom poretku.¹⁹

Gradski NOO formulirao je naredbe, a vojna vlast ih je recenzirala i odobravalala. Nizom odobrenih naredbi, odredbi i mjera htjelo se uvesti reda u privredni život, poboljšati socijalna zaštita, promet, urediti poštanske, telefonske telegrafske veze, te prenositi radio emisije.¹⁵

---

¹³ Roknić Bežanić, Andrea. „Uspostava i organizacija vojnih i civilnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci“, u: *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6-7 (2012), 163, (dalje: Roknić Bežanić).

¹⁴ Isto, 164.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto, 166.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, 168.

¹⁹ Isto.

VUJA je radila na obnovi i osposobljavanju riječke luke te popravku porušenih zgrada, a naročito škola. Posebice na saniranju teških financijskih prilika.²⁰

Pružala je pomoć narodnoj vlasti i davala mogućnosti za još jače i šire djelovanje u velikom radu na obnovi i izgradnji cijeloga područja zone B, a posebno same Rijeke. Tako je inicirala osnivanje *Odbora za obnovu riječke luke i Odbora za obnovu grada Rijeke i riječke industrije*. Upravo se zaslugom VUJA-e pokrenula gradnja velikog mosta Rijeka-Sušak. Zatim se polako počela obnavljati i porušena riječka industrija, započeli su radovi na čišćenju mora od mina, na obnovi luke. Započeo je rad u tvornicama te se uopće osjetio polet u izgradnji i cjelokupnoj obnovi grada.²¹

3.2. Stanje u gradu nakon oslobođenja

Izvještaj sa sjednice Gradskog NO o stanju i radu odjela tehničkih radova od oslobođenja 3.5. 1945. do 20.2.1946. prenosi kako je grad Rijeka u periodu od 7.1.1944. -24.4.1945. godine bombardiran 17 puta čime je najviše stradala industrijska zona kao i svi bliži predjeli tog dijela grada. Miniranjem je oštećena luka, srušeni su svi željeznički mostovi, vijadukti, tri mosta na Rječini, dva pokretna mosta na Mrtvom kanalu, pokretni most na gatu Cagni, nadvožnjak u Viale d' Italia kao i cestovni most Rijeka-Sušak.²²

Bombardiranjem je također bilo djelomično oštećeno 26 cesta, tramvajski promet bio je u potpunosti obustavljen, oštećene su tračnice i električni vodovi. Sve obale i trgovi bili su oštećeni i puni smeća. Nadalje se navodi kako je uništeno ili potpaljeno 345 zgrada za stanovanje, 88 privrednih objekata, 9 javnih i kulturnih kuća, 4 škole i tri kasarne. Javna skladišta koja su se sastojala od 24 zgrade s ukupnim kapacitetom od 22.600 vagona jako su stradale: 9 zgrada potpuno je uništeno, 10 je oštećeno a manje oštećeno je ostalo svega 5 zgrada. Posljedično, ukupni kapacitet skladišta spao je na 74.200 tona, što iznosi 33% od njihovih prijašnjih kapaciteta.²³

Izvještaj također prenosi kako se odmah po oslobođenju pristupilo radovima uklanjanja ruševina te popravljivanja zgrada u kojima se planiralo smjestiti urede vojne vlasti te zdravstvene i socijalne ustanove. Također se nastojalo što prije uspostaviti željeznički spoj sa

---

²⁰ Roknić Bežanić, 167.

²¹ Isto.

²² DA u Rijeci- A.4 ., kutija JU 212 33, *Izvještaj o stanju i radu odjela tehničkih radova Gradskog N.O-a Rijeka od oslobođenja tj. od 3.V.1945.-20.II.1946.*

²³ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Izvještaj o stanju i radu odjela tehničkih radova Gradskog N.O-a Rijeka od oslobođenja tj. od 3.V.1945.-20.II.1946.*

Sušakom (cestovni provizorni drveni most izgradile su vojne vlasti) te osposobiti tramvajsku prugu.²⁴

Da bi se što učinkovitije pristupilo spomenutim radovima, morala se osigurati pravilna razdioba raspoloživog građevinskog materijala u gradu. Odjel za Tehničke radove sav je taj materijal blokirao te se on smio koristiti isključivo za radove obnove porušene infrastrukture. Isti odjel je nastojao da nabavi potrebni građevinski materijal i izvan grada Rijeke. Radi lakšeg razvitka poslova i upotrebe materijala osnovan je u Odjelu centralni magazin koji je snabdijevao materijalom sve radove koje je Odjel prethodno odobrio. Ukupna svota dobivena provizornom procjenom štete na zgradama, s isključenjem lučke i željezničke zone, iznosila je 2 500 000 000 lira.²⁵

Pošto su industrijska postrojenja najviše stradala tokom bombardiranja, novouspostavljena vlast u gradu Rijeci, prema direktivama centralne vlade, započela je sa obnovom porušenih industrijskih objekata te su donesene brojne regulative koje su uređivale postupanje s tvornicama u gradu nakon oslobođenja.

U sklopu provođenja Petogodišnjeg plana na razini Jugoslavenske države, doneseni su i Petogodišnji planovi za republike i lokalna područja. Tako je na XV. zasjedanju *Gradski narodni odbor Rijeke* donio „*Odluku o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede grada Rijeke u godinama 1947.-1951.*“ Odluka je donesena unutar okvira postavljenih „*Zakonom petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede NR Hrvatske*“ te određuje pravac razvitka gospodarstva Rijeke isključivo lokalnog značaja. Koliko je bilo istaknuto mjesto povjereno industriji Rijeke u daljnjoj izgradnji industrije na općedržavnoj razini svjedoči činjenica da su *Petogodišnjim planom grada Rijeke* u narodnu privredu Rijeke određene investicije po visini druge u NR Hrvatskoj.²⁶

Petogodišnji plan razvitka narodne privrede grada Rijeke postavio je kao osnovni zadatak razvijanje proizvodnih snaga i jačanje svih izvora lokalne akumulacije. Za postignuće planirane gospodarske djelatnosti predviđene su investicije u iznosu od 522 milijuna dinara. U skladu sa općedržavnim Petogodišnjim planom, na prvom mjestu gradskog plana je također industrijska proizvodnja, i to njezino povećanje za 2.4 puta do 1951. godine.²⁷

---

²⁴ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Izveštaj o stanju i radu odjela tehničkih radova Gradskog N.O-a Rijeke od oslobođenja tj. od 3.V.1945.-20.II.1946.*

²⁵ Isto.

²⁶ *Riječki list*, „Petogodišnji plan Rijeke u odnosu na općedržavni i republikanski“, 30. rujna 1948.

²⁷ *Riječki list*, „Petogodišnji plan Rijeke u odnosu na općedržavni i republikanski“, 30. rujna 1948.

Od ukupnih financijskih sredstava, predviđenih za investicije kapitalne izgradnje, za industriju je tako izdvojeno 23 milijuna dinara. To se, međutim, odnosi na poduzeća koja spadaju pod administrativno-operativno rukovodstvo *Narodnog odbora grada Rijeke*, tj. na industriju koja ima lokalni značaj.²⁸

Važno je naglasiti da pojedina industrijska postrojenja u gradu Rijeci zbog svojeg velikog značenja na razini Jugoslavije, poput *3. maja*, *Aleksandra Rankovića*, Pomorsko-tehničke radionice *Vulkan*, Poduzeća *Luka* i javna skladišta, *Kvarnerai* druga stavljena su u općedržavnim Petogodišnji plan, te su izdvojena iz financiranja Riječkog Petogodišnjeg plana.²⁹

U gradu Rijeci je u razdoblju Prvog petogodišnjeg plana od 1947.-1952. godine postojalo je osam lokalnih industrija, i to su redom: drvena (Gradsko poduzeće za preradu drva), elektromehanička za popravke raznih motora, strojeva i električne instalacije (Gradsko poduzeće *Elektromehanika*), tiskarska (gradsko poduzeće *Udružene tiskare*), industrija likera (Gradsko poduzeće za proizvodnju likera *Učka*), Gradsko mlinsko poduzeće, užarska (Gradsko užarsko poduzeće), prehrambena (Gradsko poduzeće za konzerviranje i steriliziranje namirnica) i konačno, skup obrtnih radionica pretežno uslužnog značaja, organiziran i oformljen na industrijski način u Gradsko poduzeće udruženih malih industrija.

³⁰

Investicijama je trebalo proširiti postojeća privredna postrojenja, osnovati negdje sporedni pogoni, adaptirati neprikladne prostorije. Planirana su proširenja na *Elektromehanici*, tvornici likera *Učka*, te na Gradskom tramvajskom poduzeću, a adaptacijski radovi na Gradskim poduzećima mlinova, malih industrija te mlinskog poduzeća.³¹

Riječki list u svojim tekstovima o uvođenju Petogodišnjeg plana već 1948. godine napominje da se plan grada Rijeke može ispuniti jedino ako se riješe manjkavosti u navedenim poduzećima. Bilo je potrebno riješiti probleme decentralizacije proizvodnih odsjeka, radne snage i pravodobno osiguranje materijala kod Gradskog poduzeća za preradu drva, preglomaznost upravnog aparata i prevelike režije kod *Elektromehanike* i Gradskog poduzeća male industrije.³²

---

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Isto

³² *Riječki list*, „Petogodišnji plan Rijeke u odnosu na općedržavni i republikanski“, 30. rujna 1948.

Prije detaljnije analize pojedinih grana industrije u Rijeci koje su bile obuhvaćene Petogodišnjim planom, važno je prikazati kakav je točno bio postupak sa gradskim industrijskim pogonima nakon oslobođenja te koji je točno bio ustroj i zadatak tijela nadležnih za te pogone.

3.3. Postupak s tvornicama nakon oslobođenja

Jedan od bitnih zadataka riječkog Narodnog odbora je bila očuvanje pretežito razrušenih industrijskih postrojenja. Primarni zadatak bila je njihova obnova te što žurnije puštanje tvornica u pogon. Iz Ministarstva industrije i rudarstva Narodne vlade Hrvatske poslana je odredba riječkom NO o postupku s tvornicama nakon oslobođenja.³³

Prema odredbi, riječki NO bi se trebao pobrinuti da se industrijska postrojenja sačuvaju od uništavanja i pljačkanja postavljenjem straže. Odmah nakon postavljanja straže, trebalo se pristupiti postavljanju privremene uprave u svim tvornicama. Poželjno je bilo da se tvornička uprava prepusti stručnoj osobi kojoj uz bok treba postaviti najpouzdanije ljude iz tvorničkog miljea³⁴.

U tu svrhu u tvornice su postavljeni privremeni upravitelji koji su po dolasku preuzimali cjelokupno poslovanje i nadzor nad imovinom tvornice koju su bili dužni popisati. Nadalje, privremeni upravitelj bio je nadležan za sve podružnice, pomoćne pogone i te skladišta. Naglašena je bila redovna suradnja upravitelja sa radničkim i namješteničkim sindikatima, te na izvještajima koji su zahtijevani od njih na mjesečnoj bazi, morao je stajati supotpis odbora radnika i namještenika. Privremeni upravitelj nije smio vršiti izdavanje materijala, kojeg je bila nestašica nakon oslobođenja, niti gotovih proizvoda za privatna, državna ili vojna lica bez naplate po predloženom računu.³⁵ Na privremenim upraviteljima je bio veliki pritisak vraćanja tvornice u pogon, te su oni osobno bili odgovorni za rentabilnost proizvodnje, uspjeh rada poduzeća te adekvatnost radnog osoblja. Upravitelji koji nisu bili dorasli ovom zadatku, bili bi pozvani na odgovornost te pretežno u kratkom roku smijenjeni.³⁶

Nadalje, Okružni N.O.O morali su kontrolirati rad privremene uprave te spriječiti da se radništvo razide ili mobilizira. Trebalo je voditi računa o pouzdanosti radništva te se sumnjivo

---

³³ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Svim oblastima i okružnim N.O.O.-ima upute u pogledu priprema i prvih mjera za uspostavljanje vlasti na polju industrije i obrta.*

³⁴ Isto.

³⁵ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Svim oblastima i okružnim N.O.O.-ima upute u pogledu priprema i prvih mjera za uspostavljanje vlasti na polju industrije i obrta.*

³⁶ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Svim oblastima i okružnim N.O.O.-ima upute u pogledu priprema i prvih mjera za uspostavljanje vlasti na polju industrije i obrta.*

radništvo treba odstraniti. Sastavljali su se popisi o radnicima koji su sadržavali rubrike poput „gdje je ranije radio“, odnosno gdje je radio za vrijeme bivše Jugoslavije ili NDH, kao i „zašto je napustio NOV“, npr. radi bolesti ili na traženje narodnih vlasti te da li je uopće služio NOV-u.³⁷

Izvještaj nadalje navodi maksimalnu količinu radnika koja je potrebna; stručnih, samoukih, nestručnih radnika te naučnika. Pitanju naučnika te njihovoj naobrazbi posvećuje se posebna pažnja pošto je nedostatak stručnog radničkog kadra bio jedan od problema industrije na općedržavnoj razini.³⁸

Nadalje, prema naputcima ZAVNOH-a, trebalo je osigurati poduzeća stražom kako bi se spriječilo svako eventualno pljačkanje, iznošenje, dijeljenje ili uništavanje imovine. Najveća važnost posvećivala se uspostavljanju što veće proizvodnje u tvornicama, s naglaskom na planskom iskorištavanju sirovina. Prvenstveno se trebala uspostaviti proizvodnja za hitne potrebe naroda zbog čega su se tvornice luksuznih proizvoda prenamjenile u tu svrhu.³⁹

Ono što je bilo problematično za obnovu tvornica nakon oslobođenja bio je nedostatak sirovina. Izvještaji ZAVNOH-a lokalnim NOO-ima pozivali su na sakupljanje industrijskog otpada koji se mogao iskoristiti (staro željezo, šarene kovine, stare krpe i papir, stare gume, staklo). Također se predlagalo sakupljanje navedenih materijala pretvori u natjecanje kojim bi najbolji sakupljači dobili nagrade. Na taj način namjeravalo se potaknuti stanovništvo na zadatak sakupljanja i svesti sakupljanje na što kraći vremenski rok.⁴⁰

Prema izvještaju o radu od svibnja 1945. do veljače 1946. godine Gradskog NO Rijeke, u svibnju 1945. godine, tj. u mjesecu kada je Rijeka oslobođena od okupatora, nije postojao nikakav zdrav temelj za osnivanje odsjeka za industriju pošto u prethodnom režimu nije postojala takva organizacija.⁴¹

Izvještaj nadalje navodi kako se Odsjek suočio s problemima pomanjkanja osoblja, te iako je preostalo osoblje radilo punom snagom, zadaci se nisu uspjevali završavati na vrijeme. U uredu je bilo zaposleno svega 6 činovnika koji su obavljali posao za 35 osoba no zapošljavanje dodatnog broja činovnika znatno bi opteretilo financijski proračun Gradskog

---

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Izvještaj o radu od svibnja 1945. do veljače 1946.*

⁴⁰ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Svim oblastima i okružnim N.O.O.-ima upute u pogledu priprema i prvih mjera za uspostavljanje vlasti na polju industrije i obrta.*

⁴¹ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Svim oblastima i okružnim N.O.O.-ima upute u pogledu priprema i prvih mjera za uspostavljanje vlasti na polju industrije i obrta.*

N.O-a. Iz tog razloga se počelo surađivati sa drugim ustanovama, učvrstio se Odbor za obnovu kako bi se izbjeglo osnivanje još jednog ureda sa istim zadatkom.⁴²

Nakon oslobođenja se zato nastojalo osnovati ured koji bi nadzirao i upravljao svom teškom i lakom industrijom te kojem je zadaća uvelike otežana zbog teških uvjeta u kojem se nalazila industrija nakon ratnih pustošenja. Osnovani su se stoga odjel za tešku i odjel za laku industriju uzimajući kao osnovicu nepotpuni plan izrađen u vrijeme NOB-a koji je patio od pomanjkanja ikakvih konkretnih statističkih podataka te se susreo sa mnogim nepredviđenostima koji su se pojavili na početku rada. Usprkos tome, oba odsjeka proradila su odvojeno do srpnja te su tokom tog mjeseca spojila u jedan odsjek za industriju koji je razdijeljen u pet odjela i to za mehaničku, elektrotehničku, prehrambenu, kemijsku i drvarsku industriju.⁴³

4. Riječka industrija 1945.-1955. godine

4.1. Brodogradilišna industrija

Obnova riječke brodogradnje poslije oslobođenja 1945. godine kretala se u prvom redu u djelokrugu kapitalne izgradnje, a usporedno s time poduzeti su koraci da se što više radnika zaposli i osposobi za vršenje zadataka usavršavanjem i stručnim osposobljavanjem u industrijskim školama.

Na prostoru grada Rijeke nakon rata postojala su četiri brodogradilišta: "*3.Maj*", "*Viktor Lenac*", "*Martinščica*" i "*Žurkovo*", a svako je osposobljeno za određenu granu brodogradnje. Tako se u "*3.Maju*" vršila novogradnja u željezu različitih dimenzija do preko 10 000 BRT⁴⁴, u "*Viktor Lencu*" generalni popravci trupa i broskog pogona te dokovanje brodova⁴⁵ do 10 000 BRT, a u "*Martinščici*" i "*Žurkovu*" brodogradnja u drvu do do 500 BRT i njihovi popravci.⁴⁶ U godini 1945. izvještaj Gradskog Odbora Rijeke pod stavkom Odsjek za drvenu brodogradnju navodi kako se u brodogradilištu Martinščica zabilježila jača aktivnost zapošljavanjem 25 radnika, a od 15. rujna do 15. listopada 1945.godine oporavljeno je i u more porinuto 135 broskog prostora, a na popravku su bila 4 manja sportska broda. Unatoč

⁴² DA u Rijeci- A.5., kutija JU 212 80, *Okružnom N.O-u Sušak*.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Bruto-registarska tona.

⁴⁵ Uvođenje broda u dok radi pregleda podvodnoga dijela brodske oplata, popravaka, periodičnih pregleda, struganja i bojenja.

⁴⁶ Badurina, Marino, Rijeka u drugoj polovici 20.stoljeća: od obnove preko ubrzanog razvoja do stagnacije, *Essehist: časopis studenta povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 6 (2014.), br. 6, 127, (dalje: Badurina).

nedostatku materijala za gradnju, brodogradilište je započelo sa gradnjom tri nova motorna broda težine 20 tona.⁴⁷ Aktivnosti u brodogradilištu Martinšćica obilježavaju početak poslijeratne brodogradnje u gradu Rijeci.

Velika važnost koju je riječka brodogradnje imala u čitavoj Jugoslaviji istaknuta je i u izvještaju američke CIA-e iz 1949. godine. U njemu se navodi podatak da je jugoslavenska proizvodnja planirala u sklopu prvog Petogodišnjeg plana povećati tonažu trgovačke mornarice sa 180 000 na 600 000 tisuća tona, što je predstavljalo porast od čak 50% u odnosu na predratnu tonažu.⁴⁸

Izvještaj je zaključen s napomenom kako je većina vladinih ugovora povjerena inozemnim brodogradilištima dok je samo mali dio jugoslavenskog brodogradilišnog programa izvršen lokalno.⁴⁹

Nadalje, u izvještaju je ukratko opisan ustroj jugoslavenske brodograđevne industrije. Saznajemo da je *Glavni brodogradilišni direktorij* koji je pod izravnom upravom Ministarstva obrane, prebačen iz Rijeke u Beograd te je preimenovan u *Centralni brodogradilišni direktorij*. Direkcija sjevernih brodogradilišta koja je bila pod upravom *Glavnog brodogradilišnog direktorija* ukinuta je, a njezine zadaće, koje su uključivale administrativnu i tehničku kontrolu brodogradilišta „Martinšćica“ i „Žurkovo“, preuzelo je Ministarstvo ribarstva NR Hrvatske u Zagrebu.⁵⁰ Centralni brodogradilišni direktorij imao je sljedeće zadatke: opća razrada projekata, kontrola projekata pod ugovorom sa stranim brodogradilišnim koncernima, kupnja brodova za prenamjenu u inozemstvu i tako dalje.⁵¹

U Rijeci je postojao i *Generalni direktorij za brodogradilišnu industriju* koji je predstavljao tehnički odjel sa savjetodavnom ulogom u pitanju s problemima tehničke izvedbe. Direktorij je također nadgledao napredak građevinskih radova, proučavao nove metode za napredak i izrađivao planove za izgradnju brodogradilišta, pomoćnih strojeva i instalacija.⁵² Direktorij je bio nadležan i za tehnički nadzor nad tvornicama "Aleksandar Ranković", "Rikard Benčić", "Svjetlost", "Vulkan", dok je *Generalni direkcija sjevernih brodogradilišta* bila

---

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ The Yugoslav Shipbuilding Industry, 23. ožujak 1949., <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIARDP82-00457R002500410002-1.pdf>, (pristup ostvaren 10. kolovoza 2018.)

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ The Yugoslav Shipbuilding Industry, 23. ožujak 1949., <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIARDP82-00457R002500410002-1.pdf>, (pristup ostvaren 10. kolovoza 2018.)

⁵² Isto.

nadležna za brodogradilište "3.Maj" u Rijeci, "Uljanik" u Puli, "Titovo brodogradilište" u Kraljevici i brodogradilište "Lošinj" na Malom Lošinj⁵³

U sklopu poslijeratne obnove se 1947. godine pristupa u izgradnju pomoćne brodogradilišne industrije. Takva industrija većim je dijelom u tom razdoblju bila koncentrirana u Rijeci i to zašto su u gradu prije Drugog svjetskog rata postojala postrojenja izvjesnih tvornica i mehaničkih radionica koje su se u posljednjih nekoliko godina razvila u velika industrijska postrojenja. U Rijeci su u tom razdoblju postojala četiri velika pomoćna brodograđevna poduzeća: „Vulkan“ - tvornica brodskih dizalica i vitala, „Rikard Benčić“ - tvornica brodskih vijaka i razne opreme, „Svjetlost“ – tvornica brodskih Diesel motora od kojih su naročito bili poznati motori tipa „Aran“. Važno je spomenuti i tvornicu „Aleksandar Ranković“ koja je također bila usko vezana uz brodogradilišnu industriju, no proizvodila je i mašineriju za ostale grane industrije, ponajviše za tekstilnu industriju.

Prema pisanju *Riječkog lista* iz 1949. godine, proizvodi riječke brodograđevne industrije bili su izloženi na Zagrebačkom Velesajmu. Pregled predstavljenih proizvoda daje nam uvid u tipove proizvoda koji su izrađivani u svakoj od tvornica. Brodogradilište "3.Maj" je za izložbu pripremlilo prvi brodski parni stroj od 600 KS koji je ugrađen u rekormorker "Udarnik" prvog broda koji je u potpunosti izrađen u Jugoslaviji. "Zagreb", brodski salon i kabina prvog časnika stroja, kao i brodsko električno teretno vitlo, konstruirano u tehničkom uredu brodogradilišta. Proizvodnja te vrste vitla predstavljala je prekid uvoza iz inozemstva.⁵⁴

Poduzeće "Aleksandar Ranković" predstavilo je prototip Dizel - motora od 40 KS sa 800 okretaja u minuti te jedan sa 1200 okretaja u minuti koji služi za pogon brodskih pomoćnih mašina, malih električnih centrala kao i za građevne i poljoprivredne svrhe. Godine 1950. ova tvornica proizvodi dizel-motor jačine 450 konjskih snaga, prvi takav u Jugoslaviji.⁵⁵

Nadalje, riječka poduzeća čija je proizvodnja usko vezana uz brodograđevnu industriju, poput "Vulkana", "Rikarda Benčića" i "Svjetlosti" predstavila su svoje proizvode koji su se dosad uglavnom uvozili iz inozemstva. Tako je poduzeće "Vulkan" izložilo ručni kormilarski stroj, motorno teretno vitlo, ručnu kaljužnu sisaljku i dizalicu za povlačenje mreže koja se ugrađuje na ribarske brodove. Poduzeće "Rikard Benčić" je među proizvode za izložbu uključilo čelične parne grtalice i brodske prozorčice raznih dimenzija koji zadovoljavaju sve potrebe

---

⁵³ Isto.

⁵⁴ *Riječki list*, „Proizvodi riječke brodogradnje na Zagrebačkom Velesajmu“, 23.lipnja 1949.

⁵⁵ *Riječki list*, „U poduzeću „Aleksandar Ranković“ prvi put u našoj zemlji izrađen dizel motor jačine 450KS“,28. veljače 1950.

jugoslavenske mornarice. Zanimljivo je da su u izložbene prostore riječkih poduzeća postavljeni grafikoni o porastu proizvodnje. Prema podacima iz grafikona, "3.maj" je povećao proizvodnju od 1947. godine za 250%, a "Aleksandar Ranković" za čak 335%.⁵⁶

Brodograđevna djelatnost, uključujući brodogradilišta i pomoćnu brodograđevnu industriju, predstavljalo je najvažniju granu gospodarske djelatnosti Rijeke u desetogodišnjem periodu od oslobođenja 1945. godine.⁵⁷ O njenoj velikoj važnosti govori i količina sredstava koja je u 10 godina utrošena u obnovu i izgradnju pogona i poduzeća, koji su prikazani u tablici.

PODUZEĆE	BROJ ZAPOSLENIH	CIJENA OPREME I GRAĐEVINSKIH RADOVA
Brodogradilište „3.Maj“	3 000	5,981 milijuna dinara
Brodogradilište „Viktor Lenac“	400	Oko 90 milijuna dinara
Brodogradilište „Martinščica“	170	2400 milijuna dinara
Tvornica „Vulkan“	500	1900 milijuna dinara
Tvornica „Rikard Benčić“	350	1257 milijuna dinara
Tvornica „Svjetlost“	400	647 milijuna dinara

Prilog 1: Količina sredstava uložena u riječku brodogradnju 1945.-1955.(izvor: *Riječki list*)

Osim navedenih troškova u pogone, 2 400 milijuna dinara utrošeno je za adaptaciju i izgradnju stanova, uređenje naselja restorana i drugih društvenih objekata. Prema procjenama u brodograđevnu industriju u razdoblju od 1945.-1955. godine uloženo je preko 13 milijardi dinara.⁵⁸

4.1.1. Brodogradilište „Viktor Lenac“

Brodogradilište „Viktor Lenac“ osnovano je 1896. godine kao malo brodogradilište u riječkoj luci pod nazivom „Lazarus“ u svrhu popravljivanja komercijalnih i ribarskih brodova.⁵⁹ Nakon oslobođenja grada Rijeke 1945. godine, brodogradilište je obnovljeno i vraćeno u pogon, prvenstveno za obnovu brodova jugoslavenske mornarice. 1948. godine brodogradilište na Sušaku preimenovano je u „Viktor Lenac“ prema Narodnom heroju. *Riječki list* u rubrici "Naša brodogradilišta" 19. srpnja 1947. godine prenosi vijest kako će radni kolektiv Jadranskih brodogradilišta u Sušaku predati jugoslavenskoj mornarici nekoliko obnovljenih brodova. imaju na popravku parobrode "Prenj", "Plitvice" te nedavno spašeni brod "Karlo V". Navodi se da "pošto se tokom rata slabo pazilo, mnogi naši brodovi su u

⁵⁶ *Riječki list*, „Proizvodi riječke brodogradnje na Zagrebačkom Velesajmu“, 23.lipnja 1949.

⁵⁷ *Novi list*, „Brodogradnja- najjača riječka industrija“, 1.,2.,3., svibanj 1955.

⁵⁸ *Novi list*, Razvitak brodograđevne industrije, 8. svibnja 1955.

⁵⁹ „Our stories bring us together“, <https://www.lenac.hr/hr/Brodogradiliste/Nasa-prica/>, (pristup ostvaren 13. kolovoza 2018.).

*slabom stanju...te radovi koji se imaju izvršiti na ovim brodovima zahtijevaju velike napore od brodogradilišta i radnika, kao i znatne količine raznog materijala."*⁶⁰

Detaljni opisi potrebnih radova na spomenutim brodovima možemo zaključiti da se u obnovi cilja na modernizaciju koje zahtijevaju veliku količinu novaca i materijala koji je u pomanjkanju od samog oslobođenja Rijeke. U listopadu 1947. godine godine *Riječki list* donosi vijest da je brodogradilište "Viktor Lenac" završio radove na gore spomenutome "Prenju" 10 dana prije postavljenog roka te time povećali plovni brodski park jugoslavenske trgovačke mornarice jednom većom plovnom jedinicom pošto je "Prenj" imao nosivost od 6200 tona.⁶¹

Godinu 1948. obilježio je preuređenje na preoceanskom parobrodu "Kornati" te preko 500 dobrovoljnih sati na izgradnji radionice za cjevaru te preko 1500 dobrovoljnih sati danih na izgradnji "Narodne fronte".⁶²

Brodogradilište "Viktor Lenac" nastavio je sa popravcima i u 1950. godini kada su radnici brodogradilišta izvršili remont i popravak na 520 plovnih objekata. Remont i popravci izvršeni su na 420 brodova naše trgovačke mornarice, dok ostalih stotinu objekta pripada stranim društvima i ratnoj mornarici. Iste godine u brodogradilištu je izvršen popravak na preoceanskom motornom brodu „Srbija“ te na parobrodu „Dubrovnik“. ⁶³ U lipnju 1950. Godine *Riječki list* daje uvid u postupanje poduzeća „Viktor Lenac“ prema svojim radnicima. S željom da se smanji nedisciplina te izostanci s posla, uprava poduzeća trudila se poboljšati općenitu kvalitetu života svojih radnika. Tako saznajemo da je radničko-službenički restoran u ovom brodogradilištu jedan od boljih u gradu Rijeci. U njegovo preuređenje uloženo je 1,5 milijuna dinara, smanjenjem broja osoblja postignuto je da restoran ne posluje s deficitom, a upravitelj restorana obvezao se na smanjenje cijena za 150 dinara mjesečno. Poduzeće se pobrinulo i za stambeno pitanje svojih radnika izgradnjom kolektivnih stanova za samce. U sobama je bilo smješteno po 20 samaca te su stanovi bili primjerene čistoće.

---

⁶⁰ *Riječki list*, „Radni kolektiv Jadranskih brodogradilišta u Sušaku predat će našoj mornarici uskoro nekoliko obnovljenih brodova“, 19. srpnja 1947.

⁶¹ *Riječki list*, „Radnici brodogradilišta „Viktor Lenac“ obnovili su parobrod „Prenj“ deset dana prije postavljenog roka“, 18. listopada 1947.

⁶² *Riječki list*, „Kolektiv brodogradilišta "Viktor Lenac" izvršit će 80 posto radova na preuređenju broda Kornati“, 3. listopada 1948.

⁶³ *Riječki list*, „Kolektiv remontnog zavoda „Viktor Lenac“ završava remonte brodova i prije roka“, 25. Svibnja 1950.

4.1.2. Brodogradilište "3.Maj"

Brodogradilište "3.Maj" osnovano je 1892. pod nazivom „*Kvarnersko brodogradilište*“. Godine 1906. mijenja ime u "*Danubius*" pod novim vlasništvom industrijskih poduzetnika *Danubius, Schonichen i Hartman* iz Budimpešte. Godine 1920. Rapallskim ugovorom nastaje Slobodna Država Rijeka, koja je 1924. godine službeno anektirana pod upravu Italije, a brodogradilište ponovno mijenja ime u "*Cantieri navali delQuarnero*". U razdoblju talijanske uprave, brodogradilište zapada u novčane probleme i stagnaciju proizvodnje. To je bilo uzrokovano talijanskim zapostavljanjem i neulaganjem u razvoj, te favoriziranjem svojih brodogradilišta. Nakon kapitulacije Italije 1943. godine, Rijeku je okupirala njemačka vojska, a brodogradilište dolazi pod vojnu upravu čime je gotovo zamrla proizvodnja.⁶⁴

Njemačka vojska se povukla se 1945. godine, ali neposredno prije odlaska eksplozivom su uništeni svi objekti, strojevi i uređaji brodogradilišta. Nakon oslobođenja Rijeke, nova jugoslavenska vlast pokrenula je obnovu brodogradilišta na čelu s inženjerom Remom Venuccijem, koji je ostao jedini inženjer u Brodogradilištu "3. Maj". Venucci je napravio cjelokupnu procjenu štete, izradio planove za generalnu rekonstrukciju i odigrao neprocjenjivu ulogu u obnovi brodogradilišta.⁶⁵

U godinama 1945. i 1946. „3.Maj“ je u situaciji oskudnih radnih sredstava izvršio niz manjih plovniha objekata za trgovačku mornaricu Jugoslavije koja je bila tek u počecima svog razvoja.⁶⁶ Iako se u službenoj monografiji o povijesti "3. Maja" navodi kako je naziv „*Kvarnersko brodogradilište*“ promijenilo 1948. godine u "3.Maj" u čast dana oslobođenja Rijeke od njemačke okupacije, *Riječki list* već u kolovozu 1947. godine objavljuje članak pod nazivom "*U mjesecu julu poduzeće 3. Maj dostiglo proizvodni plan-zadaci izvršeni sa 100,2%*".⁶⁷

Spomenuti članak prenosi zanimljive crtice iz rada jednog od najvećih poduzeća u Rijeci 1947. godine koje je, iako u radnom pogonu, i dalje bilo u procesu obnove. Članak daje

---

⁶⁴ „Povijest“, <https://www.uljanik.hr/hr/uljanik-grupa/3-maj-brodogradiliste-d-d/povijest>, (pristup ostvaren 9. kolovoza 2018.).

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ *Riječki list*, „Među četiri najbolja brodogradilišta u našoj zemlji spada i brodogradilište „3.Maj“, 10. veljače 1949.

⁶⁷ *Riječki list*, „U mjesecu julu poduzeće „3.Maj“ dostiglo proizvodni plan – zadaci su izvršeni sa 100,2%“, 16. kolovoza 1947.

pomalo kaotičnu sliku stanja u brodogradilištu, u kojem je radi zastupljenosti više od 30 zanata i ne-serijske proizvodnje, bilo teško provoditi pravilne i realne norme u svim radovima. Navodi se da je tek 12% normi uvedeno i primijenjeno u proizvodnji.⁶⁸

Kao jedan od većih spominje se problem radnika "koji su naučeni na zaradu pod fašističkom upravom, gdje su uz vrlo niske nadnice dobivali 20% premije, pa sada i opet očekuju premije bez posebnih zasluga i zalaganja pri radu."⁶⁹ Pritom je poseban problem stvaralo radništvo iz Zone A, za koje *Riječki list* navodi da su došli iz ekonomske bijede pod uvjerenjem da je dužnost sindikata borba protiv uprave jer je takva situacija vladala u Zoni A.⁷⁰

U članku se spominju i ostale poteškoće u brodogradilištu: problemi normi, planske kalkulacije, pomanjkanje strogo određenih rokova u pojedinim odjelima kod provođenja mjesečnog plana, nepotrebni prekovremeni radovi, nedostatak materijala koji je dolazio s zakašnjenjem na račun reparacija iz Mađarske, povremeno pomanjkanje radne snage itd. Upravo zbog tih problema, brodogradilište nije izvršilo nijedan mjesečni plan sve do srpnja 1947. godine.⁷¹

Osim ekonomskih problema, *Riječki list* navodi da je na nisku produktivnost i proizvodnju utjecala i nedovoljna briga sindikata za životne standarde svojih radnika. Očekivali su uvođenje pravilne ishrane i poboljšanje smještaja radnika, uvođenje obrazovanja i usavršavanja za radnike i strože kontrole kod izostanaka s posla.⁷²

U svrhu poboljšanja radničke prehrane 1947. godine uprava brodogradilišta i Služba radničkog snabdijevanja brodogradilišta "3.Maj" proširili su radničku menzu za još jedan kat te je došlo do poboljšanja kvalitete hrane. Također su otvorili radničku prodavaonicu u kojoj se radnici mogu opskrbiti nekim prehrambenim artiklima. Na taj način su radnici mogli u sklopu tvornice podmiriti sve svoje prehrambene potrebe, te se nisu trebali oslanjati na opskrbu gradskih nabavnih poduzeća, koja su često imala nestašice.⁷³

Prema pisanju *Riječkog lista*, Služba radničkog snabdijevanja brodogradilišta "3.Maj" 1948.

---

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

⁷² *Riječki list*, „Počeo je s radom VI. prošireni plenum Centralne uprave Saveza pomoraca, lučkih i brodogradilišnih radnika“, 27. ožujka 1949.

⁷³ *Riječki list*, „U brodogradilištu „3.Maj“ premašen je u zadnjem tromjesečju proizvodni plan za 4,10%“ 16. listopada 1947.

godine proglašena je najboljom koja djeluje na području Rijeke, i to zahvaljujući dobro organiziranom namješteničkom aparatu i dovoljnom broju kupaca. Navodi se da je bila od velikog značaja za sve radnike u industriji i proizvodnji jer ih nisu opskrbljivali samo racioniranim proizvodima, nego i robom široke potrošnje koja im je bila potrebna u kućanstvu, a 1947. godine radnicima je osigurala i zimnicu. U svrhu jeftinije nabavke neracionirane robe i bolje ishrane u menzama, poduzeće "3.Maj" osnovalo je na području grada Rijeke malu ekonomiju za uzgoj povrća.⁷⁴

Godinu 1948. u Jugoslaviji je obilježio sukob s Informbiroom i raskol sa Sovjetskim savezom, te iako je donio brojne promjene u jugoslavenski javni, politički i gospodarski život brodogradilište „3.Maj“ nastavilo je poslovati. Brodogradilište je u ovu godinu ušlo s 65 posto cjelokupne proizvodnje objekata pomorskog prometa u zemlji.⁷⁵ Po prvi puta u Jugoslaviji konstruirane dvije parne mašine od 60 konjskih snaga, kakve se u Jugoslaviji nisu prije proizvodile; instalacijom velike dizalice od 50 tona nosivosti, s ispunjenim godišnjim planom od 100,15%, 237 udarnika i 12 racionalizatora.⁷⁶ Afera Informbiro utjecala je na poslovanje brodogradilišta sa zemljama istočnog bloka, točnije sa Čehoslovačkom i Mađarskom. *Riječki list* prenosi kako Čehoslovačka nije isporučila brodogradilištu slijedeći materijal: brodske dizel motore različite jakosti, elektroagregate, elektro-kablove, čeličnu užad i razni drugi materijal. Mađarska nije isporučila razne limove, profile, čelične cijevi i slično, iako je taj materijal već bio plaćen. Naručeni materijal trebao se iskoristiti za izgradnju novog doka nosivosti od 8000 tona i dužine od 120 metara koji je bio predviđen za postavljanje u brodogradilište „Viktor Lenac“. Unatoč neisporučenome materijalu, dok je 1949. godine dovršen i postavljen u brodogradilište.⁷⁷

Godine 1948. u svrhu povećanja produktivnosti rada uvedeno je stvaranje radnih brigada te održavanje natjecanja. Tako je u brodogradilištu „3.Maj“ formirano 200 brigada koje su, prema navodima *Riječkog lista*, obradile 90 posto više materijala nego u 1947. godini.

Radništvo „3.Maja“ bilo je među najboljim i najviše pohvaljenim radnim kolektivima riječke industrije. Za godinu 1948. proglašeno je 273 udarnika, a 1540 radnika i radnica pohvaljeno je te su dobili novčane nagrade. Radnici Albino Bacać i Karlo Pićinić su čak odlikovani i

---

⁷⁴ *Riječki list*, „Brodogradilište „3.Maj“ ima najbolje organiziranu službu radničkog snabdijevanja u Rijeci“, 4.veljače 1948.

⁷⁵ *Riječki list*, „65 posto cjelokupne proizvodnje objekata pomorskog prometa izvršuje se u brodogradilištu "3.Maj", Nova godina 1948.

⁷⁶ *Riječki list*, „Radni kolektiv poduzeća „3.Maj“ ispunio godišnji plan sa 100,15%“, 4. siječnja 1949.

⁷⁷ *Riječki list*, „U brodogradilištu „3.Maj“ dovršena je izgradnja plivajućeg doka“, 5.svibnja 1949.

Ordenom rada sa strane Prezidijuma FNRJ. Cjelokupni radni kolektiv pohvaljen je od strane Centralnog odbora saveza sindikata te je preuzeta obveza ispunjavanja 50 posto većeg plana za 1949. godinu ⁷⁸ Sredinom 1949. godine predan je na eksploataciju motorni brod Zagreb, prvi prekooceanski brod domaće proizvodnje, a ostala tri broda iz te serije dovršena su do početka 1950. godine. Ovi brodovi su do kraja 1950.godine prešli preko 140 000 morskih milja te prevezli preko 153 000 tone tereta što je rezultiralo uštedom na devizama koje bi se morale plaćati inozemnim društvima. Iste godine su radnici „3.Maja“ izgradili visoku peć za željezaru u Sisku, prvu takvu u Jugoslaviji. ⁷⁹

Broj radne snage popeo se sa 100 na 680 u razdoblju od 1945.-1948. godine, te je broj prekvalificiranih radnika sa 220 u 1945. godini porastao na 596 u 1948. godini. Nadalje, u 1947. godini stručno je osposobljeno 770 radnika, a već u 1948. godini taj broj je porastao na 1890 radnika. Broj udarnika se također povećao sa 22 u 1947. godini na 192 u 1948. godini. ⁸⁰ Od polovice 1949. godine iz brodogradilišta „3.Maj“ su isplovili prvi prekooceanski brodovi, svaki od po 4 000 tona nosivosti. Brodogradilište je također isporučilo tri remorkera od po 600 konjskih snaga tipa „Udarnik. U godinu 1950. „3.Maj“ ušao je dovršavanjem motornog broda „Titograd“, koji je prvoga dana nove godine isplovio zajedno sa remorkerom od 600 konjskih snaga. ⁸¹ Godine 1950. u poduzeću "3.Maj" održan je prvi sastanak radničkog savjeta. Na sastanku se raspravljalo o tri glavna zadatka kolektiva: provođenje nove uredbe Savezne vlade o reguliranju radnih odnosa između radnika i poduzeća, analiza izvršenja plana za siječanj 1950. godine, te natjecanje u čast izbora za Narodnu skupštinu FNRJ.

Po donošenju uredbe o ustaljivanju radne snage uprava poduzeća je zajedno s partijskom, sindikalnom i omladinskom organizacijom razradila je plan izvođenja potpisivanja ugovora između radnika i poduzeća. U prva dva dana, prema izvještaju *Riječkog lista*, 62% radnika je potpisalo ugovore u prosjeku na tri godine, a od toga su 66 radnika potpisala ugovor na stalni rad u poduzeću. Radnički savjet brodogradilišta obvezao se da će broj potpisanih ugovora na 6 mjeseci smanjiti na 60% te je čak u tu svrhu organizirao natjecanje kojim su se "rukovodstva mehaničkoga i brodograđevnog odijeljena i odijeljenja samostalnih radionica, obvezala da u pojedinim svojim radionicama neće imati niti jednog potpisanog ugovora ispod

---

⁷⁸Riječki list, „Svečano proglašenje udarnika i odličnika u poduzeću „3.Maj“, 17.siječnja 1949.

⁷⁹Riječki list, „Četiri godine Petogodišnjeg plana u brodogradilištu „3.Maj“, 20.studenog 1950.

⁸⁰Riječki list, „Izložba poduzeća „3.Maj“ o postignućima u proizvodnji vlastitim snagama“, 27. travnja 1949.

⁸¹Riječki list, „Titograd isplovio na svoju prvu probnu vožnju“, Nova Godina 1950.

jedne godine."⁸²

Ubrzo se prenosi informacija kako je u poduzeću oko 78% radnika potpisalo ugovore s prosjekom trajanja 3 godine i 8 mjeseci. Pred konac 1950. godine radni kolektiv brodogradilišta „3.Maj“ dobio je prelaznu zastavu Savezne vlade kao najbolji kolektiv brodogradnje u prvom polugodištu 1950.godine s izvršenim polugodišnjim planom od 110 posto. Prigodom svečane predaje zastave 17 radnika brodogradilišta dobilo je Orden rada III. Reda, a 32 Medalju rada.⁸³

Brodogradilište "3.Maj" zaključilo je 1953. godinu sa velikim uspjehom. Naime, 20. prosinca porinut je u more motorni brod "Velebit" i postavljena je kobilica za izgradnju novog najvećeg turbinskog teretnog broda. Pored "Triglava", motorni brod "Velebit" je najveći brod izgrađen u poslijeratnoj Jugoslaviji. Uz "Triglav", "Velebit" će biti i prvi brod na kome će radarski uređaji biti ugrađeni u matičnom brodogradilištu jer je "3.Maj" preuzelo zastupništvo jedne engleske tvrtke za montažu radara.⁸⁴ Prelaskom na serijsku izgradnju brodova znatno se poboljšala kvaliteta rada. U ovom razdoblju brodogradilište se afirmiralo i na inozemnom tržištu kroz ispunjenje narudžbi za nekoliko tankera preko 10 000 tona. Unatoč naporima da se jugoslavenska brodogradnja proširi, tek je 1954. godine situacija postala povoljna za sklapanje ugovora s inozemstvom za dostavu velikog preookeanskog broda. Prvu narudžbu je poslala švicarska tvrtka pod uvjerenjem da su uvjeti dostave, te cijena i kvaliteta izrade najbolji na tržištu. Prvi ugovor odnosio se na izgradnju dva broda slobodne plovidbe od 10, 550 tona nosivosti svaki. Prvi brod dostavljen je 1956. godine a od 1954. godine brojne zemlje su pokazale interes za jugoslavenske brodove. Tako su danske, američke, meksičke, brazilske i ostale tvrtke počele pregovarati o ugovorima te su neke afričke i azijske zemlje poslale velike narudžbe Jugoslaviji.⁸⁵

Povodom desetogodišnjice oslobođenja *Novi list* objavljuje da je brodogradilište „3.Maj“ u kolovozu 1955. godine sklopilo ugovore za izvoz pet velikih preookeanskih brodova, od toga tri za švicarsku kompaniju „*Oceans Shipping*“ i po jedan za dva engleska brodovlasnika.

⁸² *Riječki list*, „U poduzeću „3.Maj“ potpisalo dosad 78 posto radnika ugovore o radu na prosječno 3 godine i 7mjeseci“, 19.veljače 1950.

⁸³ *Riječki list*, „Prelazna zastava za brodogradilište „3.Maj“, 15. rujna 1950.

⁸⁴ *Riječki list*, „Motorni brod „Velebit“- najveći brod izgrađen u našem brodogradilištu poslije rata, 21.prosinca 1953.

⁸⁵ *The Economic Weekly*, The Shipbuilding Industry in Yugoslavia- Rapid Expansion in Post-War Period, 28.rujan1957.,https://www.epw.in/system/files/pdf/1957_9/39/the_shipbuilding_industry_in_yugoslavia_apid_expansion_in_the_postwar_period.pdf, (pristup ostvaren 10.rujna 2018.).

Sklapanje ovih poslova predstavljalo je značajno priznanje jugoslavenskoj industriji jer su unatoč jakoj inozemnoj konkurenciji pronašli kupce za svoje proizvode. Nadalje, u članku se navodi podatak kako je u deset godina u more porinuto 150 jedinica, a 139 pušteno u promet. Također su izvršeni remont i na 30 većih jedinica, za industriju je obrađeno oko 4 tisuće tona materijala, a potpuno je dovršeno i predano naručiocima 46 000 bruto-registarskih tona brodovlja. Zbog porasta kvalitete radništva „3.Maj“ je smanjio rokove montaže i isporuke čemu su svjedočila brojna priznanja domaćih i stranih stručnjaka, radi čega su uspješno poslovali na konkurentnom inozemnom tržištu.⁸⁶

4.1.3. Tvornica „Vulkan“

Godine 1929. osnovana je u Sušaku mala mehanička radionica „Sila“ koja se postepeno razvijala kako bi po oslobođenju 1945. godine nacionalizacijom prerasla u pravu tvornicu. Ljevaonica i pomorska mehanička radionica „Vulkan“, kako se zove od 1931. godine, od samog početka bavila se samo manjim popravcima i montažama. 1945. godine Vulkan postaje „Vulkan-državna ljevaonica i pomorska mehanička radionica“ na Sušaku, vlasništvo NR Hrvatske.⁸⁷

U poslijeratno doba kapacitet tvornice se znatno povećao po vrstama radova kvaliteti. Ljevaonica je prerasla u tvornicu u kojoj su se izvršavale sve vrste malih i velikih parnih (brodskih) dizalica, eksplozivnih motora za manje brodove, vršila montaža mašinskih postrojenja i svih repartura. Osim ovih proizvoda, u radionicama „Vulkan“ izrađivala su se i ručna vitla, vitla za kočarenje, škripovi te razni drugi predmeti. Kako se tvornica povećavala, došla je do izraza neadekvatnost prostorija u kojima se nalazi, kako po veličini, tako i po opremljenosti radionica i prostora za radnike. No, iako se radilo u teškim uvjetima, rad se odvijao normalno te su radnici čak za svoj rad dobili pohvalu na zagrebačkom Velesajmu od samog maršala Tita. Uprava s Ministarstvom industrije 1947. godine uređuje nove prostorije na Pećinama u bivšoj tvornici olova „Plumbum“, koja je prestala s radom još u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Gradsko građevno poduzeće „Jadran“ vršilo je reparature već postojećih zgrada i gradilo nove, udobnije i svrsihodnije. Osim radionica izgrađene su nastambe za radnike, menza te je otvorena i radnička čitaonica.⁸⁸

⁸⁶ *Novi list*, „Najveći uspjeh naše industrije“, 10.kolovoza 1955.

⁸⁷ „Poduzeće „Vulkan-Nova“- O nama“, <http://www.vulkan-nova.hr/hr/o-nama/>, (pristup ostvaren 17. Srpnja2018.)

⁸⁸ *Riječki list*, „Dovršavaju se zgrade u koje će se preseliti tvornica „Vulkan““, 23. kolovoza 1947.

U kolovozu 1948. godine puštena je u pogon nova ljevaonica te su se proširili kapaciteti same tvornice. No prelazak u veće i nove prostorije nije riješilo ključne probleme tvornice poput stručne radne snage, smještaja, osposobljavanja nove radne snage, pitanje alata itd. Zbog povećanja kapaciteta tvornice porasla je potreba za stručnom radnom snagom te je iz tog razloga primljen velik broj učenika u privredi te je organiziran tečaj za polukvalificirane radnike. No, zbog nedovoljnog zalaganja tečaj se raspao, a učenici su se istovremeno žalili da im se ne pridaje dovoljno velika pažnja kako bi se obučili za samostalno upravljanje strojevima.⁸⁹

Uslijed spomenutih problema, tvornica nije bila u stanju ispuniti proizvodni plan. I u slučaju ovog poduzeća krivnja je stavljena na nedovoljno zalaganje sindikalne podružnice. Smatralo se da je njen zadatak bio riješiti problem radne nediscipline koja se manifestirala u kašnjenjima i neopravdanim izostancima s posla. Riječki list je navodio da se taj problem trebao riješiti uvođenjem jasno strukturiranog stručnog tečaja za nekvalificirane radnike, a da je polaznike trebalo odabrati među najboljim radnicima koji su dotad pokazali volju da napreduju u svojem radu. Također se organizacija rada trebala poboljšati uvođenjem brigadnog sistema i normiranjem radnih mjesta.⁹⁰ Treba napomenuti da su navedeni problemi bili u aktualni i u drugim riječkim tvornicama te se njihovo rješavanje povjeravalo sindikalnim podružnicama koje su navedene mjere slabo provodile.

Početkom 1950-ih u tvornici su se proizvodili i pomoćni brodski strojevi, a ljevaonica s modelarnicom pratila je ovu proizvodnju. Međutim, ljevaonica je također pokušala pronaći i vlastiti proizvod pa je tako već početkom 50-tih godina lijevala odljevke za dizel motore za „TORPEDO“. U razdoblju od 1950. do 1951. godine izrađena je dizalica za punjenje visoke peći Željezare Sisak koja je montirana na licu mjesta.⁹¹

Prema podacima od poduzeća „Vulkan“ saznajemo da je godine 1950. ono imalo 397 radnika. Nadalje, godina 1952. bila je značajna za ovu tvornicu zbog osnivanja kemijskog laboratorija u sklopu tehničke kontrole. U njegovom sastavu bio je i laboratorij za brzu analizu svake šarže čeličnog ljeva i mehanički laboratorij. Do 1953. godine Ljevaonica je lijevala odljevke od sivog ljeva i bronz, a od 1953. godine postupno prelazi na čelični lijev. To je bio presudan

---

⁸⁹ *Riječki list*, „U poduzeću Vulkan treba uvesti bolje mjere rada“, 8. rujna 1948.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ *Riječki list*, „U poduzeću Vulkan treba uvesti bolje mjere rada“, 8. rujna 1948.

trenutak za budućnost Ljevaonice koja će postati poznati proizvođač odljevaka od ugljičnog, legiranog i visoko legiranog čeličnog lijeva.⁹²

Godine 1955. u poduzeću „*Vulkan*“ provedene su nove ekonomske mjere te ono mijenja naziv iz „*Vulkan – državna ljevaonica i pomorska mehanička radionica*“ u „*Tvornica dizalica i ljevaonica VULKAN*“ Rijeka. Tokom te godine „*Vulkanova*“ čeličana je bila dva mjeseca izvan proizvodnje zbog popravka generatora, a i zbog česte redukcije električne energije u 1955. godini određeni strojevi nisu bili u pogonu.

Posljedično, obrađeno je stotinu tona čelika manje nego što je za tu godinu bilo predviđeno. Plan proizvodnje za 1956. godinu sadržavao je veću proizvodnju, plasiranje novih proizvoda (poput hidraulične dizalice od 300 tona) te kooperaciju s nekim poduzećima, poput Željezare u Zenici, tvornicom „*Metalna*“ iz Maribora, te je već potpisan ugovor s brodogradilištem „*3.Maj*“ o proizvodnji obalnih dizalica. U vezi radne produktivnosti, radna disciplina bila je zadovoljavajuća na radnim mjestima gdje su uvedene norme, odnosno na 60 posto. Za ostalih 40 posto planiralo se uvesti iste mjere kako bi poduzeće radilo punim kapacitetom.⁹³

Zanimljiv je slučaj privatnog rada iz tvornice „*Vulkan*“ kojega je u rujnu 1953. godine prenio *Riječki list*. Iako su radnici u tvornicama radili za dobrobit poduzeća i države te se privatni rad zabranio, u tvornicama se dopuštalo radnicima da povremeno iskoriste kapacitete tvornice za rad u vlastitu korist. No, prema izvještaju *Riječkog lista*, čini se kako je ova pogodnost često zloupotreblijvana. Naime, u poduzeću „*Vulkan*“ održan je masovni sastanak na kojem je radnički savjet upoznao kolektiv s nekim pojavama nedopuštenog otuđivanja narodne imovine u osobne svrhe te u kojoj mjeri je to dopustivo. Radnički savjet je predložio kolektivu da stavi van snage prijašnje odluke kojom su članovi radnog kolektiva imali pravo na vršenje sitnih radova u poduzeću za svoje potrebe. Taj prijedlog je motiviran činjenicom da su nesavjesni pojedinci išli predaleko u iskorištavanju tih prava, što je išlo na štetu proizvodnim zadacima., slabilo je radnu disciplinu i pravilan odnos prema narodnoj imovini. U svim poduzećima bila je ukinuta mogućnost da pojedinci koriste tvorničke kapacitete u osobne svrhe. U članku se navodi primjer tokara Viktora Ridiča, koji je započeo sa sitnim radovima koji su bili dopušteni, a završio tako da su mu poslovi za osobnu dobit postali važniji od rada u tvornici. Iznesena su još dva slučaja radnika koji su uz Ridiča otpušteni iz poduzeća.⁹⁴ Ovo je bio jedini slučaj zloupotrebe radnog mjesta za privatne potrebe o kojem je

⁹² „Poduzeće „*Vulkan-Nova*“ - O nama“, <http://www.vulkan-nova.hr/hr/o-nama/>, (pristup ostvaren 17. Srpnja2018.).

⁹³ *Novi list*, „Provođenje novih ekonomskih mjera u Tvornici „*Vulkan*““, 16. 11. 1955.

⁹⁴ *Riječki list*, „Sa sastanka radnog kolektiva „*Vulkana*“ - do čega dovodi privatni rad u tvornicama“, 3. rujna1953.

Riječki/Novi list u deset godina od oslobođenja izvjestio te je nepoznato da li je to bila česta pojava i u drugim poduzećima.

Tvornica „*Vulkan*“ je jedno od rijetkih riječkih industrijskih postrojenja koje je i dalje u pogonu s registiranim djelatnostima započetima još nakon oslobođenja Rijeke. Danas zapošljava između 90 i 130 radnika te je danas vodeći proizvođač palubne opreme te jedan od proizvođača sa najdužom tradicijom u ovom dijelu Europe.⁹⁵

4.1.4. Poduzeće „*Aleksandar Ranković*“

Tvornica „*Torpedo*“ nastala je 1853. godine kao plod ulaganja poduzetnika iz Rijeke kao dioničko nazivom torpedo. Do početka I. svjetskog rata tvornica je bila dioničko društvo, a zatim prelazi u ruke Austro-Ugarske mornarice te je sva proizvodnja okrenuta u proizvodnju ratnih materijala. Godine 1924. tvornica ulazi u sastav talijanske vojne industrije u kojem ostaje do 1943. godine.⁹⁶

Savezničko bombardiranje pred kraj Drugog svjetskog rata uništilo je veći dio tvornice, tako da ubrzo nakon oslobođenja započinje njezino obnavljanje te tvornica preuzima novo ime- „*Jadran*“. U dijelom osposobljenoj tvornici započela je proizvodnja robe široke potrošnje, poput lokota i upaljača i gorionika te je također bila osposobljena vojna proizvodna linija. Tvornica strojeva „*Jadran*“ započela je s planskim radom po odobrenom planu tek 18. lipnja 1947. godine.. Iste godine započeta je izrada strojeva za preradu brnistre, važne industrijske biljke, koja se prije nije uopće upotrebljavala. Tvornica također izrađuje tzv. „*Holandere*“, strojeve za meljavu celuloze za tvornice papira. Ovi strojevi su se nekada uvozili iz Njemačke. No, prema pisanju *Riječkog lista*, stanje u tvornici nije bilo idealno. Naime, tvornica je patila od pomanjkanja materijala, vrlo loše radne discipline i vrlo čestih izostanaka s posla i zakašnjenja na posao, te poduzeće je imalo oko 8 posto radnika na bolovanju. Radna disciplina predstavljala je jedan od najvećih problema ovoga poduzeća. Radništvo je imalo problema sa dolaženjem na posao na vrijeme i sa izvršavanjem zadataka, a zadatak rješavanja tog problema preuzela je na sebe sindikalna podružnica putem propagande.⁹⁷

Godine 1947. tvornica mijenja ime u „*Aleksandar Ranković*“.⁹⁸

⁹⁵ „Poduzeće „*Vulkan-Nova*“- O nama“, <http://www.vulkan-nova.hr/hr/o-nama/>, (pristup ostvaren 17. Srpnja 2018.)

⁹⁶ Aničić, Ema. *Riječka industrijska priča*. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2014, 106, (dalje: Aničić).

⁹⁷ *Riječki list*, „Pojačanjem radne discipline u tvornici „*Jadran*“ postići će se veći uspjesi“, 23. listopada 1947.

⁹⁸ Isto.

Riječki list donosi vijest o strojevima „*Lewiathan*“ koje je počela proizvoditi tvornica „*Aleksandar Ranković*“ koje služe za prvu fazu radova u produkciji tkanina, to jest pranje i oplemenjivanje vune. Takvi strojevi se nisu prije u Jugoslaviji proizvodili, već su se uvozili iz Belgije i bili su važni za razvoj tekstilne industrije u sklopu Petogodišnjeg plana. Naime, proizvodnjom ovih strojeva omogućavao se cjelokupan proces obrade tkanine, od striženja do tkanja te se više nije moralo uvoziti skupo predivo iz inozemstva.⁹⁹

Riječki list donosi intervju sa komercijalnim direktorom poduzeća „*Aleksandar Ranković*“ Milanom Brkićem. On se u veljači 1951. godine vratio se službenog puta po Bliskom Istoku gdje je prezentirao proizvode tvornice. Ovaj posjet uslijedio je u vrijeme sve tjesnijih političko-ekonomskih odnosa Jugoslavije sa zemljama Bliskog istoka te pokušaja poduzeća „*A. Ranković*“ da samostalno izađe na inozemno tržište sa svojim proizvodima, u prvom redu sa Diesel-motorima. Milan Brkić je tako posjetio Grčku, Tursku, Siriju, Libanon, Egipat i Pakistan.. Dok se jugoslavenska prehrambena industrija donekle i probila na vanjsko tržište, posebice grčko, laka i teška industrija su bili potpuna nepoznanica. U Grčkoj je postojala velika mogućnost za plasman ARAN-a te je zainteresirana stran tražila 5 000 Diesel-motora. No budući da proizvodne mogućnosti „*A. Rankovića*“ nisu bile toliko velike, sklopljen je ugovor za 1000 komada. Brkić je nadodao kako je u Siriji i Libanonu vladao veliki interes za naše proizvode, te da je za Siriju primljena narudžba od oko 800 motora, od kojih je veći broj bio kombiniran sa pumpama. Egipat kao potencijalni kupac nije bio opcija zbog tadašnje situacije u zemlji, no Turska se pokazala kao najzainteresiraniji potrošač jer je velik broj jugoslavenskih proizvoda tamo već bio poznat. Cijene motora su im odgovarale te je „*Aleksandar Ranković*“ bio u pripremi pošiljke za njihovo tržište.¹⁰⁰

Vrijedi napomenuti kako je i poduzeće „*Aleksandar Ranković*“ sagradilo svoje stambeno naselje u dijelu grada pod imenom Zamet. Zgrade su dovršene u 1950. godini te je u jednosobne i dvosobne stanove uselilo 48 obitelji, a u izgradnji je bilo 25 zgrada sa trosobnim stanovima. Također je u planu bila izgradnja kulturnog doma te kolektivne nastambe za 550 radnika. Također je obližnje skladište pretvoreno u radničko-službenički restoran investicijom od 7 milijuna dinara.¹⁰¹

Nedvojbeno je kako u deset godina od oslobođenja Rijeke koju je obilježila ubrzana

⁹⁹*Riječki list*, „U tvornici „*Aleksandar Ranković*“ proizvode se strojevi za tekstilnu industriju kakvi se prije rata u Jugoslaviji nisu proizvodili“, 4. veljače 1948.

¹⁰⁰*Riječki list*, „Inozemno tržište traži naše proizvode“, 1. veljače 1953.

¹⁰¹*Riječki list*, „Izgradnjom stambenih zgrada i uređenjem restorana uprava poduzeća „*Aleksandar Ranković*“ stvara članovima svog kolektiva bolje životne uslove“, 25. lipnja 1950.

industrijalizacija brodogradnja postala jedna od najvažnijih industrijskih i gospodarskih djelatnosti. Rijeka je nastavila svoju dugu tradiciju brodogradnje postavši centar jugoslavenske brodogradilišne industrije ne samo sa svoja četiri brodogradilišta, već i sa popratnom brodogradilišnom industrijom koja se sukladno razvila. Najveći uspjesi riječke brodogradnje nisu samo bili obnova jugoslavenske trgovačke mornarice, niti proizvodnja za potrebe vlastite države, već činjenica da je brodogradnja postala samostalna gospodarska grana čije je potrebe sve više zadovoljavala vlastita teška i laka industrija, a brodogradnja je sve manje zavisila od inozemstva brzim razvojem teške industrije.

Sklapanjem ugovora s drugim državama, riječka brodogradnja, čiju perjanicu predstavlja brodogradilište „3.Maj“ se u ovom desetogodišnjem periodu afirmira na inozemnom tržištu te pokazuje kako može konkurirati ostalim svjetskim brodogradilištima. Važnost brodogradilišne industrije za riječki kotar očituje se i u broju radnika koju ova grana zapošljava. Iako su radnički kolektivi riječke brodogradilišne industrije bili među najuspješnijim i najpohvaljenijima čak i na državnoj razini, brodogradilišna poduzeća nisu izbjegla probleme ostalih poduzeća riječke industrije, poput slabe radne discipline i čestih izostanaka radnika sa posla. S idejom da će poboljšanje opće kvalitete života radnika pozitivno utjecati na njihov radni elan, brodogradilišna poduzeća su utrošila značajne investicije u opremanje radničko-službeničkih restorana te pokušali riješiti stambeno pitanje radništva izgradnjom radničkih naselja pretežno na zapadnom dijelu grada.

Na razvoj brodogradilišta svakako je utjecalo je i stalno kretanje zaposlenog radništva. Česta pojava bio je odlazak kvalificiranih radnika na druga radna mjesta, što je za posljedicu imalo velik postotak radnika sa slabijom stručnom spremom koje nisu u stizali obrazovati i osposobljavati za rad. U ovom sektoru je ta pojava bila izrazito zamjetna, te se radništvo za njihova radna mjesta pokušavalo vezati ne samo potpisivanjem ugovora o radu na što dulji vremenski period već i obvezom da se radništvu omogući osnovno i stručno obrazovanje koje će koristiti ne samo njihovom osobnom boljitku, nego i osigurati veću proizvodnost tvornice u razdoblju poslijeratne ubrzane industrijalizacije.

4.2. Riječka luka

Dana 17. travnja 1945. godine započela su razaranja riječke luke i sušačkog bazena , koja su trajala sve do oslobođenja Rijeke 3.svibnja 1945.godine. Beogradskim sporazumom 9.

lipnja 1945. godine Rijeka se administrativno odvaja od Jugoslavije te je stavljena pod vojnu upravu do sklapanja mirovnog sporazuma saveznika s Italijom. Iz tih razloga upravno rukovodstvo riječkim bazenom od rujna 1945. godine potpada pod Inspektorat Vojne uprave JA za Istru, Rijeku i Slovensko Primorje, dok je sušačka luka ostala i nadalje pod Upravom Pomorskog poglavarstva.¹⁰²

Nova vlast obnovila je riječku luku, te je opskrbila s modernim lučkim instalacijama i prikladnim željezničkim pristupima. Važnost riječke luke za grad Rijeku i okolicu posebno je istaknuta u listopadu 1945. godine kada nakon osposobljavanja dijela Supilove obale u nju ulazi prvi veći parobrod „Plavnik“ (kasnije „Užice“) s teretom UNRRA materijala. Prema izvješćima sa sjednica Gradskog narodnog odbora Rijeka saznajemo da je ona tijekom povlačenja njemačke vojske iz grada Rijeke bombardirana u cijelom svom opsegu. Cjelokupni opseg obale počevši od „Scalo legnami“ do kraja gata Cagni (industrijsko poduzeće „Lazarus“) iznosi 5 530m. Kontinuitet obale prekinut je, a obale su neuporabljive uslijed 84 rupe koje su proizvele eksplozije mina. Te mine probušile su i pomaknule sve strukture sa površine do temelja, tj. u dubinu od 10 metara, proizvevši otvore od 300-500m².¹⁰³

Riječka je luka administrativno ujedinjena sa sušačkom lukom 1. ožujka 1947. godine kada je cjelokupni riječki lučki sistem formirana Lučka kapetanija Rijeka pod rukovodstvom Uprave pomorstva u Splitu.¹⁰⁴ Korištenje skladišta, skladišnih zgrada i otvorenog prostora za uskladištenje u luci od tog vremena predano je na korištenje novoformiranom državnom poduzeću „Luka i javna skladišta“.

Međutim, razvitak prometa riječke luke, zadaci koje je u gospodarskom korištenju kapaciteta riječke luke postavljao Zakon o petogodišnjem planu, nametnuli su potrebu veće kolaboracije i koordinacije gospodarstva sa upravom, u konkretnom slučaju poduzeća „Luka i javna skladišta“ sa Lučkom kapetanijom. Tokom 1945. godine riječka luka primala je manje jedinice, drvene motorne brodove i motorne jedrenjake, a od rujna iste godine postaje glavna uvozna luka za Raški ugljen.¹⁰⁵

U godini 1947. i dalje se radi na obnovi riječke luke. Opsežnim radovima na obnovi i izgradnji luke osposobljeno je 2,5 kilometara obale čime je riječka luka zajedno sa sušačkom

¹⁰² Bratulić, Josip. *Privredni razvoj riječke luke nakon oslobođenja*, Riječki zbornik, Rijeka: Matica Hrvatska, 1953., 69 (dalje: Bratulić).

¹⁰³ DA u Rijeci- A.4., kutija JU 212 33, *Razaranje riječke luke po njemačkoj vojsci*.

¹⁰⁴ Bratulić, 69.

¹⁰⁵ Isto.

gotovo u cijelosti osposobljena za normalno odvijanje lučkog prometa u svom predratnom kapacitetu.¹⁰⁶Iako je luka 1947. godine zabilježila porast prometa, potpunu normalizaciju prometa ometali su slijedeći faktori: nedovoljan broj mehaničkih prevoznih sredstava, oskudica radne snage pri istovarivanju i ukladištavanju, neplansko stizanje robe i nedovoljna koordinacija između zainteresiranih ustanova.¹⁰⁷

U povodu druge godišnjice dolaska prvog željeznog parobroda u luku (parobrod „*Ivan*“, danas „*Žužemberk*“) koji je pristao na gatu Prvog maja i tamo izvršio svoju trgovačku operaciju. Nakon što su maleni teretni parobrodi „*Ivan*“, pa „*Neti*“ i „*Karmen*“ započeli stalnom plovidbom na relaciji Rijeka-Bakar do Raše, čim je plovidbeni pravac Rijeka-Porer na ruti očišćen od mina, nastao je veći priljev parobroda u Rijeku. Nakon jugoslavenskih brodova, prvi strani brod bio je „*Orpheus*“ nizozemske zastave u lipnju iste godine, a nakon njega su se naredali engleski, sovjetski, švedski, grčki a nakon stupanja na snagu Ugovora o miru sa Italijom i nakon sklapanja trgovinskog sporazuma između Italije i Jugoslavije, i talijanski parobrodi.¹⁰⁸

Početkom 1949.godine rasformirani su Uprava pomorstva i poduzeća „*Luka i javna skladišta*“ a za riječko područje formirana je „*Direkcija luka sjevernog Jadrana*“. Direkcija je preuzela upravljanje ne samo riječke luke, već i ostalih luka na sjevernom Jadranu. No ona nije dala zadovoljavajuće rezultate pa se 1952. godine rasformirala direkcija Luke.¹⁰⁹

U vrijeme afere Informbiro, *Riječki list* prenosi vijest da su radnici i namještenici poduzeća „*Luka i Javna skladišta*“ održali protestni miting povodom „klevetničke kampanje protiv naše zemlje“. Poslije održanih referata na hrvatskom i talijanskom jeziku, poslana je rezolucija i pismo centralnom komitetu KPJ.¹¹⁰

Tokom kampanje Informbiroa promet brodova sovjetske zastave u riječkoj luci iznosio je 1948.godine 15 brodova sa 40 498 NRT, a u 1949. godini pao je na 8 brodova sa 20 267 NRT, dakle brojem brodova pao je za 55%, a tonažom za 49%.¹¹¹ Godine 1950. Uopće nije bilo prometa sa sovjetskom zastavom.¹¹²

---

¹⁰⁶ *Riječki list*, „Novi život u Riječkoj luci- od drvenog gata do velike svjetske luke“, 26. ožujka 1947.

¹⁰⁷ *Riječki list*, „Značajna obljetnica naše luke“, 13. siječnja 1948.

¹⁰⁸ *Riječki list*, „Značajna obljetnica naše luke“, 13. siječnja 1948.

¹⁰⁹ Bratulić, 71.

¹¹⁰ *Riječki list*, „Protestni miting radnog kolektiva „*Luka i Javna skladišta*“, 7. rujna 1948.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto.

Što se tiče ostalih država, ulaz brodova pod nizozemskom zastavom povećao se u 1949. godini, da bi u 1950. godini opao; ulaz brodova pod švedskom zastavom pada za 60% 1949. godine, dok je sa tonažom pao za 15%, a godine 1950. neznatno je porastao a uzrok tome su redovne pruge Jugoslavenske linije plovidbe, koje su pojačane u prometu sa sjevernom Europom.¹¹³ Suradnja s SAD-om i Ujedinjenim Kraljevstvom porasla je nakon sklapanja trgovačkog ugovora no 1950. godine ulaz brodova pod tim zastavama opada. Godina 1950. predstavlja značajnu stavku u ukupnom prometu riječke luke jer ona postaje tranzitna luka. Iste godine preko 70 posto čitavog jugoslavenskog uvoza i izvoza obavljalo se preko riječke luke, a ostalih 30 posto otpadalo je na sve ostale jugoslavenske luke skupa. No, prema pisanju Riječkog lista, zbog pretrpanosti velikim prekoceanskim brodovima teško se obavlja lokalni pomorski promet. Tako se nametnulo pitanje lučkog prostora, bez obzira na činjenicu što je 80 posto luke obnovljeno.¹¹⁴

Iako je vanjska trgovina predstavljala prioritet, moralo se održavati i lokalni promet. U svrhu rješavanja ovog problema predložilo se čišćenje prvog bazena Mrtvog kanala i osposobljavanje istog za pristajanje obalnih brodova; gradnja drugog pokretnog mosta preko Mrtvog kanala, da bi brodovi mogli ulaziti i u drugi bazen kanala te da se obala od Gata 1. maja do ugla Tršćanske obale uredi za pristajanje malih brodova.¹¹⁵

U lipnju 1953. godine *Riječki list* izvještava o povećanju prometa u riječkoj luci zbog kupnje ogromne količine žitarica, zatim ugljena i drugih industrijskih sirovina u inozemstvu, te zbog dobrog plasmana jugoslavenskog drveta na engleskom tržištu izvoz je naglo povećan. To je u travnju povećalo promet riječke luke za 100 tisuća tona više nego što se predvidjelo, a prema najavljenim teretima, riječka luka je trebala u mjesecu svibnju primiti na manipulaciju preko 200 tisuća tona tereta. Vidjevši da promet luke raste iznad predviđenog, uprava poduzeća je u dogovoru s upravnim odborom poduzeća, povukla namjeravane otkaze radnicima i zadržala ih u luci pa je svega dvadesetak radnika otpušteno, od kojih su neki i sami otišli. Daljnji porast prometa radnici su savladali prekovremenim radom, no radnički savjet je odlučio da to neće biti dovoljan broj radnika za savladavanje posla pa je zaključeno da će se na posao primiti još od 150-200 radnika.¹¹⁶

---

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ *Riječki list*, „Protestni miting radnog kolektiva „Luka i Javna skladišta“, 7. rujna 1948.

¹¹⁶ *Riječki list*, „Ponovno povećan promet u Riječkoj luci“, 8. svibnja 1953.

Dana 24. siječnja godine 1955. riječka luka je ostvarila rekord te je za 24h izmanipulirala 15 211 tona tereta što predstavlja najveći dnevni utovar i dnevni učinak od kad postoji luka.¹¹⁷

Tranzitni promet riječke luke nakon oslobođenja posjedovao sve uvjete da iskoristi gravitacijski odnos zemalja podunavskog bazena. Riječka luka bila je pretežito razorena prije oslobođenja te se iz godine u godinu postepeno obnavljala, a promet u riječkoj luci se sukladno tome povećavao. U prvih deset godina od oslobođenja ona postaje respektabilno lučko središte čitave Jugoslavije. Iako je nakon rezolucije Informbiroa opao promet sa sovjetskom zastavom, luka započinje suradnju sa drugim eurposkim zemljama te 1950. godine postaje tranzitna luka. Do kraja 1955. godine ona i dalje nije potpunosti obnovljena, no dostiže rekorde po tonaži dnevnog utovara te se razvija u jednu od najznačajnijih putničkih luka u Jugoslaviji.

4.3. Riječka rafinerija

Izgradnja Rafinerije u Rijeci izravna je posljedica naraslih potreba mađarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije za naftnim derivatima početkom 80-ih godina 19.stoljeća. Od osnivanja riječke Rafinerije (1882.) i početka njezina rada (1883.) riječki rafinerici sudionici su priče o jednom od danas najstarijih aktivnih, što znači i povijesno najatraktivnijih svjetskih postrojenja za preradu nafte. Zahvaljujući svom pogonu u dijelu grada poznatim pod imenom Mlaka, Rafinerija Rijeka treća je po starosti djelatna rafinerija na europskom kontinentu. Kapitulacijom Italije 1943. godine Rafinerija dolazi pod vlast Trećeg Reicha, a pogon je po drugi put u povijesti Rafinerije primoran na zaustavljanje rada. Rafineriju je zadesila ista sudbina kao većinu industrijskih poduzeća tokom Drugog svjetskog rata. U pet napada britansko-američkih zrakoplova, od 21. siječnja 1944. do 23.veljače 1945.godine, na Rafineriju je palo 260 bombi teških između 250 i 500 kg. Nakon bombi uslijedile su 23 mine, što su ih u pogonu neposredno pred povlačenje u svibnju 1945.godine aktivirali pripadnici Wermachta. Rafinerija je pretvorena u ruševine. Postrojenja su uništena 83 posto, građevinski objekti 65 posto, skladišni prostor 96 posto. Među postrojenjima najviše su oštećeni Vakuumska destilacija (70 posto), Cracking (80 posto), uređaj za diskontinuirano rafiniranje

---

¹¹⁷ *Novi list*, „Najnoviji rekord Riječke luke“, 27.siječnja 1955.

petroleja i plinskog ulja (80 posto). Jugoslavenska vlast, u čijim se državnim okvirima našla poslijeratna Rijeka, odlučila je obnoviti razrušene pogone.¹¹⁸

Iz ruševina su izvučeni upotrebljivi dijelovi postrojenja, uređaja i opreme, a pogon je započeo s radom kroz reciklažu, tehničke preinake i inovacije. Dijelovi pogona koje su talijanske vlasti neposredno pred kapitulaciju razmontirali i sakrili po raznim dijelovima grada Rijeke i okolice, vraćeni su u rafineriju. Proizvodnja je pokrenuta već krajem 1945. godine kada je prerađena simbolična količina od 1 807 tona nafte, služeći pretežno kao dokaz da pogon radi.¹¹⁹

U razdoblju od sedam mjeseci, do siječnja 1946. godine, stupanj obnovljenosti pogona dosegnuo 40 posto, te je prerađeno 12 726 tona nafte, a 1947. godine 39 485 tona nafte. Tri godine poslije rata obnovljena su više-manje sva postrojenja pa je te 1948.godine preradom 111 244 tone nafte, mahom uvozne, dostignuta prerada iz 1949.godine. Tragom parole „*Tvornica radnicima!*“ u Rafineriji se uvodi samoupravni sustav, a u Rafineriji 1950.godine osniva se prvi Radnički savjet.¹²⁰

U pedesetima razvojni ciklus rafinerije dobiva novi zamah. U riječkoj rafineriji nafte dovršeni su investicijski radovi koji su bili predviđeni Petogodišnjim planom. Petogodišnji plan preradbe nafte izvršen je 5 dana prije predviđenog roka, a plan za godinu 1951. povećan je u za 12,5%. To je bilo postignuto na temelju velikog zalaganja radnika u proizvodnji i investicijskim radovima.¹²¹

Primarna destilacija predstavljala je osnovicu cjelokupne proizvodnje rafinerije, te njegovo spajanje sa odjeljenjem za vakuum povećalo je kapacitet postrojenja za 70%. U sastavu rafinerije nalazila se i petrolejska luka koja je za vrijeme rata bila gotovo u potpunosti uništena.¹²²

Glavna operativna obala u 1951.godini je uglavnom obnovljena, a završena je obnova i ostalih obala. Obnovljen je i lukobran petrolejske luke, koji je prije rata služio i kao operativna luka

Tijekom 1951. godine na području cijele Rafinerije odvijali su se radovi na uređenju podzemne kanalizacije, pooštrivanju pogonske sale, gradnji betonskog zida koji je poslužio

---

¹¹⁸ Đekić, Velid. „Rafinerija nafte Rijeka- Europski pionir u preradi crnog zlata“, u: *Povijest u nastavi* 8 (2010.),br. 15(1), 122, (dalje: Đekić).

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Đekić, 123.

¹²¹ Isto

¹²² Isto.

kao osiguranje Rafineriji. Svi ovi radovi bili su obuhvaćeni su Petogodišnjim planom.¹²³ Godine 1952. nakon što je pokrenut Edeleanu, Rafinerija se vraća proizvodnji motornih ulja te na tržište te iste godine isporučuje prvo poslijeratno motorno ulje, Selektu.¹²⁴

Godine 1953. Rafinerija nafte Rijeka preuzima ime „*Boris Kidrič*“, čime su odali počast jednom od tvoraca radničkog samoupravljanja koji je preminuo iste godine. Osam godina nakon oslobođenja, Rafinerija je pokrivala većinu jugoslavenskih potreba za naftnim derivatima. Predviđalo se da po završetku investicijskih radova u Rafineriji, Jugoslavija više neće trebati uvoziti benzin, ulje i drugih prerađevina.¹²⁵

Dotada se u riječkoj rafineriji uglavnom prerađivala iračka nafta, te samo 5% nafte s jugoslavenskih nalazišta u Goliji i Šumećanima. Irak je bio glavni liferant, od kuda su dolazili deseci brodova kvalitetne sirove nafte u riječku rafineriju gdje se ona u modernim postrojenjima prerađivala preko 70%. Osnovni i najvažniji derivati rafinerije „*Boris Kidrič*“ bila su motorna goriva i maziva, petrolej, bitumen i parafin. Petroleja je ponekad bilo dovoljno za izvoz, pa je tako ova rafinerija, zajedno sa ostale dvije i u asortimanu i količinski trebala osloboditi Jugoslaviju troškova i briga za uvoz.¹²⁶

Rafinerija je tih godina bila izuzetno važna za gospodarstvo Jugoslavije pošto je tada bila jedini pogon za proizvodnju motornih ulja u Jugoslaviji te je pokrivala 90 posto tog tržišta. Iz Rijeke su redovito pristizale nove vrste ulja, te tako 1955.godine ona na tržište lansira Super HD S-1 i Super HD S-2 za dizelske motore. Usporedno s tim dograđuju se Pipe-Still, unapređuje proizvodnja selektiranih mazivih ulja i čine brojni drugi zahvati.¹²⁷

Rafinerija do 1955. godine u jugoslavenskoj proizvodnji derivata dostiže udjel od 48 posto. Opskrbljivala je potrošače ponajprije u svom užem gravitacijskom tržištu, što ga čine jadranska obala, zapadni dio Hrvatske, Slovenija i Crna Gora. Od 1950. godine započinje i izvoz riječkih derivata. U 1952.godini Riječka rafinerija proizvela je prvih 5 960 tona motornih ulja, a 1953.godine 10 990 tona uz konačni kapacitet od oko 13 000 tona. Do 1955. godine kapacitet Rafinerije se povećao za oko 8000 tona.¹²⁸

---

¹²³ *Riječki list*, „Povećava se kapacitet „*Rafinerije*“, 14.siječnja 1951.

¹²⁴ Đekić, 123.

¹²⁵ *Riječki list*, „S novim imenom- Rafinerija nafte „*Boris Kidrič*“, 1.svibnja 1953.

¹²⁶ *Riječki list*, „S novim imenom- Rafinerija nafte „*Boris Kidrič*“, 1.svibnja 1953.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Horvat, Branko. *Industrija nafte u Jugoslaviji: Razvoj jedne industrije, III. Distribucija*. Zagreb: Ekonomskiinstitut Zagreb, 1956, 5, (dalje: Horvat).

Godine 1955. u mjesecu siječnju održana je osma konferencija Saveza komunista, čije zaključke u potpunosti prenosi *Novi List*. Na konferenciji su predstavljeni uspjesi tvornice u 1954. godini. Prema izvještaju, prerada sirove nafte porasla je za 15% u odnosu na 1953. godinu, što je ujedno i najveća proizvodnja u rafineriji „*Boris Kidrič*“ od njezinog postojanja pa do 1955. godine. Tvornički komitet tvornice organizirao je predavanja putem predavačkih centara u okviru rada sindikalne organizacije kako bi obuhvatio sve radnike i službenike i upoznao ih sa svim gospodarskim mjerama. Tako su radnici i namještenici proučavali teme o novom gospodarskom sistemu u FNRJ, uredbu u ukupnom prihodu i njegovoj raspodjeli i tarifnom pravilniku, tj. plaćanju radnika i službenika u gospodarstvu i ostala ekonomska pitanja.¹²⁹

Nadalje, u okviru rada Radničkog sveučilišta održan je u rafineriji seminar za radničko upravljanje. Seminar je trajao dva mjeseca; bilo je upisano 60 polaznika od kojih je 35 dobilo diplomu. Osim političkih i ekonomskih predavanja kao i seminara, organizacija Saveza komunista ukazala je veliku pomoć u radu stručnih tečajeva. Pored toga iz Rafinerije polazi večernju srednju tehničku i majstorsku školu preko dvadeset drugova, a na fakultetu ima sedamnaest stipendista.¹³⁰ No, na konferenciji su izneseni i neki nedostaci u radu tvornice. Na primjer, kao ozbiljna slabost u političkom radu navela se nedovoljna briga za razvijanje prave konstruktivne kritike, te da ljudi premalo čitaju dnevni tisak.¹³¹

U kolovozu 1955. godine održani su zborovi birača na kojem su članovi radničkog savjeta podnijeli izvještaj radničkog savjeta o bilanci za prvo polugodište. Iz izvještaja je vidljivo da je polugodišnji plan prerade sirove nafte prebačen za 16 posto te da je doprema sirovine, kako uvozne, tako i domaće, odgovarala postavljenoj planskoj dinamici prerade. Nadalje, asortiman proizvoda je povećan te se započelo s proizvodnjom motornog ulja Super ND, benzina od 80 oktana i bitumena sa ispod 2 posto parafina. Motorno ulje Super HD doneseno je na tržište sa svrhom da se podmiri potreba za visoko detergentskim uljem kao protu markom za izvjesne uvezene kvalitete.

U nastavku izvještaja saznajemo kojim je putovima Rafinerija transportirala robu. Ona je do potrošača dolazila preko veletrgovinske mreže, tj. preko „*Jugopetrola*“, „*Croaciapetrola*“, „*Motoservisa*“.¹³²

---

¹²⁹ *Novi list*, „Napredak u političkom radu i stručnom obrazovanju“, 28. siječnja 1955.

¹³⁰ *Novi list*, „Napredak u političkom radu i stručnom obrazovanju“, 28. siječnja 1955.

¹³¹ Isto.

¹³² *Novi list*, „Premašen plan prerade nafte“, 28. kolovoz 1955.

Već je 12. svibnja 1945. godine osnovano u Beogradu „*Državno petrolejsko poduzeće Jugopetrol*“ za uvoz, izvoz i distribuciju nafte i derivata na cijelom teritoriju Demokratske Federativne Jugoslavije. Poslovalo je pod nadzorom Ministarstva trgovine i snabdijevanja, a preuzelo je sva skladišta, instalacije i pumpe naftnih poduzeća u zemlji. Ovo poduzeće je do 1952. godine prošlo kroz nekoliko faza preobrazbe, te je tada počelo djelovati u obliku sedam samostalnih „Jugopetrola“ koji su robu dobavljali izravno iz rafinerija. Sistematska izgradnja pumpnih stanica započeta je od 1952. godine, nakon što su Jugopetroli stekli komercijalnu samostalnost i pošto je tako bio postavljen temelj komercijalnoj distribuciji. Tada sva trgovačka poduzeća, kao i Rafinerija Rijeka stvaraju programe za izgradnju trgovačke mreže, i prvi rezultati tih programa pojavili su se već u 1953. godini.¹³³

No trgovačka mreža nije razvila suvremeno poslovanje u trgovanju naftnim derivatima, pa je bila u zaostajanju prema zahtjevima tržišta. Kadar u trgovinskoj mreži nije bio dovoljnom stručnom nivou pa se najavilo poduzimanje koraka, poput mogućnosti da Rafinerija nafte „Boris Kidrič“ formira vlastitu prodajnu mrežu.¹³⁴

Iako su cijene naftnih derivata za godinu 1955. ostale uglavnom iste kao i prethodnoj, iznijelo se nekoliko nedostataka u vezi cijena motornih ulja. Naime, one nisu bile usklađene s troškovima proizvodnje te je bila premala razlika između cijena pojedinih motornih ulja. Pored toga, porez na promet motornih ulja, odmjeran je previsoko tako da se proizvodnjom motornih ulja nije ostvarivala dobit.¹³⁵

Važnost riječke Rafinerije nafte prelazila je lokalne okvire jer je ono bilo poduzeće od izrazite općedržavne važnosti. Doprinos jedne rafinerije cjelokupnoj industriji bilo je neprocjenjiv pošto je ona opskrbom nafte i ostalih derivata omogućavala rad i razvoj svih ostalih industrija koje su bile ključne za period ubrzane industrijalizacije nakon završetka Drugog svjetskog rata.

Riječka rafinerija je u periodu od 1945.-1955. godine doživjela rast i proširenje proizvodnje, razgranala svoju transportnu mrežu te na tržište lansirala motorna ulja visoke kvalitete. U sklopu svog djelovanja je, poput drugih većih riječkih industrijskih pogona, osigurala svojim radnicima kako stručno, tako i ekonomsko obrazovanje koje ih je trebalo upoznati sa novim ekonomskim mjerama od strane vlasti. Pošto je ono bilo poduzeće visoke produktivnosti, niti u literaturi niti u novinama se ne mogu pronaći podaci o eventualnim nedostacima poduzeća

---

¹³³ Horvat, 137-142.

¹³⁴ *Novi list*, „Premašen plan prerade nafte“, 28. kolovoz 1955.

¹³⁵ Isto.

po pitanju radne snage, nedostatka sirovina ili nedovoljnog zalaganja sindikalne podružnice što su bili problemi koji su bili prisutni u velikom broju riječkih tvornica.

4.4. Tvornica papira

Tvornica papira u Rijeci predstavljala je jedan od prvih industrijskih pothvata u tom gradu. Sa radom je započela kao manufakturna proizvodnja papira, a nakon nekoliko godina prešla je industrijski način proizvodnje. Tvornica je 1833. godine zapošljavala osamdeset radnika te je u njoj korišten prvi parni stroj na prostoru Hrvatske i Balkana. Tvornicu je pokrenuo lokalni poduzetnik i mecena Andrija Ljudevit Adamić te kasnije prelazi u ruke Smitha i Meyniera, koji su od samog početka ulagali golem kapital u njezin razvoj i kapitalizaciju. Tvornica je proizvodila papir vrhunske kvalitete koji je konkurirao na europskom tržištu te je dugi niz godina prije Drugog svjetskog rata opskrbljivala grad Sušak električnom energijom iz svoje elektrane.¹³⁶

Kao i većina industrijskih pogona u gradu Rijeci, Tvornica papira pretrpjela je oštećenja tokom bombardiranja od strane njemačke vojske. Dana 13. svibnja 1945. godine povjerenik za tvornicu šalje Okružnom N.O.O i Gradskom N.O.O dopis o stanju u tvornici nakon oslobođenja. Iz dopisa saznajemo da je povjerenik zajedno sa upravom došao u tvornicu 3. svibnja, odnosno na sam dan oslobođenja Rijeke od njemačke okupacije te su odmah započeli sa radom. Nadalje se navodi da je za vrijeme rata u tvornici radila samo hidrocentrala, a na tvornicu je tokom bombardiranja palo 50 bacača koji su oštetili samo krovove. Ova relativno mala oštećenja na tvornici omogućila su da ona sa svojim radom započne već 7. svibnja te se iznosi podatak da je tvornica od tog datuma pa do pisanja ovog popisa proizvela već 13.000 kg tiskarskog papira te 3300 papira za krep. Teža oštećenja pretrpjela su oba tvornička mosta.¹³⁷ Povjerenik završava svoj dopis podatkom da je u tvorničkoj blagajni nađena velika količina gotovog nova i čekova od Banco d'Italia koji se "*moraju što prije razmijeniti jer je svaki na 100 000 lira*".¹³⁸

Tvornica papira bila je od velike važnosti novouspostavljenoj vlasti i tome svjedoči činjenica da se u arhivskim zapisima o Tvornici u najsitnije detalje opisuje infrastrukture i strojevi

---

¹³⁶ Aničić, 106.

¹³⁷ DA u Rijeci- A.5., kutija JU 212 117, *Tvornica papira*.

¹³⁸ Isto.

nađeni u zgradi, do te mjere da se popisao broj krpa nađenih u zgradi nakon oslobođenja. Tvornica papira nalazila se na ušću doline Rječine s obje strane istoimene rijeke, duž obronskih brežuljaka Kozale i Trsata. Zgrade tvornice podijeljene su u tri glavne grupe: Nova tvornica, Stara tvornica i Marganovo. Tvornica obuhvaća 20 radnih dvorana, jednu hidroelektričnu centralu, preko 20 skladišta za različite namjene, 3 radionice, kovačnicu, garderobu za radništvo, ambulantu, radničku menzu i tehničko-administrativne urede. Nadalje, proizvodnja zgrade obuhvaća prvenstveno cigaretni papir, a zatim slijede razni omotno-zamotni papiri, papir za cvijeće, krep papir, papirnati ubrusi, higijenski ubrusi i slično.¹³⁹

Prema gramaturi gore navedenih vrsta, procjenjivalo se da je tvornica dnevno mogla proizvesti od 3000 do 20 000 kilograma papira.¹⁴⁰ Početak poslijeratne proizvodnje u tvornici obilježili su problemi u nabavi ugljena i izradi cigaretnog papira zbog pomanjkanja nekih kemikalija koje su se uvozile iz Italije. Zbog toga tvornica u 1945. godini nije uspjela ispuniti narudžbe za tekuće potrebe tvornica duhana u zemlji.¹⁴¹

Riječki list u listopadu 1947. g donosi članka pod nazivom "Kroz Tvornicu papira na Sušaku" u kojem se daje uvid u njezin ustroj i radništvo u toj godini. Članak prenosi "da čitav radnički kolektiv smatra tvornicu svojom i da radi za sebe i za interese radničke klase, govori primjereni radni elan i uspjesi rada, koji danomice napreduju kvalitativno i kvantitativno."¹⁴²

Prema izvještaju tvornica je radila u tri smjene u kojima su bile tri tri radne brigade koje su se međusobno natjecale. Osim toga dolazilo je do natjecanja samih radnika. Za prikazivanje postignutih najboljih rezultata na dnevnoj bazi, korištena je zastavica koja je bila postavljena ispred najuspješnijeg radnika.¹⁴³

Nejasno je zašto autor u članku spominje samo radnice pošto je u tvornici bilo i muških zaposlenika. Moguće je da su se žene u ovoj tvornici pokazale uspješnijima na radnom mjestu nego muškarci jer autor nadalje navodi nekoliko radnica koje su premašivanjem zadane norme i do nevjerovatnih 80% zaradile i do dodatnih 1500 dinara na plaću te su predložene za

---

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ DA u Rijeci- A.5., kutija JU 212 117, *Tvornica papira*.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² *Riječki list*, „Kroz Tvornicu papira u Sušaku“, 10.listopada 1947.

¹⁴³ Isto.

udarnike. Unatoč uspješnosti tvornica je imala i probleme u proizvodnji poput nedovoljnog prostora za rad, viška radne snage u pojedinim dijelovima te higijenski problemi.¹⁴⁴

Daljnji uspjesi ovog poduzeća predstavljeni su u *Riječkom listu* krajem 1947. godine kada je objavljeno kako je Tvornica premašila plan za 20 posto je je u čast tom rezultatu svečanom proslavom proglašeno 15 udarnika, što je najveći broj dotada u tom poduzeću.¹⁴⁵ Svečana proslava datumski se poklopila sa 30-om godišnjicom Oktobarske revolucije.¹⁴⁶ To nije bio izolirani događaj jer *Riječki list* prenosi niz istih manifestacija po ostalim riječkim poduzećima baš oko tog datuma. Novinama su u slijedećih nekoliko brojeva dominiraju vijesti o prebacivanju normi i proglašenju udarnika u "3.Maju", Pomorskom građevnom poduzeću, tvornici likera "Učka", u "Aleksandru Rankoviću". Proglašenja udarnika u to vrijeme godine nisu samo simboličke prirode, već šalju određenu političku poruku solidarnosti i prijateljstva sa Sovjetskim savezom te suptilni podsjetnik da je baš ta država igrala ulogu ekonomskog uzora. U prosincu *Riječki list* prenosi da je Tvornica izvršila proizvodni plan sa 101,79% i s najviše proglašenih udarnika u svom dotadašnjem radu.¹⁴⁷

Prema izvještaju *Riječkog lista*, riječkoj Tvornici papira početkom rujna 1948. godine ukazana je iznimna čast dodjelom prijelazne zastavice Centralne uprave saveza kemičara kao najbolji radni kolektiv između svih tvornica papira u FNR Jugoslaviji. Tvornica je ovu čast zaslužila zalaganjem svojih radnika u "proizvodnji, uštedi materijala, sniženju pune cijene koštanja kao i svim ostalim točkama takmičenja koji su izdigli ovo postrojenje iznad svih ostalih tvornica papira u našoj zemlji."¹⁴⁸

Prema podacima iscrpne statistike, tvornica je od siječnja do srpnja 1948. godine ispunila plan sa 102, 4 posto unatoč nedostatku sirovina. Nadalje među radništvom je provedena agitacija u svrhu prihvaćanja smanjenja planske pune cijene koštanja kao najvažnijeg zadatka. To se odrazilo na postignute rezultate pošto je planska puna cijena koštanja smanjena za 3,4 posto, a ispunjenje operativnog plana sniženja za 105,5 posto. Troškovi izrade sniženi su za 17,5 posto, dok je na ulju i mazivu uštedeno 9 posto. Članak u *Riječkom listu* navodi da je kvaliteta cigaretnog papira posebni ponos tvornice pošto je po kvaliteti jednaka, ako ne i bolja

---

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ *Riječki list*, „U Tvornici papira u Sušaku proglašeno je 15 udarnika“, 2.studenog 1947.

¹⁴⁷ *Riječki list*, „Radni kolektiv Tvornice papira izvršio proizvodni plan“, 30. prosinca 1947.

¹⁴⁸ *Riječki list*, „Najbolji radni kolektivi u FNR Jugoslaviji“, 3.rujna 1948.

od predratne.¹⁴⁹

U toku prvog polugodišta 1948. godine u tvornici je proglašeno 39 udarnika, pohvaljeno je 76 radnika i radnica koji su nagrađeni ukupnim iznosom od 197 000 dinara. Tvornica se, kao i ostatak poduzeća u Rijeci, borila sa pomanjkanjem radne snage te je taj problem rješavan uzimanjem ženske radne snage na sva mjesta gdje je to bilo moguće.¹⁵⁰ Do pada proizvodnje za čak 24% došlo je problemima uzrokovanim sukobom jugoslavenske vlasti s Informbiroom.¹⁵¹

Tvornica papira je među prvima u FNRJ, 31. siječnja 1950. godine, uvela model radničkog samoupravljanja. Podaci za tu godinu o stanju u tvornici bilježe 634 radnika i 3500 tona proizvedenog papira godišnje.¹⁵²

Godine 1953. Tvornica papira ostvaruje uspjehe i na međunarodnom planu. *Riječki list* prenosi kako su krajem prosinca 1952. godine okončani pregovori u Turskoj o prodaji cigaret-papira administraciji turskog državnog monopola i prodaji raznih drugih vrsta papira nizu privatnih tvrtki. Prodane su ukupno 993 tone papira u vrijednosti od 102 milijuna deviznih dinara. U tom razdoblju predviđalo se da bi tvornica u toku 1953. godine trebala izvoziti za Tursku papira u količini od oko 1 500 tona i u vrijednosti od oko 160 milijuna deviznih dinara. Nadalje, u toku dvije godine izvoz cigaret-papira i raznih drugih finih papira u Tursku donosio je oko 360 milijuna deviznih dinara u jugoslavenski izvoz te je doprinio jačanju ekonomskih veza između Turske i Jugoslavije.¹⁵³

Iste godine Tvornica papira se odazvala apelu Udruženja učitelja, nastavnika i profesora, stručnih nastavnika i sindikalne podružnice kulturnih i naučnih ustanova te iz svog ovogodišnjeg fonda za samostalno raspolaganje za godinu 1953. donirala dva milijuna dinara Narodnom odboru grada Rijeke za podizanje škole u Pašcu. Čitav fond iznosio je 22 500 000 dinara, od toga je pola milijuna dinara bio određen za nagrade novatorima i racionalizatorima, dva milijuna dinara za doprinos kemijskom odjelu Tehničkog fakulteta u Zagrebu, pet milijuna dinara za doprinos Narodnom odboru kotara Rijeka i to za uređenje cesta i putova na

---

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Caput, Mirela. „Tvornica papira Rijeka“, u: *Povijest u nastavi* 8 (2010.), br. 15(1), 40, (dalje: Caput).

¹⁵² Caput, 40.

¹⁵³ *Riječki list*, „Riječka Tvornica papira povećava svoj izvoz u Tursku“, 7. siječnja 1953.

području kotara i za elektrifikaciju Pothuma. Preostalih 13 milijuna određeno je za izgradnju stambenih zgrada. Prema riječima autora članka: „*Ovime je Tvornica dokazala da kolektiv ove tvornice svoj fond za slobodno raspolaganje zna razumno rasporediti, uzimajući u obzir ne samo potrebe svoje tvornice, već misleći i na potrebe kraja u kojem se nalazi tvornica i u kojem žive i rade njeni radnici. Doprinos za tehnički fakultet svjedoči o tome kako se radnici ove tvornice brinu i za tehničke kadrove koji će stizati na rad u kemijsku industriju.*“¹⁵⁴

U ožujku 1955. godine održan je sastanak radničkog savjeta Tvornice papira na kojem su prisustvovali Pirika Šiber, tajnik Mjesnog sindikalnog vijeća i član rajonskog komiteta SK Anđelko Badurina. Iz izvještaja o poslovanju iz protekle godine koji je podnio direktor poduzeća ing. Zvonko Babić, tvornica je ostvarila dvostruko veću dobit nego je planom bila predviđena tj. umjesto 570 milijuna, ostvarena je dobit od 1066 milijuna dinara. Dobrom rezultatu doprinijela je promjena asortimana, uštede u proizvodnji, a na prvom mjestu zasigurno uštede pri kupovanju sirovina i pomoćnog materijala po nižim cijenama čime je uštedeno 240 milijuna dinara.¹⁵⁵

Također je premašena predviđena proizvodnja papira pa je umjesto planom predviđenih 3 570 tona proizvedeno 3 806 tona. Nadalje, poboljšanjem izvozne politike postigla se i bolja prosječna dolarska cijena kako cigaretnog, tako i celuloznog papira te su se otvorila vrata prema novim tržištima. Ranijih godina izvoz je bio orijentiran na svega tri zemlje (Turska, Grčka i Argentina) dok se u prošloj godini izvozilo i u egiptat, Siriju, Burmu, Čile, Švicarsku, Brazil, Australiju i Južnu Ameriku. Prema izvještaju ing. Babića, perspektiva rada za 1956. godinu izgledala je vrlo dobro s obzirom da je tvornica već tada ima narudžbi za 1090 tona cigaretnog papira.¹⁵⁶

Tvornica papira Sušak zasigurno je bila jedno od najvažnijih poduzeća riječke industrije u razdoblju intenzivne industrijalizacije nakon oslobođenja 1945. godine. Ubrzo po oslobođenju, unatoč početnim poteškoćama s obnovom postrojenja nakon bombardiranja i nedostatkom sirovina, tvornica se vraća u pogon te do kraja 1955. godine proširuje svoje postrojenje, svoj izvoz u inozemstvo te se može podičiti nagrađivanim radnim kolektivom na državnoj razini koji je proizvodio visoko-kvalitetni papir. Tvornica nije bila samo od industrijske važnosti za grad, već se uključivala i u društveni život grada Rijeke, brinući se za

---

¹⁵⁴ *Riječki list*, „*Tvornica papira se odazvala*“, 25. siječnja 1953.

¹⁵⁵ *Novi list*, „*Pojačana proizvodnja i prošireno inozemno tržište*“, 27. ožujka 1955.

¹⁵⁶ Isto.

svoje radnike isplatom nagrada novatorima i racionalizatorima te izdašnim donacijama narodnom odboru i ustanovama za obrazovanje radnika.

Tvornica papira je zauvijek prestala sa radom godine 2005 odlaskom u stečaj.¹⁵⁷ Nakon više od 150 godina tvornica koje je gotovo bila sinonim za riječku industriju zatvorila je svoja vrata te tako simbolički označila propadanje riječke industrije u cjelini. Danas je napušteni pogon ove tvornice pretvoren u svojevrsni spomenik zlatnim danima riječke industrije te se u napuštenim prostorima danas poznatima pod nazivom „*Hartera*“ održavaju razni glazbeni festivali.

4.5. Prehrambena industrija

Prehrambena industrija je jedna od ključnih sastavnica svakog suvremenog i modernog gospodarstva. Razlog tome je da zapošljava veliki broj ljudi, ostvaruje najviše ukupnih prihoda unutar prerađivačke industrije i posjeduje velik broj proizvodnih kapaciteta. Grad Rijeka ima dugu tradiciju prehrambene industrije koja se veže uz same početke industrijalizacije u Rijeci. Tako je Rafinerija šećera., koja je bila jedna od prvih u Habsburškoj Monarhiji, započinje sa svojim radom 1786.godine te ostaje aktivna sve do 1851. godine kada je u istom kompleksu osnovana Tvornica duhana.¹⁵⁸

U drugoj polovici 19. stoljeća u gradu Rijeci sa radom započinju Ljuštionica riže (1881.), tvornica čokolade (1896.), Riječka parna tvornica konjaka i žestokih pića (1895.), Tvornice tjestenine Cartesio, Curti & Co (1888.) te su u pogonu mlinovi za prerađu pšenice i ječma na rijeci Rječini.¹⁵⁹

Nakon oslobođenja Rijeke od njemačke okupacije, radilo se na što hitnijem osposobljavanju njene prehrambene industrije, posebice na osposobljavanju mlinova koji su trebali raditi za potrebe građanstva i vojske. Unutar Ministarstva za industriju i rudarstvo osnovao se Odjel za prehrambenu industriju koji je nadzirao osposobljavanje pogona prehrambene industrije. Nakon pregleda riječkog kotara, zaključeno je kako *Tvornica tjestenine* i *Ljuštionica riže* nisu bila u pogonu zbog pomanjkanja sirovina, a *Ledara* na Sušaku je radila s minimalnim kapacitetom zbog slabe potrošnje. Gradski mlinovi radili su za potrebe građanstva i vojske, a maljevina je bila nešto iznad određene cijene radi visoke cijene pogonskog materijala. Tvornica sode nije mogla raditi uslijed pomanjkanja ugljičnog dioksida kao i drugih

---

¹⁵⁷ Caput, 43.

¹⁵⁸ Aničić, 1-25.

¹⁵⁹ Isto.

sirovina.¹⁶⁰ Dakle, najveći problem ponove uspostave pogona prehrambene industrije u Rijeci bilo je pomanjkanje sirovina.

4.5.1. Tvornica tjestenine „La Marittima“

Riječki list u lipnju 1947. godine izdaje članak o Tvornici tjestenine „La Marittima“ koja je bila tvornica državnog značaja pod privremenim rukovodstvom GNO Rijeka. „La Marittima“ je bila opskrbljena najmodernijim strojevima koji su gotovo automatski radili. Navodi se kako tvornica 1947. godine radi punim kapacitetom te po proizvodnji premašuje onu predratnu. Radnicima je uvedeno fiksno radno vrijeme od 8 sati te imaju pravo na godišnji odmor. No tvornica ima i svojih manjkavosti, i to u vidu lošeg rukovodstva koje se nije pobrinulo da se u tvornicu uvedu norme niti racionalizacija rada, a sindikalna podružnica kao da i nije postojala.¹⁶¹ O tvornici se u novinama nakon 1947. godine nije puno izvještavalo niti se u literaturi mogu pronaći ikakvi podaci o poslovanju i stanju u tvornici.

4.5.2. „Učka“- destilacija i tvornica likera

Na Sušaku se svojim radom istaknula „Učka“- destilacija i tvornica likera. Ona je u lipnju 1947. godine preseljena u nove zgrade te su se posljedično uvjeti rada poboljšali. U tvornici su se izrađivali sedam vrsta likera, dvije vrste voćnih sokova, rum, konjak, rakije i desertna vina u bocama. Sirovine su se dobivale iz Jugoslavije te nisu bile u pomanjkanju, što je utjecalo na vidan napredak u radu tvornice. Osim odjeljenja za etiketiranje, pakiranje, čepljenje boca i sl. tvornica je imala svoju pecaru i destileriju. Također se izvještavalo da je tvornica izvozila u druge zemlje FNRJ, ponajviše u Sloveniju i Srbiju te je nakon uspješnog nastupa na Zagrebačkom velesajmu, tvornica zaprimila veliki broj narudžbi i iz drugih dijelova zemlje.¹⁶²

4.6. Ribarska, mesna i pekarska industrija

Rijeka je učvrstila svoje mjesto na industrijskoj karti FNRJ kada je u svibnju 1953. godine postala sjedištem Privrednog udruženja ribarske industrije. *Riječki list* prenosi vijest o osnivanju udruženja koje broji 17 poduzeća za preradu ribe duž cijele obale Jadranskog mora, „od Trsta do Albanije“. Uloga udruženja bilo je pribavljanje mišljenja svojih članova o istaknutim problemima s područja ribarstva i prerade ribe te njihovo dostavljanje nadležnim

¹⁶⁰ DA u Rijeci- A.4 kutija JU 212 33, *Izvještaj rada od 3/V/1945. Do 20/II/1946.*

¹⁶¹ *Riječki list*, I“z tvornice tjestenine „La Marittima“ u Rijeci“, 14. lipnja 1947.

¹⁶² *Riječki list*, „Učka- destilacija i tvornica likera u Sušaku-poduzeće sa najvećom produkcijom voćnih sokova u Jugoslaviji“, 15. srpnja 1947.

državnim organima kao sugestije prilikom donošenja ekonomskih i drugih mjera koje su se odnosile na tu industriju.¹⁶³

U suradnji s ribarskim zadrugama i poduzećima, znanstveno-istraživačkim ustanovama te otkupnim i trgovačkim poduzećima, udruženje se brinulo za unapređivanje proizvodnje industrijske prehrane i trgovine na domaćem i stranom tržištu. Nadalje, udruženje je rješavalo sporove između svojih članova, brinulo se za održavanje veza sa inozemstvom te da se putem međunarodnih sajmova, kongresa, izleta, suradnje u stručnom tisku radilo na popularizaciji ribljih prerađevina tvornice. Potreba za ovakvom vrstom udruženja javila se nakon ukidanja Ministarstva ribarstva koje je koordiniralo djelatnost ove pomorske grane.¹⁶⁴

U studenom 1953. godine *Riječki list* objavljuje članak "*Problemi prehrambene industrije u gradu Rijeci*". Naslov članka prenosi vijest o posjetu Instituta za probleme prehrambene industrije koji su došli ispitati mogućnost razvitka ove grane industrije u gradu Rijeci. Na sastanku koji se održao između Narodnog odbora grada, Savjetnika za privredu Mije Ančića, Trgovinske komore i drugih. Na sastanku je konstatirano da stanje prehrambene industrije u gradu nije zadovoljavalo potrebe stanovništva.¹⁶⁵

Nakon rata, prehrana stanovništva bila je jedna od glavnih zadaća nove vlasti koja je bila povjerena narodnih odborima na provedbu. Na sastanku se zaključilo kako postojeće pekarnice nisu zadovoljavale potrebu za kruhom u gradu te da je bilo potrebno sagraditi tri nove pekarnice kapaciteta kruha do 20 000 kilograma dnevno. Javio se i problem kvalitete kruha u kojemu su potrošači često nalazili razne komadiće konopa, željeznih predmeta, insekata i slično. Uzrok tome je zastario način proizvodnje kruha na primitivnim uređajima. Nadalje, opskrba mesom također nije bila zadovoljavajuća pa se predlagala izgradnja tvornice stočne hrane zajedno s poduzećem za preradu mesa.¹⁶⁶

Ideja da se u Rijeci pokrene mesna industrija provela se u djelo kada se 1954. godine otvorilo poduzeće za proizvodnju suhomesnate robe i mesnih prerađevina "*Platak*". Poduzeće je u kratkom roku započelo s proizvodnjom trideset različitih artikala u količinama koje zadovoljavaju potrebe grada. No problem za daljnji razvitak ove industrije u Rijeci i Istri, predstavljalo je dopremanje svježih prerađevina koje su lako pokvarljive. U članku u *Riječkom listu* navodi se da je dolazilo do prodavanja pokvarene robe koja je ugrožavala

---

¹⁶³ *Riječki list*, „U Rijeci je osnovano Privredno udruženje ribarske industrije FNRJ“, 21. svibnja 1953.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ *Riječki list*, „Problemi prehrambene industrije u gradu Rijeci“, 25. studenog 1953.

¹⁶⁶ Isto.

zdravlje potrošača. Također se napominje da su se takve situacije rijetko prijavljivale Sanitarnoj i Trgovinskoj inspekciji.¹⁶⁷ Važnostjake lokalne prehrambene industrije bila je konkurentnosti i nametanjukvalitetne robe i nižih cijena, kojima su potrošači dobili mogućnost izboranajpovoljnije robe cijenom i kvalitetom.¹⁶⁸

4.6.1. Tvornica ambalaže „*Milan Smokvina Tvrđi*“

Tvornica ambalaže „*Milan Smokvin Tvrđi*“ osnovana je u srpnju 1947.godine u Martinšćici kraj Sušaka. Tvornica se bavila izradom limenih kutija za potrebe industrije konzervirane ribe i drvenih sanduka u kojima su se otpremali proizvodi tvornice. Prema pisanju *Riječkog lista*, radništvo tvornice pretežno su činili mladi među kojima je bilo nekoliko učenika iz Albanije koji su došli u Rijeku na stručno usavršavanje s idejom da se vrate u domovinu sa novostečenim znanjem i pomognu u obnovi vlastite industrije. Mlado radništvo ove tvornice uspjelo je ispuniti plan za 1947.godinu jedan dan prije roka, unatoč pomanjkanju stručnog osoblja što je bio najveći problem ovog postrojenja.¹⁶⁹

Tvornica ambalaže u Rijeci jedno je od riječkih poduzeća u kojem su bile zaposlene pretežito žene. Već potkraj 1953. godine Tvornica ambalaže preselila se iz neprikladnih i premaleni prostori u Martinšćici u nove prostore blizu Rafinerije nafte gdje su se s lakoćom mogli montirati novi strojevi koji su povećali kapacitet tvornice na 1200 do 1500 tona godišnje. Pogon je omogućavao i povećanje proizvodnje i limene ambalaže na oko 2000 tona godišnje, čime je bila pokrivena cjelokupna potražnja industrije ribljih konzervi u zemlji i potrebe nekih kemijskih industrija, poput „*Iskre*“ tvornice paste za cipele iz Zagreba, Tvornice bombona „*Toplica*“ iz Beograda, „*Proleter*“ iz Skopja, Tvornice kemijskih produkata iz Subotice, tvornica suhomesnate, riječke rafinerije itd. Iz ovog je vidljivo kako je riječka Tvornica ambalaže opskrbljivala ne samo industriju prerade ribe već i ostala poduzeća i tvornice širom zemlje.¹⁷⁰

Nakon Drugog svjetskog rata Rijeka je nastavila svoju tradiciju prehrambene industrije, iako u punom manjem opsegu u usporedbi sa svojom bogatom tradicijom. Rijeka nakon oslobođenja razvija proizvodnju alkoholnih pića i sokova te teži tome da postane jedan od glavnih ribarskih središta FNRJ. No, kvaliteta ostalih proizvoda prehrambene industrije bila je

---

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ *Riječki list*, „Industrija konzerviranja robe kao osnovni faktor ribarske privrede“, 2. srpnja 1947.

¹⁶⁹ *Riječki list*, „Industrija konzerviranja robe kao osnovni faktor ribarske privrede“, 2. srpnja 1947.

¹⁷⁰ Isto.

daleko ispod prihvatljive. Krivac tome pronalazio se u zastarjelosti strojeva i načina proizvodnje te u lošoj organizaciji rada u samoj tvornici. Na prehrambenu industriju u cjelosti, ne samo u gradu Rijeci, stavljen je ogroman pritisak prehrane stanovništva nakon rata u situaciji nedostatka namirnica i njihovoj skupoći. Prehrambena industrija grada Rijeke je, prema svemu sudeći, svoj fokus makla sa prehrane gradskog stanovništva jer u tome nije postizala zadovoljavajuće rezultate, te se okrenula proizvodnji pomalo luksuznijih proizvoda, poput čokolade, keksa, likera i sličnog.

4.7. „Cementizia Fiumana“- tvornica bitumenske emulzije, svijeća, vazelina i lakih limenih bačava

„Cementizia Fiumana“ nalazila se nasuprot upravne zgrade riječke rafinerije nafte R.O.M.S.A, u blizini petrolejske luke i svjetionika na Mlaci. U jednom od bombardiranja savezničkih snaga 1944.godine, cementara je pretrpjela velika oštećenja: šteta od bombardiranja procijenjena je na više od 72% ukupne vrijednosti tvornice. Radom kolektiva obnovljena je i proširena tvornica za destilaciju bitumena i hilitumena, ogranak Tvornice radne prostorije mineralnih ulja. Radnici tvornice sami su uvodili vodovodne cijevi, telefone, zvučnike, postavljali tračnice, sastavljali i rekonstruirali strojeve i kotlove. U listopadu 1947. godine proradila su u potpunosti sva odjeljenja i njihov tadašnji kapacitet prelazi onaj predratni.¹⁷¹

Tvornica se bavila proizvodnjom bitumena i bitumenskih proizvoda.¹⁷² Bitumen, koji je otpadak kod prerade nafte bio je vrlo važan i potreban materijal, posebice u vrijeme obnove koja je uključivala ponovno podizanje mnogih građevina te cesta, za čije se podizanje koristio asfaltni bitumen. Nadalje, kemijskim prerađivanjem bitumena dobivaju se mnogi produkti; industrijske boje, služi dalje za pokrivanje krovova a izolatore, kod akumulatora, za pravljenje tvrdih koštanih predmeta. U istom pogonu odvijala se i proizvodnja bačvi i svijeća.¹⁷³

S obzirom na važnost ove tvornice za opskrbu pretežito građevne industrije, ukazom br. 712 objavljenim u Službenom listu FNRJ br.97 od 15. studenog 1947.godine, prezidijum narodne Skupštine FNRJ pod predsjedavanjem dr. Ivana Ribara, proglasio je *Cementazia Fiumana*

¹⁷¹ *Riječki list*, „Otvorena tvornica za destilaciju bitumena“, 25.siječnja 1948.

¹⁷² *Riječki list*, „Radni kolektiv Riječke tvornice „Cementizia Fiumana“ ispunjava i prebacuje svoje proizvodnezadatke“, 15.svibnja 1947.

¹⁷³ Isto.

Mareschi za poduzeće od posebne državne važnosti.¹⁷⁴ Iste godine je tvornica proizvela 28% više bitumena nego što je to bilo predviđeno, a proizvodnja hidrobitemena bila je mnogo manja uslijed pomanjkanja sirovina. Proizvodnja svijeća porasla je za 60%. Prema podacima Branka Horvata, u Jugoslaviji je 1953. došlo do naglog skoka u proizvodnji bitumena (55 240 tona), budući da se povećavala potražnja u Jugoslaviji zbog veće cestograđevne djelatnosti, koja je sve više upotrebljava bitumen te se ove tvornica pokazala od izuzetne važnosti za takve pohvate.¹⁷⁵

4.8. Riječka sapunara

Jedina tvornica sapuna na području Primorsko-goranske okruga i Istre nakon Drugog svjetskog rata bija riječka sapunara. Tvornica je nastala spajanjem nekadašnje sušačke „*Rečine*“ sa riječkom tvornicom „*Ilco*“. Obje tvornice su do oslobođenja bile u privatnom vlasništvu, a nova vlast ih je zatekla u derutnom stanju. Do prosinca 1946. godine „*Ilco*“ je bila pod upravom GNO Rijeka, a do ožujka 1947. godine spojena je sa sušačkom „*Rečinom*“. Prilikom spajanja, radnici iz sušačke tvornice su prešli u riječku te novonastalo poduzeće ulazi pod Glavnu direkciju kemijske industrije Ministarstva industrije i rudarstva NR Hrvatske, te prema tome je republikanskog značaja.

Koncentracijom dvaju malih poduzeća ciljalo se na stvaranje jedne snažne tvornice. Na samom početku spajanja rad tvornice bio je usmjeren na plansko postavljanje organizacije novog poduzeća no i produkcija je bila jedna od najvažnijih zadataka. Važno je napomenuti kako je produkcija ovisi o količinama sirovina koje tvornica može dobiti. Prije rata su se sirovine uglavnom dobivljale iz inozemstva; poslije rata je dio došao iz UNRRA-e, no u planu je bila opskrba sirovinama iz Jugoslavije. Čvrsta masnoća, koje nisu bile glavna sirovina, dobivala se iz mjesnih klaonica, a glavna sirovina maslinove komine se nabavljala preko lokalnih trgovačkih poduzeća. Tvornica u 1947. godini nije imala postavljene radne norme te se zbog nedostatka sirovina i premalog broja radnika nije moglo očekivati premašivanje predratne proizvodnje. Zbog premalog broja radnika, tvornica nije imala vlastitu sindikalnu podružnicu, već su članovi sindikata bili uklopljeni u sindiklanu podružnicu Tvornice papira¹⁷⁶

---

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Horvat, 56.

¹⁷⁶ *Riječki list*, „Spajanjem riječke i sušačke sapunare osnovana je i nova tvornica republikanskog značaja“, 25. lipnja 1947.

5. Radništvo u Rijeci

5.1. Sindikati

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata započela je obnova i izgradnja ratom razrušene zemlje, a usporedno time i izgradnja društva u kojem je na važnosti dobivalo i stvaranje novog socijalističkog radnika. Riječ je o dugotrajnom procesu koji je prolazio kroz različite faze, koji su sačinjavali različiti oblici djelovanja i koji je u sebi nosio razne ciljeve, a predstavljao je usvajanje novih navika, njihovo prihvaćanje i učenje novih navika, njihovo prihvaćanje i učenje novih obrazaca ponašanja. U stvaranju i oblikovanju socijalističkog radnika najvažniju je ulogu imao Savez sindikata koji je neposredno utjecao na samu radničku klasu, a njegova je uloga posebno postala važna uvođenjem samoupravljanja 1950. godine.¹⁷⁷

Od 23.-25. siječnja 1945. godine u Beogradu je održana Općezemaljska sindikalna konferencija ili Osnivački kongres Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije (JSRNJ). Najvažnije zadaće koje je Osnivački kongres postavio pred svoje članove bile su pomoć fronti i borba za konačno oslobođenje, gospodarsku obnovu, izgradnja i učvršćivanje narodne vlasti te podizanje političke svijesti.¹⁷⁸ Posebno su istaknute zadaće u vezi s donošenjem socijalnih mjera kao što su uvođenje osmosatnog radnog vremena, novo radno zakonodavstvo, plaćeni godišnji odmor, zaštita omladine i učenika u privredi, higijenska i tehnička zaštita, jednaka prava žena i muškaraca, centralizacija socijalnog osiguranja pod vodstvom države i obuhvaćanja svih zaposlenika.¹⁷⁹

U rujnu 1946. godine Druga oblasna konferencija JSRNJ za Istru i Rijeku postavila je pred sindikalne organizacije zadaće u obnovi uvođenja normi, proširenja natjecanja u proizvodnji i borbi protiv birokratizma. Kao jedan od najvažnijih zadataka sindikata naveden je angažman na priključenju svih matica zemlje Jugoslaviji.¹⁸⁰

22. travnja 1947. godine Vlada FNRJ prihvatila je prijedlog *Zakona o petogodišnjem planu za razvitak narodnog gospodarstva za razdoblje 1947.-1951.godine*.¹⁸¹ Prihvaćanjem Zakona o Petogodišnjem planu, gospodarske zadaće sindikata postale su obvezne za njegove članove

---

¹⁷⁷ Stanić, Igor. „Aktivan i odgovoran proizvođač i upravljač - izgradnja socijalističkog radnika-samoupravljačana primjeru brodogradilišta „Uljanik“, u: *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, ur. Igor Duda. Zagreb-Pula: Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma, 2017., 98 (dalje: Stanić).

¹⁷⁸ Radelić, Zdenko, *Sindikat i Radništvo (1945.-1950.)*, Hrvatski Institut za Povijest, Zagreb, 2012., 18 (dalje:Radelić).

¹⁷⁹ Isto, 65.

¹⁸⁰ Isto, 234.

¹⁸¹ Isto, 239.

čime je pojačana njegova etatizacija.¹⁸² Pripreme za prelazak na plansku proizvodnju uvođenjem *Petogodišnjeg plana industrijalizacije i elektrifikacije* još su u većoj mjeri potvrdile novu ulogu sindikata. Nova faza pojačane industrijalizacije nije dopuštala nikakve promjene u koncepciji sindikata, najprije u pogledu mobilizacije radnika.¹⁸³ Činjenica da je KPJ osnovala sindikat kao izvor kadrova u najvećoj mjeri je utjecala na njegove značajke. Sindikat djeluje upravo među nosiocima industrijalizacije i izvršiocima planiranih promjena. S obzirom na prirodu organizacije imao je daleko širu mogućnost obuhvaćanja radnika i svih ostalih zaposlenika, u državnom, privatnom i zadružnom sektoru a time i utjecaja na njih od same KPJ.

U lipnju 1947. godine *Riječki list* donosi vijest o spajanju sindikalnih organizacija Rijeke i Sušaka na savjetovanju održanom u dvorani sindikalne zgrade u Rijeci. Glavni referati čitali su se na dva jezika: na hrvatskom, kojega je pročitao predsjednik Mjesnog sindikalnog vijeća Sušak Trošelj Marijan, te na talijanskom, kojega je pročitao predsjednik Mjesnog sindikalnog vijeća Rijeka Nardini. Glavna tema referata bila je uloga sindikata u ostvarivanju Petogodišnjeg plan.¹⁸⁴

Od 9.-10. studenog 1947. godine održan je Peti Plenum Centralnog odbora Jedinstvenih sindikata Jugoslavije na kojem se analizirala aktivnost sindikata u borbi za Petogodišnji plan. Đuro Salaj konstatirao je u svom referatu „*O zadacima Jedinstvenih sindikata u svjetlosti odluka Drugog kongresa Narodnog fronta Jugoslavije*“ da plan nije ispunjen, a kao glavne razloge naveo je oportunistički odnos vodstava poduzeća i sindikalnih dužnosnika prema Planu, koji pak svoj neuspjeh opravdavaju njegovom nerealnom visinom. Uzroke je pronašao i u slaboj organizaciji rada i natjecanja, izbjegavanju uvođenja normi i akordnog plaćanja, radnoj nedisciplini koja se izražavala u brojnim neopravdanim izostancima, nedovoljnoj brizi za stručni i kvalificirani kadar te u podcjenjivanju novatorstva i racionalizatorstva. Nadalje je istaknuo niz slabosti koje su se pojavile u idejno-odgojnom i kulturno-prosvjetnom radu te je posebno naglasio potrebu za većom aktivnosti sindikata u rješavanju opskrbe životnim namirnicama, stambenih i drugih svakodnevnih problema radnika.¹⁸⁵

U čast Petom plenumu u Rijeci 20. studenog 1947. godine održan Drugi prošireni plenum Mjesnog sindikalnog vijeća Rijeke-Sušaka. Predsjednik MSV Sušak Trošelj Marijan navodi kako „*u onim radnim kolektivima gdje su postavljene norme i gdje su održana takmičenja*

---

¹⁸² Isto, 146.

¹⁸³ Isto, 147.

¹⁸⁴ *Riječki list*, „Sindikati Rijeke i Sušaka spojiti će se u jedinstvenu sindikalnu organizaciju“, 4. lipnja 1947.

¹⁸⁵ Radelić, 243.

*premašeni su proizvodni zadaci, a uvođenjem normi se učvrstila radna disciplina...vođenjem brige o ljudima u njihovom smještaju i snabdijevanju i postavljanju grafikona na svim radnim mjestima omogućen je svakodnevni pregled izvršavanja zadataka*¹⁸⁶. Dalje u referatu je dan popis svih tvornica koje su ispunile svoj proizvodni plan, poput: građevnog poduzeća „Novi put“, tvornica „Učka“, brodogradilište „3.Maj“ (sa 106,4%), Tvornica ukočenog drva „Rade Šupić“ (116, 7%).¹⁸⁷ Postavljanjem grafikona na vidljiva mjesta u tvornici pokušalo se stvoriti jedan psihološki moment kod radnika koji bi na njih vršio pritisak povećane produkcije u proizvodnji. Oni su prikazivali stanje u tvornici po pitanju izvršenih dnevnih zadataka te s ena taj način pokušala stvoriti određena atmosfer natjecanja među radnicima u izvršavanju pa i premašivanju planova.

Dana 1. listopada 1950.godine u Zagrebu je održan Sedmi plenum GO SSJ za Hrvatsku, koji je bio posvećen provođenju odluka 12. plenuma GO SSJ. Upozoreno je da su neki sindikati reducirali djelovanje svojih organizacija, ograničavajući ih isključivo na odgojne, kulturne aktivnosti, zaboravljajući da se politička i odgojna angažiranost mora povezati s borbom za ostvarenje planskih zadaća, primjenu pravilnih normi, povećanje produktivnosti rada, uvođenje brigadnog sustava i socijalističkog natjecanja te jačanje borbe za produktivnost rada. Ocijenjeno je da birokratizam, naslijeđen od kapitalističkog gospodarstva i potaknut siromaštvom, razvijen i u sindikalnoj organizaciji. Kao lijek za te probleme navedeno je uvođenje radničkih savjeta.¹⁸⁸

15. studenog 1950. godine u Beogradu je održan 13. Plenum GO SSJ na kojem se raspravljalo o ulozi sindikata u osposobljavanju radnika za upravljanjem gospodarstvom i u opskrbi radnika. Na plenumu se utvrdilo kako je osnivanje radničkih savjeta prouzrokovalo pasivizaciju sindikata i njegovo pretvaranje u kulturno odgojnu organizaciju radničke klase ili su nastavili aktivnosti po starome.¹⁸⁹

Nova uloga sindikata nije bila prihvaćena bez otpora. Socijalna i kvalifikacijska struktura radnika bila je takva da su radnici prve generacije imali su slabu radnu disciplinu i bili su bez stručnih kvalifikacija te nisu predstavljali plodno tlo za širenje ideja. Uglavnom su imali pasivni odnos prema novim sindikalnim zadacima.¹⁹⁰ Stoga se unapređenjem organizacije

---

¹⁸⁶ *Riječki list*, „Radnička klasa Rijeke i Sušaka uložiti će maksimum snage da u predizbornom takmičenju“, 20. studeni. 1947.

¹⁸⁷ *Riječki list*, „Radnička klasa Rijeke i Sušaka uložiti će maksimum snage da u predizbornom takmičenju“, 20. studeni. 1947.

¹⁸⁸ Radelić, 264.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Isto, 142-143

rada, uvođenjem novih metoda natjecanja, racionalizatorstvomi inovacijama stvarao kult rada prema kojem se ocjenjivao ne samo odnos prema poslu, radnoj disciplini i izvršavanju radnih zadaća, nego je to poprimilo mnogo šire razmjere. Dakako, takav je poredak poprimio čvršće obrise u većim industrijskim centrima i gradovima, a u manjoj mjeri u poduzećima manjeg značaja.

Radna nedisciplina i fluktuacija radne snage kod riječkih građevnih poduzeća utjecala je na neizvršenje planova s boljim postotkom. Pitanje izvršenih proizvodnih planova forsiralo se izvan radnih savjetovanja bez učešća kolektiva. Smatralo se da se u Tvornici duhana ili papira, na brodogradilištu i u *Martinščici* i u drugim industrijama redovno sazivala proizvodna savjetovanja, da bi proizvodnja bila veća. Savjetovanja se ne bi smjela održavati samo na godišnjim skupštinama, jer ako radnici nisu upoznati sa zadaćama i ciljevima kolektiva, ne mogu se zainteresirati za svjesno premašivanje plana.¹⁹¹

Drugo, isto tako važno pitanje je postavljanje i izvršavanje normi. Smatralo se da su postavljanjem realnih normi radni kolektivi postizali dobre rezultate. Građevinska poduzeća Rijeke te su u 1948. godini počeli normirati svoje radove, dok je u poduzećima „*Aleksandar Ranković*“ i Tvornici duhana došlo do nesuglasica u vezi postavljenih normi. Nerazmjernost se očitovao u činjenici da su se u nekim poduzećima tek postavljale norme, dok su kod drugih prošle već u treću fazu, tj. prošle su fazu tehničkih normi i postavljaju se planske norme kao u Tvornici papira.¹⁹²

No, mnoge postavljene norme nisu bile realne. One nisu mogle biti ispunjene i zbog razloga što nije bilo dovoljnog stručnog kadra. Radništvo se presporo stručno obrazovalo da bi pratilo potrebe proizvodnje. Stoga dnevni planovi proizvodnje nisu mogli biti izvršavani te se sindikalne podružnice okrivljavalo za nerješavanje ovog problema. Sindikalna podružnica Tvornice ukočenog drva i furnira „*Rade Šupić*“ na svojoj godišnjoj skupštini odlučivala je o uvođenju pravilne evidencije o izvršavanju dnevnog plana proizvodnje, jer bez vođenja dnevne evidencije, svakodnevni plan produkcije neće se moći u potpunosti ispunjavati.

No, pitanje vrlo niske discipline rada nije na skupštini bilo dovoljno tretirano. Smatra se da neopravdani izostanci nanose veliku štetu privredi, dovode do poskupljenja proizvoda i nanose veliku štetu industriji. U tvornici „*Rade Šupić*“ tijekom mjeseca ožujka 1948. godine

---

¹⁹¹ *Riječki list*, „Problemi poduzeća su i problemi sindikalnih podružnica“, 11. svibnja 1948.

¹⁹² Isto.

bila su 1273 neopravdana sata izostanka s posla. Također je uložena pritužba na preradnike da ne koji ne vode dovoljnu brigu o radnicima, te se ne pazi dovoljno na očuvanje sirovina.¹⁹³

Djelatnost sindikata u Rijeci bila je u velikoj mjeri usmjerena na aktivizaciju samoupravnih tijela u ispunjavanju zadataka, koje su socijalno zdravstvene ustanove, inspekcije i drugi za to odgovorni organi postavljali pred radne kolektive. Sindikalne organizacije su istovremeno, a naročito Mjesno sindikalno vijeće surađivali sa organima Komune u pitanjima daljnjeg poboljšanja zaštite radnih ljudi putem proširivanja kapaciteta zdravstvenih ustanova, zaštitnih pomagala, stambenost prostora, objekata društvene ishrane, zapošljavanje žena, zaštite omladine na radu itd. Veća briga radnih kolektiva za higijensko-tehničku zaštitu odrazila se u znatnoj mjeri na smanjenje nesreća na radu i postotku oboljenja. Dok je 1953.godine broj nesretnih slučajeva iznosio 3 604 sa 40 022 izgubljena radna dana, dotle je 1954.godine broj nesretnih slučajeva spao na 2 794 ili za 910 manje u odnosu na 1953.godinu sa 27 346, odnosno 12 176 manje.¹⁹⁴

Sindikalne organizacije također su se brinule za dobrobit učenika u privredi. Iz ankete koju je izvršila Industrijska škola u Rijeci vidljivo je da su učenici bili preopterećeni praktičnim radom. Veliki broj učenika privredi radio je prekovremeno, dok je najveći broj učenika radio tjedno prosječno po 35 do 40 sati, štosa obaveznom teoretskom nastavom izlazi i do 60 sati rada u tjednu. Oko 23% učenika nije iskoristilo u potpunosti svoj godišnji umor. Smještaj učenika u domove također je oskudan i nedovoljan.¹⁹⁵

Sindikati su također morali voditi brigu o zdravstvenoj zaštiti radništva. Mjesno sindikalno vijeće zatražilo je od 20 zdravstvenih radnika i zbora liječnika Doma narodnog zdravlja da prime na sebe, kao svoju društvenu obavezu, organiziranje sistematskog zdravstvenog pregleda radnika radi dobivanja zdravstvene fotografije. I u pogledu pravne i socijalne zaštite radnika Mjesno vijeće je uspjelo razviti svoju aktivnost. Komisija Mjesnog vijeća rješavala je pitanje 501 otkaza. Otkaz je poništen za 38 muškaraca i 35 žena, dok je intervencijom Mjesnog vijeća u 128 slučajeva otkaz zamijenjen premještajem u drugo poduzeće. Mjesno vijeće se bavilo i stambenim pitanjem koje je u Rijeci vrlo aktualno i problemom društvene ishrane. Tako je ono predložilo otvaranje restorana gdje bi se kuhala jednostavna domaća hrana uz pristupačne cijene, s time da se takvi objekti oslobode nekih društvenih obaveza i da se tretiraju kao domaćinstvo.¹⁹⁶

¹⁹³ *Novi list*, „Poboljšavaju se radni i životni uslovi“, 1.ožujka 1955.

¹⁹⁴ *Novi list*, „Poboljšavaju se radni i životni uslovi“, 1.ožujka 1955.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto.

5.2. Natjecanja

Prvi zemaljski sindikalni kongres JSRNJ za Hrvatsku održan je 26. do 28. svibnja 1946. godine u Radničkom domu na trgu generalissimusa Staljina u Zagrebu. Glavni referat „*Uloga i zadaci Jedinostvenih sindikata u novoj društvenoj stvarnosti naše zemlje*“ podnio je predsjednik ZO JSRNJ za Hrvatsku Marko Belinić. U njemu se dotaknuo teme natjecanja u gospodarstvu te iznio kako je ono u proizvodnji imalo središnje mjesto. No, također je upozorio na slabosti prethodnih natjecanja, u kojim se inzistiralo na pojačanim fizičkim naporima radnika i prekovremenom radu, što je ugrozilo zdravlje radnika, i na kraju, povećavalo troškove. Spomenuo je slučajeve u rudniku Siverić i Tvornici papira na Sušaku, gdje su neki radnici radeći do 16 sati na dan završili u bolnici.¹⁹⁷

No, godine 1947. na II. Plenumu Glavnog odbora Jedinostvenih sindikata Hrvatske u glavnom referatu Belinić opet naglašava važnost „takmičenja“ u proizvodnji. Zaključuje da natjecanja treba proširiti na sve konkretne zadatke plana te ih koristiti kao metodu mobilizacije radnih masa za izvršenje Plana. Nadalje, napominje kako određene tvornice ne ispunjavaju svoje planove jer u „njima nije takmičenje organizirano, ono nije odozdo od radnika inspirirano, već samo odozgo od strane podružničkih uprava proglašeno“¹⁹⁸.

U *Riječkom listu* nedugo nakon plenuma izlazi članak koji kritizira Tvornicu ukočenog drveta „*Rade Šupić*“ jer nije organizirala „takmičenje“, a ima sve uvjete za to. Navodi se kako postojanje plana i konkretnih zadataka za svako odjeljenje, za svaku smjenu i svakog radnika u ovoj tvornici omogućuje sindikalnoj podružnici da uspješno organizira „takmičenje“ no ona to nije učinila. Također se naglašava kako su „*takmičenja stalna i neprekidna metoda rada u izgradnji naše zemlje*“.¹⁹⁹

Putem natjecanja sindikalna podružnica je trebala poboljšati radnu disciplinu koja tada nije bila na dovoljnoj visini pošto je na mjesečnoj bazi, s bolesnima, izostajalo 15-20%. Izostaju uglavnom radnici koji dolaze sa sela i koji osim rada u tvornici, rade i kod svoje kuće. Zaključuje se kako takvim radnicima treba ukazati koliku štetu svojim izostajanjem čine Planu i zajednici. No, ipak se u članku navodi kako Tvornica ukočenog drva „*Rade Šupić*“ spada među radne kolektive koji premašuju svoj proizvodni plan.²⁰⁰

---

¹⁹⁷ Radelić, 94.

¹⁹⁸ *Riječki list*, „Referat Marka Belinića o zadacima sindikalnih organizacija o Petogodišnjem planu“, 8. srpnja 1947.

¹⁹⁹ *Riječki list*, „Zašto u Tvornici ukočenog drva Rade Šupić nije organizirano takmičenje iako postoje svi uslovi za to?“, 19. srpnja 1947.

²⁰⁰ Isto.

Godine 1948. u čast V. kongresu KPJ, prvog kongresa u oslobođenoj Jugoslaviji, u Rijeci je održano natjecanje trudbenika iz 157 sindikalnih podružnica. Prema izvještaju *Riječkog lista*, „u čast V. kongresa KPJ razvilo se dosad neviđeno radno takmičenje. Kolektiv s kolektivom, brigada s brigadom, radnik s radnikom takmičili su se za premašenje proizvodnih planova, za smanjenje proizvodnih troškova, za poboljšanje kvaliteta proizvoda, za veću radnu disciplinu itd.“²⁰¹. Ključni zadaci svakog natjecanja bili su formiranje radnih brigada, uspostavljanje normi, smanjenje cijena, racionalno korištenje goriva i povećanje stručnog kadra. U ostvarenju tih zadataka povodom ovog natjecanja, posebno se istaknuo kolektiv tvornice „Aleksandar Ranković“ gdje se osnovalo 68 brigada te je čak čak 90 posto njihovih radnika radilo u normi.²⁰²

Natjecanje je imalo pozitivan utjecaj na čitavu proizvodnju tvornice. Time su troškovi proizvodnje smanjeni za 14 posto, racionalnim korištenjem goriva i električne energije postignuta je ušteda od 50 posto, a na sirovinama, koje su bile u nedostatku, uštedeno je 11 posto. *Riječki list* navodi da je najbolji uspjeh postigla Tvornica duhana, dok su snižene cijene i premašeni proizvodni planovi u Tvornici papira, Tvornici duhana, tvornici ukočenog drva „Rade Šupić“, u Gradskome poduzeću za preradu drva itd. Još jedan od važnih zadataka natjecanja bilo je povećavanje produktivnosti po radniku. Tako je, na primjer, u tvornici „Viktor Lenac“ produktivnost po radniku povećana za 13 posto.²⁰³

No, prema pisanjima *Riječkog lista* u provođenju natjecanja bili su prisutni nedostaci, a krivnja je stavljena na sindikalne podružnice. Naime, sva poduzeća i tvornice uzimala su uglavnom kolektivne obveze, ali rukovodioci sindikalnih podružnica u mnogim poduzećima nisu kolektivne obveze razrađivali na pojedina odjeljenja, brigade ili radnike. Radi toga se nije mogla voditi točna evidencija o izvršavanju obveza, svakog odjeljenja i svakog pojedinca. Slaba evidencija u mnogim tvornicama smatrala se glavnim nedostatkom natjecanja.²⁰⁴

Natjecanja su imala više zadaća u novom socijalističkom društvu. Kao prvo, imala su za zadaću osigurati da su se norme i proizvodni planovi u najmanju ruku ispunjavali, te gotovo očekivano prebacivani. Natjecanje je nadalje imalo i za zadaću ubrzanu proizvodnju proizvoda za tržište koje bi svojim postepenim zasićivanjem tržišta cijene određenih artikla

²⁰¹ *Riječki list*, „Trudbenici Rijeke postigli su u pretkongresnom takmičenju mnoge značajne radne uspjehe“, 1. kolovoza 1948. godine

²⁰² Isto.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Isto.

smanjile i učinile više dostupnima. Premašivanje normi odavalo je sliku ubrzane proizvodnje i te se time željelo staviti riječka poduzeća uz bok najvećima u državi, pa i šire.

Nadalje, natjecanja su imala svrhu pokazivanja sloge i zajedničkog truda cjelokupnog radništva poduzeća. Bio je uobičajeno da tvornice pozivaju jedna drugu na takmičenje i nezamislivo je bilo takav poziv odbiti. Prema radnicima se njegovao stav da ne rade samo za sebe i vlastiti dobitak, već za dobrobit poduzeća i cijele države, za ispunjenje Petogodišnjeg plana čime ih se pokušalo odvratiti od shvaćanja posla u bivšim fašističkim režimima, gdje je, prema njihovom shvaćanju, radnik radio za puno manje bez ikakvog elana i osjećaja veće svrhe.

Očigledno je ipak da se nije očekivalo da će radništvu riječi o zajedništvu i proboljitzku države biti dovoljne da ih ohrabre za mnogobrojne dobrovoljne sate dane u svrhu ispunjavanja planova i ostalih zadataka. Poslijeratno razdoblje obilježile su oskudice onih najelementarnijih potrebitina za život, poput hrane, odjeće i materijala svih vrsta. Zbog nedostatka navedenog, uvedeno je racioniranje a cijene artikala su bile izrazito visoke. Tako da su se radnicima koji su se iskazali u svojim naporima da premaše zadane norme i planove davale titule udarnika koje su nerijetko sa sobom donosile novčane nagrade. No od radništva se nije očekivalo da samo sudjeluju u proizvodnji. U sklopu Petogodišnjeg plana osmišljen je cijeli obrazovni sustav za radništvo, od osnovnog, preko stručnog do ekonomskog koji je na sebe preuzeo golemu zadaća stvarnja socijalističkog čovjeka u novom političkom sistemu.

5.3. Obrazovanje radništva

Ubrzani razvoj industrije na općedržavnoj razini, pa tako i u samom gradu Rijeci, zahtijevao je porast radništva koji bi na sebe preuzeo zadatak unapređivanja zemlje iz industrijske zaostalosti. Ono što je predstavljalo problem je bila činjenica da predratna Jugoslavija gotovo nije imala industriju te je pretežito bila poljoprivredna zemlja. Broj kvalificiranih radnika je bio nedovoljan za planirane zadatke ubrzane industrijalizacije zemlje. Shodno tome, trebalo je osigurati broj kvalificiranih radnika otvaranjem industrijskih škola kako u sklopu tvornica, tako i van njih.

Nepismenost je dijelom bila toliko raširena zbog nekoliko ratnih godina tijekom kojih se u mnogim krajevima nije provodila nastava u školama, ali i zbog velikog dijela seoskoga stanovništva koje se nije školovalo. Školovanje je stoga, radi izgradnje novoga socijalističkog društva, kao i ideološkoga i političkoga oblikovanja mladih – budućih djelatnika u svim

granama gospodarstva i društva – u duhu marksističko-lenjinističke ideologije bilo vrlo bitno.²⁰⁵ Donesen je Zakon o učenicima o privredi koji obvezuje učenike na polaganje nastave, a poslodavac je obavezan vršiti kontrolu tih dolazaka.²⁰⁶

Riječki uredno je izvještavao o radu i postignutim uspjesima industrijskih škola i njihovih učenika koji su stekli brojna zvanja i kvalifikacije kroz razne tečajave i stručne ispite. Prema čl.14 *Zakona o Petogodišnjem planu*, radi stalnog osiguranja proizvodnog rada, uvođenja što veće mehanizacije novih metoda rada, normi, povećanja kvalifikacija radnika i potpunog iskorištavanja radnog vremena u 1946. godini na 750 000 u 1951. godini. Plan nalaže stvaranje razgranate mreže tečajeva u svim poduzećima i pristupanje brzom i masovnom izgradnji polukvalificiranih radnika i njihov stručni nivo sistematski i potpuno izdizati na nivo kvalificiranih radnika putem individualnog praktičnog obučavanja.

S tim u vezi trebalo je uvesti i popularizirati natjecanja među kvalificiranim i visoko kvalificiranim radnicima u osposobljavanju što većeg broja učenika i polukvalificiranih radnika za kvalificirane radnike. Nadalje se moralo osigurati povećanje srednjih stručnih kadrova od 65 000 u 1946. godini na 150 000 u 1951. godini, te to učiniti proširenjem srednjih tehničkih škola i otvaranjem novih. U studenom 1947. godine Vlada FNRJ izdala je na prijedlog *Komiteta za škole i nauku* “*Uredbu o tečajevima za stručno izdizanje nekvalificiranih radnicima*” čiji je cilj bio stručno osposobljavanje nekvalificiranih radnika, tečajevi u trajanju od 6 mjeseci za koje je bilo predviđeno polaganje završnog ispita.²⁰⁷

Bitno je dati uvid u stanje školstva u FNRJ nakon rata pošto oni predstavljaju temelje na kojima se nastojao izgraditi novi stručni kadar u industriji. Prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva iz 1931., u Jugoslaviji je bilo 44,6% nepismenih. Podaci o broju nepismenih u Hrvatskoj nakon rata u izvorima i literaturi variraju od oko 300 000, pa sve do 450 000 ili čak preko 500 000 u 1953.²⁰⁸ Ipak se čini da je realan broj 1945. iznosio oko 350 000. Prema podacima koje iznosi Tatjana Šarić u članku *Đački domovi u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945. – 1954. – prosvjetne i odgojne ustanove ili “azili za prehranu i noćenje”?* 16 škola učenika u privredi Ministarstva industrije sa 2300 učenika u 11 domova pri poduzećima, 111 škola i 48 tečajeva pri Ministarstvu lokalnoga saobraćaja s još 14 000 polaznika. Nižih stručnih škola bilo je 38, a srednjih stručnih škola (tehnikuma) bilo je u NRH 1947. godine

²⁰⁵ Knezović, Zlata. „Boljševizacija i ideologizacija hrvatske kulture i umjetnosti“, u: *Časopis za suvremenu povijest* 26(1994.), br. 1, 48, (dalje: Knezović).

²⁰⁶ *Riječki list*, „Za bolji kvalitet naših kadrova u privredi“, 8.rujna 1948.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Šarić, Tatjana. „Đački domovi u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945.-1954- prosvjetne i odgojne ustanove ili „azili za prehranu i noćenje“, u: *Časopis za suvremenu povijest* 45(2013), br. 3, 441, (dalje: Šarić).

39.12 Te je godine škole učenika u privredi pohađalo oko 17 600 učenika. U ožujku 1948. u NR Hrvatskoj bilo je 25 188 učenika škola u privredi, a prema procjenama bilo ih je potrebno još toliko. Donošenjem zakona o radničkom samoupravljanju 1950. godine napravljena je i velika promjena u sustavu školovanja učenika u privredi. Tada je uz poduzeća osnovano niz industrijskih škola – 1949. godine industrijske škole u Hrvatskoj pohađalo je 5434 učenika, a 1953. godine 8500.²⁰⁹

Riječki list prenosi vijest o otvaranju industrijske škole u Rijeci, koju polaze učenici s najmanje dva razreda srednje škole. Škola je otvorena 28. studenog 1946. godine. Po završetku trogodišnjeg školovanja, učenici su osposobljeni za kvalificirane radnike u industriji koji će se daljnjim školovanjem ili praksom razviti u prijeko potrebne majstore, specijaliste, poslovođe i slično. Škola je bila podijeljena na tri odjela: strojobravarSKI, elektro-pogonski i model-stolarski odjel. Školu u trenutku objave članka pohađa 145 učenika s prosječnim uspjehom 3.02. Škola je imala cjelodnevnu nastavu, a gotovo sve strojeve po školskim učionicama montirali su i sastavili učenici. No spominje se neadekvatnost prostorija u kojima je škola smještena te se predviđa gradnja nove škole većih kapaciteta uz koju bi bio izgrađen i đački internat. Postojao je i tada internat za đake, no manjeg kapaciteta. U njemu je boravilo čak 89 od ukupno 145 polaznika industrijske škole, te su to uglavnom bila djeca poginulih pripadnika NOB-a koji su ostvarili pravo na stipendiju tokom školovanja.²¹⁰

Riječka rafinerija nafte 25. rujna 1947. godine otvara trogodišnju Industrijsku školu, prema izvještaju *Riječkog lista*. Do trenutka pisanja članka, u školu je bio upisan 41 učenik. Oni su smješteni u internat, koji se nalazi kod same tvornice, a dan im je ispunjen teorijskom nastavom te stručnom praksom koja se odvijala unutar tvornice. Navodi se kako su đaci u dobi od 14-19 godina došli iz svih dijelova zemlje gdje su mnogi od njih živjeli u siromaštvu. Život u internatu ih je, prema mišljenju autora članka, navikao na život u kolektivu te se "osim stručne naobrazbe oni i politički izgrađuju".²¹¹ Iz *Riječkog lista* iz 6. ožujka 1949. godine saznajemo da je u sklopu Rafinerije, uz Industrijsku školu, djelovao i Radnički tehnikum i Škola učenika u privredi. U prve dvije godine nakon osnutka, najveći problemi bili su nestašica učila, udžbenika te nedovoljna stručnost nastavnčkog kadra.²¹²

---

²⁰⁹ Šarić, 441.

²¹⁰ *Riječki list*, „Industrijska škola u Rijeci“, 18. ožujka 1948.

²¹¹ *Riječki list*, „U školi brodogradilišta „Treći maj“ održavaju se tečajevi za polukvalificirane radnike“, 28. listopada 1947.

²¹² *Riječki list*, „Uspješno je završeno prvo polugodište u školama pri Rafineriji nafte u Rijeci“, 6. ožujak 1949.

Riječki list nadalje prenosi vijest o otvaranju prve brodogradilišne škole u "našoj zemlji" u poduzeću "3.Maj". Naime, s općim podizanjem industrije u svim sektorima, pa tako i u brodogradnji, osjetilo se pomanjkanje stručnog kadra. Otvaranjem ove škole, koja je imala sve financijske i tehničke mogućnosti da bude jedna od najboljih industrijskih škola u Jugoslaviji, svake godine trebala je riječka brodogradnja dobiti dobro opremljene mlade stručne kadrove svih brodogradilišnih struka. *Škola će trajati tri godine, a nakon završetka odlični učenici moći će nastaviti školovanje u srednjoj tehničkoj školi pa i na tehničkom fakultetu. Teoretska nastava će se održavati u školi a praktična djelomično u radnim kabinetima škole i brodogradilištu 3.maja.*²¹³

Škola je podijeljena po strukama, nalazi se u novoizgrađenoj zgradi koja uključuje sve kako bi se učenici mogli posvetiti učenju (spavaonice, dnevni boravak, kuhinje i blagovaonice, čitaonice, radni kabineti i ambulanta). U školu je primljeno 1000 "pitomaca" starih između 14 i 18 godina. Zanimljiv je podatak da se u školi nalaze pitomci iz "bratske" Albanije. U godini 1948. Na 14 stručnih tečajeva osposobljeno je 395 radnika od kojih je 50 postalo specijalistima. Nadalje, za razne stručne poslove osposobljeno je gotovo 100 žena, a preko 50 posto svih radnika koji su uposleni u brodogradilištu pohađaju razne tečajeve ili škole.²¹⁴

Za 1949. godinu iznosi se podatak o 18 stručnih tečajeva s oko 500 polaznika u brodogradilištu.²¹⁵ U svibnju 1955. godine u Rijeci održano je Savjetovanje o uzdizanju mladog kadra brodogradilišne struke. Na savjetovanju su sudjelovali rukovodioci odjeljenja i poslovođe brodogradilišta „3.Maj“ i „Viktor Lenac“ u svrhu rješavanja problema slabe komunikacije između škola i brodogradilišta. Direktor riječke brodograđevne industrijske škole Gabrijel Eškinja iznio je glavne probleme. Kao prvo, u školsku godinu 1954./1955. upisalo se 98 učenika ali je zbog neuspjeha u savladavanju školskog gradiva u naukovanju ostalo svega 37. Kao razlog tome naveo je preopširnost gradiva koje je takvo radi loše komunikacije između nastavnika i poslovođa industrijskih odjeljenja te se nastava više mora orijentirati na praktično, a ne teoretsko znanje.

Nadalje, velikim problemom se smatra i nevoljkost đaka da uče brodograđevnu struku koja im je uglavnom nametnuta od strane roditelja koji smatraju brodograđevnu struku jednom od najisplativijih. Kao rješenje predloženo je ukidanje više matematike te učenje samo najosnovnijih stvari iz teorije u strukovnom obrazovanju u trajanju od 4 godine. Kao

---

²¹³ *Riječki list*, „Najvažnija škola našeg kraja- Industrijska škola u Rijeci“, 20. ožujka 1947.

²¹⁴ Isto.

²¹⁵ *Riječki list*, „Radni kolektiv brodogradilišta „3.Maj“ uzima nove obveze u čast Prvog maja“, 24. ožujka 1950.

posljednji problem navelo se pomanjkanje potrebnih alata i sprava te se kao rješenje predložila akcija da svaki član kolektiva priloži 1 posto svoje plaće kako bi se prikupio potreban novac za kupnju ovih artikala. Direktor je obećao rješavanje svih navedenih problema u toku sljedeće akademske godine.²¹⁶

U studenom 1947. godine i poduzeće "*Aleksandar Ranković*" otvara svoju industrijsku školu u trajanju od tri godine te u kapacitetu od 500 đaka. Nastava je prema pisanu *Riječkog list* redovno posjećena, disciplina je zadovoljavajuća a učenicima su svi materijali dati od strane poduzeća. Osim ove redovite škole poduzeće je osnovalo večernje tečajeve za polukvalificirane radnike koje trenutno pohađa 60 radnika a svrha im je bila specijalizacija u struci. Godine 1949. *Riječki list* prenosi kako je nastava u tvornici zadovoljavajuća. Nastava je organizirana u tri grupe koja svaka imaju svog instruktora; na svaku od navedenih grupa te su pojedine grupe učenika već uključene u proizvodnju poduzeća. Za svaku od tih grupa bilo je predviđeno po 440 nastavnih sati, a gotovo sve radove izvodili su učenici po nacrtima. Iste godine tvornica je otvorila trogodišnji tehnikum mašinskog smjera, koji već u prvoj godini pohađa preko 50 polaznika. Pored redovitog rada u tvornici, koji se odvijao pod naročitim stručnim nadzorom, svi polaznici tečaja posjećivali su tri puta tjedno teoretsku nastavu.

U godini 1949. osposobljeno je 157 radnika i namještenika raznih struka²¹⁷ U 1950. godini, prema pisanju *Riječkog lista*, u tvornicu su u toku bila četiri tečaja sa ukupno 103 polaznika te se napominje da najveći broj polaznika čini radništvo sa sela. Pored stručnog osposobljavanja radnika, u poduzeću su održavani tečajevi za osposobljavanje administrativaca, poput pomoćnih industrijskih crtača, pomoćnih administrativnih manipulanata te daktilografa. Poduzeće je također osiguralo tečajeve za radništvo starije od 35 godina koji nemaju dovoljno stručne spreme a u prošlim režimima su se obučavali privatno.²¹⁸

Bitno je napomenuti da se u riječkim tvornicama nije provodilo samo stručno usavršavanje radnika već se i vodila briga da radnici dobiju i ono najosnovnije obrazovanje. Po ovom pitanju se istaknula Tvornica papira u Sušaku koja je gotovo odmah po početku svoga rada počela provoditi tečaj za nepismene. Tečaju je pristupilo osmero polaznika, jedan muškarac i sedmero žena. Ovim pothvatom Tvornica papira željela je potpuno iskorijeniti nepismenost među svojim redovima i dati šansu polaznicima za daljnje obrazovanje, prema pisanju novina.²¹⁹

²¹⁶ *Novi list*, „Škola mora biti bliže praksi“, 22. svibnja 1955.

²¹⁷ *Riječki list*, „Stotine budućih stručnjaka u poduzeću „Aleksandar Ranković“, Nova godina 1949.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ *Riječki list*, „Tečaj za nepismene u Tvornici papira na Sušaku“, 26. listopada 1947

Ubrzo je Tvornica uvela i tečaj hrvatskog jezika koji se održavao tri puta tjedno u trajanju od sat vremena. Tečaj je polazilo šest polaznika.²²⁰

Ono što je popratilo otvaranje industrijskih škola pri poduzećima je gradnja domova za naučnike. Oni su zamišljeni kao institucije sa obrazovno-odgojnom ulogom posebice za djecu koja su se školovala izvan mjesta življenja. Ti su učenici, uz pohađanje nastave, bili i zaposleni u privrednim poduzećima, kod zadruga ili privatnih poslodavaca. Domovi su bili pod nadzorom i financiranjem tih poduzeća ili narodnih odbora. U dom su primani učenici koji su regulirali svoj odnos s poslodavcem ugovorom o učenju te prije svega "neopskrbljeni" učenici, što je značilo da nemaju drugih izvora prihoda osim svoje plaće, a roditelji ih ne mogu uzdržavati. Prednost pri primanju imala su i djeca palih boraca Narodnooslobodilačkoga rata i ratnih invalida, djeca bez roditelja, radnička i seljačka djeca te djeca pod starateljstvom.²²¹

No *Riječki list* prenosi da je ubrzo po otvaranju određenih škola došlo do problema čijem se rješavanju trebalo što hitnije pristupiti. Kao prvi problem navodi se mala polaznost pa tako i prolaznost učenika na polugodištu. Prema podacima koja prenosi članak, u riječke industrijske škole upisano je 2100 učenika od kojih 440 uopće ne pohađa nastavu i to učenici triju škola: škole u poduzeću "*Aleksandar Ranković*" (52), škole u Sušaku (27) i škole „Brusić“ (360), odnosno 21 posto upisanih učenika. Posljedično, na polugodištu je prošlo samo 25,5 % upisanih učenika.²²²

Ovi podaci pokazuju kako s tim školama nešto nije u redu te je situacija izrazito alarmantna jer "*o tih škola zavisi stručno izdizanje kadrova u industriji, te su škole osnova za stručno, a i opće, obrazovanje radničke omladine.*"²²³ Kako bi se ispitao ovaj problem, *Kulturno-prosvjetna komisija Mjesnog sindikalnog vijeća* u škole je poslala posebnu komisiju koja je razgovarala s rukovodiocima škola i posjetila nastavu u svrhu što bržeg rješavanja ovog problema. Kao još jedan od ključnih razloga neuspjeha ovih škola, navodi se stav nastavnika i učenika, pa čak i rukovodioca poduzeća prema ovoj vrsti školovanja. Naime, smatra se da se na stručne škole u poslijeratnoj Jugoslaviji gleda istim očima kao na one u Kraljevini Jugoslaviji ili fašističkoj Italiji, tzv. "*šegrtske škole*". Naime one su predstavljale početak i

---

²²⁰ *Riječki list*, „Tečaj hrvatskog jezika u Tvornici papira na Sušaku“, 2. studenog 1947

²²¹ Šarić, 3.

²²² *Riječki list*, „Koji su razlozi dosadašnjih neuspjeha u ovim školama?“, 1. svibnja 1948.

²²³ Isto.

završetak radnikovog školovanja , dok su privredne škole u novom socijalističkom sustavu bile samo početna stepenica stručnog i općeg obrazovanja radništva.²²⁴

Dalje se sugerira kako su poslodavci stare šegrtske škole "sabotirali" jer su im nekoliko sati tjedno oduzimale besplatnu radnu snagu, a režim je budno pazio da se u tim školama ne bi potkrale napredne ideje. Objašnjava se kako je to danas suprotno: radni narod želio je da omladina bude i idejno-politički odgojena te je zadatak tih škola bio, ukratko, "stvaranje novog čovjeka socijalističkog društva". No smatra se da se riječkim industrijskim i ostalim privrednim školama osjeća potpuna odsutnost idejnosti. Krivce za to ne treba tražiti među učenicima, već među nastavnicima i rukovodiocima škola koji ne primjenjuju element odgoja u nastavi.²²⁵

Razlog tomu pronalazi se u činjenici da je većina nastavnika honorarna (osim u brodogradilištu i "*Aleksandru Rankoviću*" op.a) te nemaju potrebnu pedagošku spremu. Oni nemaju nikakve veze s školom niti njenim učenicima nakon završetka sata te tako niti ne osjećaju odgovornost provoditi ikakve odgojne mjere prema učenicima. Rješenje ovog problema leži u stvaranju stalnog i kvalificiranoga stručnog kadra nastavnika za te škole. Na nastavnike je dalje stavljena krivnja loše organizacije satova te stihijskog načina rada; naime, ne provodi se šablona praksa-teorija-praksa. U ovakvim uvjetima nije ni neobično da među učenicima vlada slaba zainteresiranost i nedisciplina. Među školama koje donekle zadovoljavaju svojom organizacijom nalaze se škola na Sušaku, škola brodogradilištu "*Treći maj*" pa donekle i "*Aleksandar Ranković*".²²⁶

5.3.1. Radničko sveučilište

Grad Rijeka mogao se podičiti i otvaranjem *Radničkog sveučilišta* 1952.godine. Rad Radničkog sveučilišta dijeli se na tri perioda. Prvi je onaj koji je započeo u prosincu 1953. godine kada su održana tri seminara za radničko upravljanje, jedan seminar za sindikalne aktiviste, a dva za poslovođe. U ove seminare bilo je upisano 540 polaznika no u drugom periodu broj polaznika se povećao : za radničko upravljanje održana su šest seminara, za knjigovodstvo jedan seminar, za hrvatski jezik jedan seminar te su ih uspješno završila 242 polaznika. Za jesenski rok 1955. godine sastavljeno je 11 različitih seminara, s tim da su

---

²²⁴ *Riječki list*, „Koji su razlozi dosadašnjih neuspjeha u ovim školama?“, 1. svibnja 1948.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Isto.

dotatna dva otvorena u Tvornici papira i u poduzeću „Export-drvo“, te sveukupno na seminare je bilo upisano oko 1100 radnika. Nastavno i ostalo stručno osoblje sveučilišta čini oko 100 ljudi. Najveći problemi Sveučilišta od osnivanja bili su financijske prirode pošto budžet koji je dobivao iz lokalnog fonda nije bio dovoljan za pokrivanje svih troškova. Unatoč ovim problemima, riječko Radničko sveučilište je po rezultatima bilo odmah iza zagrebačkog.²²⁷

Kroz cijelu godinu 1955. u *Novom listu* kao najveći problem Radničkog poduzeća navodi se nedovoljna zainteresiranost riječkih poduzeća i tvornica za suradnju i promoviranje njegove važnosti među svojim radništvom. Nedovoljna informiranost radnika o tečajevima na Sveučilištu dovela je do opadanja broja upisanih te do slabe polaznosti seminara.²²⁸ U pokušaju rješavanja ovog problema, Sveučilište je svim poduzećima poslalo molbu da u svojim radnim kolektivima odrede jednog člana koji bi bio u stalnoj komunikaciji sa upravom Sveučilišta te se tražilo formiranje posebnog odbora koji bi vršio propagandu za upis u pojedine seminare i na taj način podigao interes među radnicima. No na molbu je odgovorilo samo pet ili šest poduzeća. Ipak Sveučilište proširuje svoju ponudu te tako počinje nuditi tečajeve iz likovne umjetnosti, glazbe, geografije, biologije te jezične tečajeve iz engleskog, francuskog i njemačkog. Uz opći ekonomski smjer, sveučilište je organiziralo seminar iz upravljanja i organizacije rada za direktore i poslovođe zanatskih poduzeća. U pripremi je bio i seminar iz upravljanja i organizacije rada za industrijska poduzeća koje će se održati u poduzećima "3.maj" i "Torpedo". Nadalje, niz stručnih tečajeva otvoriti će se u poduzećima "Torpedo", "3.maj", "Viktor Lenac", "Rafinerija nafte Boris Kidrič", "Rikard Benčić".²²⁹

Čini se da radnici nisu bili u velikom broju zainteresirani za polaganje ekonomskih tečajeva. Novi list tako prenosi informaciju kako je najviše radnika zainteresirano za tečaj stranog jezika, a za ekonomski seminar samo njih devetero. Objašnjenje za takav manjak interesa pronalazi se u načinu rada poduzeća koja nisu svojim radnicima objasnili potrebu ekonomskog i stručnog obrazovanja. Problem svakako predstavlja i činjenica kakovećina prijavljenih nema završenu ni osnovnoškolsku razinu radi čega im je teško savladati strane jezike. Također velik broj prijavljenih Sveučilište je bilo prisiljeno odbiti zbog popunjenih kapaciteta uz zaključak da se "*najmanje radnika upisalo u najkorisnije tečajeve*".²³⁰

Stvaranje kvalificirane radne snage radi potreba rastuće industrije predstavljalo je jedno od

²²⁷ *Novi list*, „Radničko sveučilište - briga komune“, 13. siječnja 1955.

²²⁸ Isto.

²²⁹ *Novi list*, „Treća godina riječkog Radničkog sveučilišta“, 2. listopada 1955.

²³⁰ *Novi list*, „Treća godina riječkog Radničkog sveučilišta“, 2. listopada 1955.

ključnih zadataka Petogodišnjeg plana te je poduzet ogroman pothvat otvaranja industrijskih škola, tečajeva i radničkih sveučilišta kako bi se taj cilj što brže ispunio. Radnicima se željelo omogućiti ne samo stručno, već i ono osnovno obrazovanje kako bi doprinijeli vlastitom razvoju, unaprijedili poduzeće za koje rade povišenom produktivnošću i kvalitetom proizvoda, te tako naposljetku sudjelovali u sveopćem industrijskom razvoju zemlje. Ovakav ambiciozan plan obrazovanja radnika za cilj je imao pokušaj stvaranja svestranog radnika, pri čemu se ponekad zaboravljalo na činjenicu da su radnici u većini slučajeva bili samo radnici te je njihov ključni motiv bio dohodak, manje svestranost. Rad sindikata na obrazovanju provodio se organizirano unutar poduzeća te izvan njih, a velika pozornost posvećivala se pripremanju radnika za samoupravljanje putem ekonomskog obrazovanja na institucijama poput Radničkog sveučilišta. Međutim, seminari i ostali oblici obrazovanja bili su slabo posjećeni jer radnici nisu bili previše zainteresirani za dodatnu edukaciju, a viša sindikalna tijela često su za takvo stanje glavnog krivca pronalazili u sindikalnim podružnicama na lokalnoj razini i poduzećima.²³¹ Nadalje, požurivanje ovog pothvata u sklopu Petogodišnjeg plana dovelo je do dodatnih problema: nastavni kadar nije bio dovoljno stručan te se gradivo nije uspješno konsolidiralo, tj. nije postajala ravnoteža između teorijskog i praktičnog dijela što je učenike u ovim školama dodatno opterećivalo. Poduzećima se predbacivala slaba zainteresiranost za obrazovanje unutar svojih tvornica izvan njih no razumljivo je da ona, pored konstantnog pritiska ispunjavanja i premašivanja proizvodnih i inih planova, nisu moga voditi adekvatnu brigu i o toj stavci.

5.4. Žene u industriji

Za vrijeme Drugog svjetskog rata mnogobrojne žene sudjelovale su u pokretu otpora; u borbi i u pomaganjem izvan bojišta. Žene su se počele masovno uključivati u Narodnooslobodilački pokret, te se procjenjuje da je njih oko 2 milijuna sudjelovalo u NOP-u kao vojnkinje, bolničarke, političarke i zastupnice. U partizanskoj vojsci borilo se njih 100 000, od kojih je 20 000 poginulo u borbi, a 40 000 je ranjeno. Oko 2 000 žena dobilo je časnički čin.

Na poticaj Komunističke partije 6. prosinca 1942. godine u Bosanskom Petrovcu na Prvoj zemaljskoj konferenciji žena osnovan je Antifašistički front žena (AFŽ) kao ženska politička

---

²³¹ Stanić, 104.

organizacija. Time je politički učvršćen položaj žena koje su se za vrijeme rata organizirale u antifašističkom pokretu.²³²

Zahvaljujući sudjelovanju i doprinosu u ratu, žene su u poslijeratnom razdoblju dobile veću važnost u društvu. U ratom opustošenoj zemlji u kojoj je manjkalo radne snage, uključivanje žena u radnu snagu postaje odlika socijalističkog uređenja i društva. Člankom 24. Ustava FNRJ iz 1946. godine, žene su proglašene ravnopravnima pred zakonom u svim aspektima javnog života. Dobile pravo na jednaku plaću za isti posao kao i muškarci, te su dobile posebne povlastice kao radnice i zaposlenice. Prema članku ustava, uviđa se potreba zaštite majke i radnice određenim državnim mjerama, plaćeni porodiljni dopust, poboljšava se bolnički sustav, osnivaju se domovi za djecu itd.²³³

Prema izvještajima s skupština Gradskog Narodno-oslobodilačkog odbora 1942. godine partijska organizacija u Sušaku uspjela je "*formirati široku mrežu vanpartijskih organizacija u preduzećima, ustanovama i ulicama, te je u razne aktive i odbore bilo već obuhvaćeno oko 4000 žena koje su ilegalno radile i organizirale razne zadatke pod rukovodstvom Partije.*"²³⁴ Izvještaj posebno ističe masovno učešće žena u NOP-u koje su tokom rata izvršavale i najteže zadatke.²³⁵ Nakon rata, žene s područja Rijeke i Sušaka spremno su se uključile u radni zanos koji je, propisan od strane vlasti, obuhvatio cjelokupno stanovništvo u svrhu brze obnove grada. *Riječki list* prenosi vijest o tvornici ukočenog drva "Rade Šupić" koja je imala jedan od najboljih radnih kolektiva na području grada Sušaka. Novine izvještavaju kako je rad u tvornici tekao skladno te su postavom normi započela natjecanja kako među muškarcima, tako i među ženama.

Nadalje se prenosi da u tvornici radi 280 žena, što čini 70 posto cjelokupnog radništva. Među ženama je bilo već 15 pohvaljenih, a 30 polazilo je obuku za 5 specijaliziranih strojeva. Članak također napominje kako su u toku 7 mjeseci od početka rada ove tvornice, žene dale preko 3600 dobrovoljnih sati u korist povišenja produkcije, što iznosi 39.600 dinara vrijednosti.²³⁶ Napominje se kako su žene radnice te dobrovoljne sate odradile u svojoj tvornici, no također su pomogle "*svojim drugovima u obnovi njihovoj poduzeća*", pa su npr. u

---

²³² Bonfiglioli, Chiara. „Woman's Political and Socialist Activism in the Early Cold War Era, The Case of Yugoslavia“, *Asiasia* 8 (2014), 100, (dalje: Bonfiglioli).

²³³ Isto.

²³⁴ DA u Rijeci-A.4., kutija JU 212 33, *Zapisnik*.

²³⁵ Isto.

²³⁶ *Riječki list*, „Radni elan žena tvornice ukočenog drva „Rade Šupić“ na Sušaku, 23. travnja 1947.

poduzeću "Vulkan" dale 980 dobrovoljnih sati.²³⁷ Također se ističe njihova uloga u kulturno-prosvjetarskom radu te autor članka ne propušta napomenuti kako su "*najbolje među svim ženama radnicama one koje je odgojila Narodno oslobodilačka borba*".²³⁸ Spominje se dotična Slavica Mičetić, preradnik u tvornici koja je sudjelovala u NOP-u još od 1941. godine te je kroz čitavo vrijeme bila aktivna u radu. Nadalje se spominju Marija Rakić, koja se istaknula radom u AFŽ-u te taj rad nastavlja danas među svojim drugaricama te Marija Grabar, koja je tokom rata bila telefonistica te se "*do danas stručno toliko uzdigla da radi na stroju na kojem su dosada radili samo stručni radnici*".²³⁹

Žene su našle svoje mjesto i među radništvom riječkog brodogradilišta "3.Maj". Godine 1948. godine povodom proslave 8. marta, odnosno Dana žena, napisan je osvrt o ženama radnicama u poduzeću "3 maj". Autor započinje s mišlju kako su mnogi nenaklono gledali, pa čak i omalovažavali ženu kao tvorničkog radnika "*kao što su nekad nepravedno gledali na ženu broca i ženu političara*".²⁴⁰ Međutim, žene su svojim radom u tvornici osporile takva stajališta tim više, kvalitetom svoga rada i zalaganjem kojima su nadmašivale rad svojih muških kolega. Dalje se navodi kako u poduzeću "3.maj" u Rijeci žene rade u mehaničkoj i električnoj struci, dok su nekada radile samo kao polukvalificirane radnice. Do takve promjene došlo je zalaganjem uprave tvornice i sindikalne podružnice koje su kroz tečajeve i radne brigade nastojali osposobiti što više žena za kvalificirane radnice.

U poduzeću u ožujku 1948. godine postoji 7 radnih ženskih brigada koje se pod rukovodstvom stručnjaka usavršavaju u stručnom zvanju polaženjem tečajeva nakon kojih će pristupiti ispitu za stjecanje potrebnih kvalifikacija. Nadalje se navodi da je u veljači iste godine primljeno u poduzeće "3.Maj" 120 radnica, a primiti će se još 500 do 600 radnica. Prije primanja na rad, radnice se podvrgavaju liječničkom pregledu i uposljuju u struku koja im najbolje odgovara. Ukoliko se određeno radno mjesto pokaže štetnim po zdravlje radnice, ona se premješta u drugu struku. Uključivanjem žena u tvornički rad poduzeća istodobno se rješava i stambeno pitanje, te je u radničkom naselju u završetku 7 stambenih kuća. Navodi se kako uprava poduzeća također vodi računa o pronalasku prikladnih prostorija za otvaranje jaslica u poduzeću na privremenoj bazi, pošto je u planu izgradnja jaslica većeg razmjera. Autor

---

²³⁷ Isto.

²³⁸ Isto.

²³⁹ Isto.

²⁴⁰ *Riječki list*, „U poduzeću „3.Maj“ osposobljavaju se žene kao kvalificirane radnice“, 7.ožujka 1948.

zaključuje sa mišlju kako su "ovi podaci najbolji su primjer brige , koju danas poduzeće 3.maj , kaoi čitava naša industrija, posvećuje uzdizanju žena radnika."²⁴¹

No, od radnica se očekivalo da sudjeluju u cjelokupnom radu tvornice te da doprinose i izvan svog radnog mjesta, a to su mogle učiniti kandidiranjem za radničke savjete. Oni su zamišljeni tako da jednog dana izrastu u stvarne snage samoupravljanja, u početku samo u većim poduzećima. Dana 23. prosinca 1949. godine doneseno je *Uputstvo o osnivanju i radu radničkih savjeta* koje su potpisali Boris Kidrič i Đuro Salaj. Predviđeno je da radnički savjeti aktivno sudjeluju u svim najvažnijim pitanjima poduzeća.²⁴² To znači da bi žene u savjetu imale značajnu ulogu u donošenju odluka što bi bio veliki korak prema emancipaciji žena i odmicanju od njihove tradicionalne uloge.

Riječki list izvještava o održavanju izbora za radnički savjet u Tvornici papira u Rijeci. Naglašava se činjenica da radnice čine ukupno 40 posto ukupnog radništva tvornice, no godine 1952.njih je u radničkom savjetu bilo samo 2 od 30 članova što nije predstavljalo ni 10 posto zaposlenih radnica. No godine 1953. radnice su iz svojih redova dale čak 17 kandidatkinja, no nije navedeno da li su one zapravo izabrane u radnički savjet.

U članku se nadalje spominje kako su se žene u toj tvornici u posljednje vrijeme naročito aktivirale te osnovale poseban aktiv žena unutar sindikalne organizacije. Također su organizirale održavanje kinopredstava o nesrećama pri radu i bolestima raka, koje su održavane svakog tjedna. Autor članak zaključuje da će "jačim sudjelovanjem u donošenju odluka radničkog savjeta žene ovog vrijednog kolektiva još će se više zainteresirati za probleme proizvodnje i upravljanja poduzećem."²⁴³

No, čini se da je situacija u "3. Maju" bila iznimka, a ne pravilo po pitanju zastupljenosti žena u radničkim savjetima riječkih poduzeća. U srpnju 1953.godine *Riječki list* prenosi rezultate ankete *Narodnog odbora grada Rijeke* provedene u gradskim poduzećima s izuzetkom poduzeća saveznog značaja, tj. teške industrije. Anketa je prikazala broj članova radničkih savjeta te njihovu struktura. Anketa je pokazala da u poduzećima koje ona zahvaća

²⁴¹ *Riječki list*, „U poduzeću „3.Maj“ osposobljavaju se žene kao kvalificirane radnice“, 7.ožujak 1948.

²⁴² Radelić, Zdenko. „Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjetu 1949. i 1950. godini)“, u: *Časopis za suvremenu povijest* 22(1991.), br. 3: 67, (dalje: Radelić).

²⁴³ *Riječki list*, „Izbori za radničke savjete - U Tvornici papira kandidirano 17 žena“, 23.ožujka 1953.

u kojima je uposleno 24.662 radnika i namještenika, od kojih je 4389 žena u direktnom upravljanju poduzećima, tj. u radničkim savjetima sudjeluje 2 169 radnika i namještenika.²⁴⁴ Anketa, između ostalog, pokazuje i sastav tih radničkih savjeta. Prema podacima ankete, u radničkim savjetima riječkih poduzeća sudjeluje samo 210 žena.²⁴⁵ Uzrok za tako malen broj žena u savjetima uzima se njihov položaj i uloga u proizvodnji. One naime, pretežno rade u sporednim i manje kvalificiranim poslovima slijed čega je njihova uloga u proizvodnji manja nego što je muškarčeva. Takvom odnosu doprinosi i pomalo zaostalo i konzervativno shvaćanje pojedinaca prema ženama.

Ovu činjenicu potvrđuje i odnos muške i ženske radne snage u anketiranim poduzećima. Dok taj odnos iznosi 18 posto naprama 82 posto u korist muškaraca, odnos žena prema muškarcima u radničkim savjetima iznosi samo 11 naprama 89 posto. Taj odnos je kod pojedinih djelatnosti još niži. Tako je na primjer u industriji, od svih zaposlenih oko 41 posto čine žene, dok u radničkim savjetima njihova zastupljenost iznosi samo 18,3 posto.²⁴⁶

Povećana uloga žena u proizvodnji i upravljanju poduzećima nije u svim tvornicama prihvaćena s jednakim oduševljenjem. *Novi list* iz kolovoza 1955. prenosi situaciju iz riječke tvornice tjestenina "*Rudolf Tomašić*" gdje je došlo do svojevrsne pobune među muškim radnicima kada su tri žene postavljene na pozicije koje su tradicionalno pripadale muškarcima. Iako su žene sačinjavale čak 80% ukupne radne snage spomenute tvornice, bilo je uobičajeno da one rade na "*pakovanjima i drugim manje odgovornim mjestima*"²⁴⁷. Kada su im povjerene odgovornije pozicije, radnici su iskazali nepovjerenje prema ženskom vodstvu do te mjere da su neki čak prijetili otkazom jer nisu željeli odgovarati niti preuzimati zadatke od "*ženskih predradnica*". Situacija je riješena otpuštanjem radnika koji su odbijali izvršavati zadane zadatke jer je vodstvo tvornice zaključilo da su žene na vodećim pozicijama "*radile jednako dobro kao i muškarci, ako ne i bolje*" te je ubrzo još jedna žena proglašena predradnicom.²⁴⁸

Iako su prenesene priče samo crtice iz bogatog industrijskog života Rijeke iz tog perioda, možemo zaključiti da daju određenu sliku položaja radnica u poslijeratnom Jugoslaviji. Tada

---

²⁴⁴ *Riječki list*, „Radničko samoupravljanje u svjetlu statistike“, 18. srpnja 1953.

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ *Novi list*, „Poduzeće u rukama žena“, 21. kolovoz 1955.

²⁴⁸ Isto.

je ženina uloga prerasla onu domaćice koja ekonomski značajno ne pridonosi kućanstvu, te prelazi u socijalistički ideal radnice koja je na radnom mjestu izjednačena sa muškarcem.

Vidljivo je da su tvornice na riječkom području podupirale žene u proizvodnji, štoviše i ohrabrivale njihovo preuzimanje radnih mjesta koji su donedavno bili namijenjeni isključivo muškarcima. Socijalna politika prema ženama uključivala je mogućnost radnica da prijeđu iz nekvalificiranog u kvalificirano radništvo putem raznih tečajeva i stručnih ispita, te razne mjere koje su ženama olakšale teret majčinstva, poput jaslica u tvornici, plaćeni porodiljni dopusti i slično. Iako su žene postale vrijedan atribut u industrijskom radništvu grada Rijeke, ipak spremnost da im se povjere rukovodeće pozicije u tvornicama nisu ponekad naišle na odobrenje pretežito tradicionalno orijentiranog muškog radništva. S uvođenjem samoupravljanja u tvornicama njihova je prisutnost bila daleko manja u odnosu na njihove muške kolege. Premda je osigurano stanovito poboljšanje položaja žene u obitelji i zajednici, ono nije konstruirano uslijed ženske participacije u sferama moći, primjerice radom na rukovodećim pozicijama u radnom kolektivu ili prilikom donošenja važnih odluka za društvenu zajednicu. Pomaci u emancipaciji postali su vidljiviji uslijed napuštanja kategorije domaćice, ali žene ipak nisu, unatoč stanovitom osamostaljivanju, dostigle puni smisao emancipacije.

6. Zaključak

Nakon oslobođenja zemlje i uspostave nove socijalističke vlasti, kao jedno od glavnih zadataka nametnulo se provođenje ubrzane industrijalizacije koja je, po sovjetskom uzoru, trebala izvući zemlju iz agrarne zaostalosti te također utjecati na razvoj ostalih gospodarskih grana. Grad Rijeka kao tradicionalno središte manufakture, pomorstva i brodogradnje predstavljalo je važan centar ovakvih težnji. Tomu svjedoči i činjenica da je odmah nakon Beogradskog sporazuma, u gradu uspostavljena voja vlast kojoj je glavni zadatak bila obnova porušene Rijeke, prvenstveno njezinih bombardiranjem oštećenih industrijskih pogona. Ovaj zadatak je bio otežan uslijed nekoliko razloga. Prvenstveno, u gradu je nedostajalo građevnog materijala kako bi se uopće pristupilo ikakvoj obnovi gradskih tvornica. Važnost industrijskoj obnovi svjedoče izvještaji od strane novosnovanog Odjela za industriju upućeni Gradskom Narodnom Odboru koji nalažu korištenje svog preostalog materijala u gradu u korist obnove industrijskih postrojenja te se očekivalo njihovo ubrzano osposobljavanje. Kao primjer, Tvornica papira na Sušaku počela je s polovičnom proizvodnjom samo nekoliko dana nakon

oslobođenja 3. svibnja 1945. godine. Pokušaj ubrzavanja ovog procesa osposobljavanja svakako je kočila i nezrelost novouspostavljenih odsjeka i ministarstava nadležnih za industriju, koje je karakterizirala loša organizacija i manjak osoblja.

Unatoč početnim nedaćama, sva važnije tvornice u gradu, kao i riječka luka te riječka brodogradilišta, proradila su do donošenja prvog Petogodišnjeg plana 1947. godine. Iako za praćenje razvoja riječke industrije do 1955. godine nedostaje literature i dostupne arhivske građe, njezin razvoj, s određenom dozom skepticizma, može se pratiti kroz najvažnije novine za riječki kotar: *Riječki list*, odnosno *Novi List*. Novine su ponovno pokrenute godine 1947. kao „glasilo Narodne fronte za Hrvatsko Primorje, Istru i Gorski Kotar“ te je provodilo propagandu propisano od strane komunističke partije. Ipak, novine nam daju određeni uvid u život riječke industrije te se bave i problemima riječkih tvornica te njihovog radništva, s posebnim naglaskom na provođenje prvog Petogodišnjeg plana.

Analizom novina, arhivske građe te malobrojne literature dobio se uvod i najvažnija poduzeća grada Rijeke u desetogodišnjem periodu od oslobođenja. Najveća grana industrije bila je ona brodogradilišna te je uključivala četiri brodogradilišta i pomoćnu brodogradilišnu industriju. Ona je zapošljavala najveći broj ljudi ali je usporedno i zahtijevala i najveći broj stručnih radnika, kojih je bilo u pomanjkanju. Nadalje, riječka luka u ovom razdoblju postaje tranzitna iako njezina obnova u 1955. godini i dalje nije dovršena. Ostala velika poduzeća poput Tvornice papira i Riječke rafinerije nisu se afirmirala samo na jugoslavenskom tržištu, već i na inozemnom te su svakako bile jedne od dragulja ne samo riječke, već i jugoslavenske industrije.

No, grad Rijeku nisu zaobišle negativne posljedice ubrzane industrijalizacije, posebice nakon donošenja Petogodišnjeg plana. Konstantni zahtjevi za povećanom produkcijom, unatoč nedostatku sirovina, zahtijevalo je povećanje radne snage koje je također bila u pomanjkanju. Mobilizacija radne snage, kako u ostatku Jugoslavije, pa tako i u Rijeci postaje jedan od glavnih zadataka sindikata. Osim kao izvori novog radničkog kadra, sindikati su imali za zadaću vršiti propagandu među radnicima u obliku radničkih takmičanja koje su za zadaću imali povećanje proizvodnje i kvalitete proizvoda. Riječke tvornice su veći dio svog proizvodnog vijeka bile u takmičenju sa ostalim riječkim ili jugoslavenskim tvornicama, što je bio standard diljem Jugoslavije. Nadalje, Petogodišnji plan je uključio osnivanje industrijskih škola unutar i izvan riječkih poduzeća kako bi se što brže osposobila potrebna stručna radna snaga. Tako je svako veće industrijsko poduzeće imalo školu ili tečaj za svoje

radnike, a nadležnost nad njihovim školovanjem imale su sindikalne podružnice unutar poduzeća u suradnji sa upravom poduzeća. No, bilo je previše očekivati da će radništvo uz stalne izazove povećane proizvodnje i natjecanja školovanje smatrati prioritetom, stoga je polaznost a i organizacija same nastave bila na niskoj razini, a svakako joj je štetio i nedostatak stručnog nastavnčkog kadra. Još jedan problem koji je bio stvarnost riječkih tvornica je bila slaba disciplina i česta izostajanja s radnih mjesta među radništvom, a krivac u takvim slučajevima su bile sindikalne organizacije. Optuživalo ih se za zanemarivanje održavanja općeg standarda života radnika, pa se to pokušalo riješiti uvođenjem radničkih restorana i gradnjom radničkih naselja, poput onoga na Zametu.

Nastojanja da se žene uključi u industrijsku proizvodnju pokazala su se donekle uspješnima, pošto su postojale tvornice, poput tvornice ambalaže gdje je radništvo bilo pretežito žensko te ih se ohrabrivalo da se uključe u cjelokupan život tvornice, pogotovo nakon uspostave radničkih savjeta. No na primjerima tvornice „Aleksandar Ranković“ i brodogradilišta „3.Maj“ zamjetno je da su žene ipak nailazile na poteškoće unutar dominantno muške profesije.

Iako je industrijalizacija u Rijeci nailazila na probleme koji su bili prisutni na sveopćoj državnoj razini, ipak se ne može poreći da ona doživljava svojevrsni industrijski procvat u tom desetogodišnjem periodu. Danas je tužna stvarnost takva da se u današnjem gradu Rijeci vide samo obrisi nekadašnje žive industrijske prošlosti.

7. Summary

After the city of Rijeka was left destroyed by the German army in retreat, the new established city management was left with its ruined city infrastructure, and the biggest targets of the army's bombing were its multiple industrial facilities. The new Yugoslav government was keen on rebuilding the recently occupied land, with strong emphasis on rapid industrialization, with the Soviet Union as its main role model. The city of Rijeka, with its long tradition of manufacture, maritime and shipbuilding was one of the key centers of this ambitious endeavour.

The main problems that followed the restoration of the industrial facilities in the city were the absence of industrial managerial bodies in former state, the lack of raw materials, lack of professional staff as well as manual labourers. Nevertheless, most of the factories were up and running by the 1947 when the Five Year Plan was introduced in Yugoslavia and again the emphasis was put on string industrialization, but as well on the betterment of the quality of life of the workers in general (nutrition, education, living arrangements, health insurance etc.) and also tried to introduce women into the world of manual labour in factories.

By the 1955., Rijeka had fairly become an industrial city, with shipbuilding being its plume, but was not without its problems. The lack of materials was still inhibited the planned increased production, the workers had no or little interest in their education and women received lukewarm welcome in what was a predominately male profession. Be that as it may, in the first ten years after the end of the occupation, the city of Rijeka had established itself as one of the biggest industrial centers of Yugoslavia.

8. Izvori i literatura

Izvori:

Arhivska građa

Državni arhiv, Rijeka - fond A.4.- Uprava i javne službe od 1941.-1945. -

Narodnooslobodilački pokret (1941.-1945.), kutije JU 212 33, JU 212 117.

Državni arhiv, Rijeka - fond A.5. Socijalistička Republika Hrvatska od 1945. do 1955.

Narodni odbor kotara Rijeka, kutija JU 212 80.

Novine:

Riječki list/Novi list, dnevnik, Rijeka, 1947.-1955.

Literatura:

Knjige

Aničić, Ema. *Riječka Industrijska Priča*, Rijeka, Muzej grada Rijeke, 2016.

Bilandžić, Dušan. *Moderna Hrvatska Vremena: Hrvatska Povijest 1918.-2008.*, Zagreb: Novi Liber, 2008.

Bonfiglioli, Chiara. *Woman's Political and Socialist Activism in the Early Cold War Era, The Case of Yugoslavia*, Apasia, Volume 8., 2014.

Bratulić, Josip. *Privredni razvoj riječke luke nakon oslobođenja*, Riječki zbornik, Rijeka: Matica Hrvatska, 1953.

Goldstein, Ivo. *Moderna vremena: Hrvatska povijest 1918.-2008.*, Zagreb: Novi Liber, 2008.

Horvat, Branko. *Industrija Nafta u Jugoslaviji: Razvoj Jedne Industrije, III. Distribucija*, Zagreb: Ekonomski Institut, 1955.

Radelić, Zdenko, *Sindikati i Radništvo (1945.-1950.)*, Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2012.

Znanstveni članci:

Badurina, Marino. „Rijeka u drugoj polovici 20.stoljeća: od obnove preko ubrzanog razvoja do stagnacije“, u: *Essehist: časopis studenta povijesti i drugih društveno humanističkih znanosti* 6 (2014.), br. 6: 126-131.

Caput, Mirela. „Tvornica papira Rijeka“, u: *Povijest u nastavi* 8 (2010.), br. 15(1): 129-136.

Đekić, Velid. „Rafinerija nafte Rijeka- Europski pionir u preradi crnog zlata“, u: *Povijest u nastavi* 8 (2010.), br. 15(1): 113-128.

Knezović, Zlata. „Boljševizacija i ideologizacija hrvatske kulture i umjetnosti“, u: *Časopis za suvremenu povijest* 26 (1994.), br. 1: 47-63.

Radelić, Zdenko. „Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjeti u 1949. i 1950. godini)“, u: *Časopis za suvremenu povijest* 22 (1991.), br. 3: 1991., 67-88.

Roknić Bežanić, Andrea. „Uspostava i organizacija vojnih i civilnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci“, u: *Časopis za povijest, Zapadne Hrvatske* 6-7 (2012.), 163-177.

Stanić, Igor. „Aktivan i odgovoran proizvođač i upravljač-izgradnja socijalističkog radnika samoupravljača na primjeru brodogradilišta „Uljanik“, u: *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, ur. Igor Duda. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma, Zagreb-Pula: Srednja Europa, 2017.

Šarić, Tatjana. „Đački domovi u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945.-1954- prosvjetne i odgojne ustanove ili „azili za prehranu i noćenje“, u: *Časopis za suvremenu povijest* 45 (2013.), br. 3: 441-459.

Internetske stranice:

„Poduzeće „Vulkan-Nova“- O nama“, <http://www.vulkan-nova.hr/hr/o-nama/>,

(pristup ostvaren 17. srpnja 2018.)

„Povijest“, <https://www.uljanik.hr/hr/uljanik-grupa/3-maj-brodogradiliste-d-d/povijest>,

(pristup ostvaren 9. kolovoza 2018.)

„Our stories bring us together“, <https://www.lenac.hr/hr/Brodogradiliste/Nasa-prica/>,

(pristup ostvaren 13. kolovoza 2018.)

„The Shipbuilding Industry in Yugoslavia-Rapid Expansion in Post-War Period“, The Economic Weekly, 28. rujan 1957.,

https://www.epw.in/system/files/pdf/1957_9/39/the_shipbuilding_industry_in_yugoslavia_rapid_expansion_in_the_postwar_period.pdf (pristup ostvaren 10. rujna 2018.)

„The Yugoslav Shipbuilding Industry“, 23. ožujak 1949.,

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R0025004100021.pdf>, (pristup ostvaren 10. kolovoza 2018.)